T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

ALEVİLİKTE TANRI ANLAYIŞI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN
Prof.Dr. Erkan YAR

HAZIRLAYAN
Kadir BULUT

ELAZIĞ – 2011

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

ALEVİLİKTE TANRI ANLAYIŞI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN	HAZIRLAYAN
Prof. Dr. Erkan YAR	**Kadir BULUT**

Jürimiz, ……… tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1.
2.
3.
4.
5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ….. tarih ve ……. sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Alevilikte Tanrı Anlayışı

Kadir BULUT

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Kelam Ana Bilim Dalı

Elazığ-2011; Sayfa: X+157

Bir yaratıcıya yani Tanrı' ya inanma olgusu, insanın fıtratının bir gereği olarak, tarihsel süreçte hep var olmuştur. İnsan, aşkın bir varlığa inanırken onunla kurduğu diyalogda beşeri hayatın dilini kullanmış hatta Tanrı kendini insanlara elçiler aracılığıyla açarken O da beşeri hayatın dilini yani doğal dilini kullanmıştır. Bu dil yaratıcı ile olan diyalogunu daha sağlam zemine oturtturmak için zamanla çeşitli dil tekniklerini geliştirmiştir. Allah'ın sıfatları konusu da bu dil tekniklerinden biridir.

Bu çalışmamızda, Allah'ın sıfatlarına değinerek Alevilikteki Tanrı anlayışı ile ilgili bilgi ve görüşleri ilmi bir usulle bir araya toplamaya çalıştık. Aleviliğin günümüzde ideolojik ve siyasal bir alanda çeşitli spekülasyonlar ile çarpıtılmaya çalışıldığı görülmektedir. Aleviliğin kendi inanç yapısının örmüş olduğu Tanrı inancını, yine Aleviliğin kendi kaynaklarında yer alan Tanrı anlayışı ile ilgili bilgilere dayanarak, objektif bir şekilde ve yorumlamalardan kaçarak ortaya koymak büyük önem arz etmektedir.

Alevi kaynakları ve önde gelen temsilcilerinin görüşleri kelami açıdan incelendiğinde, Aleviliği tamamen bir Tanrı inancı etrafında şekillendiğini görüyoruz. Bu Tanrı anlayışı yine Aleviliğin kendini var ettiği İslam dini temelindeki tevhit inancıyla yoğun bir şekilde kendi içyapısını oluşturduğu görülmektedir. Bu İslam tevhit anlayışını da tasavvufi bir üslupta icra ettikleri görülmektedir. Dolayısı ile ateist ve materyalist yaklaşımlar tutarsız bir iddia olup; herhangi bir temele dayanmamaktadır. Bu görüşler daha çok, son senelerde ortaya çıkan ideolojik kaygılardan öteye geçememektedir.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Kelam, Tevhit, Alevi, İnsan, Tasavvuf.

ABSTRACT

Portgraduate Thesis

Sense of God in Alawism

Kadir BULUT

Firat University

Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Department of Remark

Elazığ-2011; Page: X+157

The fact "to believe a creator, that is, God" has always existed historically as a part of creation of the human. The human has used language of the social life in dialog he established with it while he believes in a great creator. Even while God confides to the human via its prophets, God uses language of the social life, that is, natural language. This language is developed timely by various linguistic techniques to place the human's dialog with the creator on a solid basis. The subject "God's character" is one of linguistic techniques.

In our study, we try to address God's characters and to gather any information and opinions about sense of Good in Alavism scientifically. Today Alavism is endeavored to be falsified by various speculations in an ideological and political field. It is highly important to reveal a belief to God knitting belief structure of Alawism objectively based on any information about a sense of God located in resources of Alawism and by avoiding any comments.

When opinions of Alawi resources and their leading representatives are reviewed for remark, we see that Alawish is formed wholly around a sense of God. It is seen that this sense of God constitutes its own internal structure intensively through a oneness belief in basis of Islam religion creating Alavism. They have executed this sense of oneness in Islam by a religious mystic style. Thus, it is understood that atheism and materialistic approaches include faulty claims and words, which remain unfulfilled and may never be applied in any field. These opinions never go behind any ideological anxieties, which reveal recently.

Key Words: God, Remark, Oneless, Alavism, Human, Religious Mystic.

KISALTMALAR

A. g. e : Adı geçen eser
bkz : Bakınız
çev : Çeviren
DIB. : Diyanet İşleri Başkanlığı
F. Ü. : Fırat Üniversitesi
hz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
krş. : Karşılaştırınız
muh. : Muhtasar eden
nşr. : Neşreden
s. : Sayı
sav. : Sallallahu aleyhi ve sellem
Sdl. : Sadeleştiren
TDK : Türk Dil Kurumu
TDV : Türkiye Dinayet Vakfı
trc. : Tercüme eden
TTK : Türk Tarih Kurumu
ty. : Tarih yok
Yay. : Yayınları
yy. : Yayın yeri yok

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM

ALEVİLİKTE TANRI ANLAYIŞI

ÖNSÖZ

İnsanoğlu var oluşunun hemen her döneminde bir yaratıcı, bir Tanrı inancına ve buna bağlı olarak da bir din olgusuna sahip olmuştur. Bu hususta geçmişin derin sayfalarından günümüze kadar olan sürece baktığımızda hiçbir millet, hiçbir toplum dinsiz yaşamamıştır. Tanrı, dolayısıyla dini inanç ve olgular, insan zihnini sürekli meşgul ede gelmiştir. Bu meşguliyet, süreç içerisinde Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan elçilerin ortaya çıkmasına ve buna bağlı olarak da sınırsız, aşkın bir varlık olan Tanrı'nın, içkin ve sınırlı bir kişiliğe sahip olan insana kendini açmasına ve bunun devamında onunla diyaloga geçmesiyle; Tanrı ve din kavramlarının evrim geçirmeye başladığını görmekteyiz. Bunun sonuçlarından biri olarak da Tanrı yani yaratıcı, insanla yani yaratılan ile iletişim kurmaya başlamış ve onun günlük hayatına girerek ona onun kullandığı dille seslenmiştir. Aynı zamanda Tanrı, bu dili kendi Kutsal kitaplarında kullanmaya başlamış olması, zaman ilerledikçe bu dilin birçok problemi de beraberinde getirmesine neden olmuştur. Özellikle dini metinlerde yer alan insanbiçimci/*antropomorfik* dil, din ve felsefe ile uğraşan çevrelerin ilgi odağı olmuş, konuyla alakalı olarak birçok tutum geliştirilmiştir.

Tanrıya inanmak bütün dinlerin temelinde yer alırken; tek Yaratıcıya yani Allah'a inanmak bütün ilahi dediğimiz dinlerin merkezi yapısını oluşturmaktadır. İlahi dinlerin sonuncusu olan İslam, Allah'ın mahiyetini ifade ederken bazı sıfatlardan yararlandığını görüyoruz. Kur'an ve hadislerde geçen sıfatlar meselesi, İslam ilahiyatçıları tarafından ele alınmış ve bu bağlamda çeşitli dil teknikleri geliştirilmiştir. Bu dil teknikleri- teşbihi, tenzihi, anolojik veya sembolik dil teknikleri- ayırt edici bir tekniğe sahipken, ilahi sıfatlar meselesinde yeterli başarıyı gösterememiş olmalı ki ilahi sıfatlar meselesi hala önemli bir tartışma alanı olarak varlığını korumaktadır. Bu tartışmalar nezdinde, ilahi sıfatlarla ilgili geçmişten günümüze kadar olan düşüncelerin çeşitliliğine bakıldığı zaman, bu konunun kesinliği ile ilgili bir karar vermek oldukça zordur.

Allah kavramı içerisinde tezimize konu ettiğimiz 'Alevilikte Tanrı anlayışı', üzerinde bağımsız akademik bir çalışma kısıtlılığının olduğu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Aleviliğin inançsal ve düşünsel yapısıyla ilgili birçok kelam, fıkıh, mezhepler tarihi, din sosyolojisi, tarih, sosyoloji, edebiyat alanında çalışma yapılmasına rağmen, Aleviliğin kaynak noktası dediğimiz ve Aleviliğin inançsal yapısının örüldüğü Tanrı inancı ve yaklaşımıyla ilgili bir çalışmanın yok diyebileceğimiz düzeyde olması,

üzerinde çalıştığımız konun önemi daha da artırmıştır. İlahiyat perspektifi içinde gerçekleştirilen çalışmalarda Aleviliğin hem kökeni hem de şimdiki görünümlerini incelemeye yönelik çalışmalar dikkati çekmektedir. Ne var ki bu çalışmaların temel zaafı, daha baştan farklı bir kültürü değerlendirmek için Sünniliği ya da İslam'ın belli bir yorumunu temel ölçüt olarak ortaya koymaktaki sınırsız beceride ortaya çıkmaktadır. İlahiyat perspektifi Alevileri anlamaktan çok 'açığa çıkarmayı', keşfetmekten çok 'deşifre etmeyi'; fark etmekten çok 'altını çizmeyi' belirginleştiren bir stratejik arayış içinde, inandırıcı bir yaklaşıma sahip olamamıştır.[1] Subaşı'nın bu tespitini dikkate alarak çalışmamızı tamamen Alevi kaynaklarına dayanarak yani tabiri caizse Aleviliği, Alevilere sormaya çalıştık.

Çalışmamızda Anadolu Alevilerince ser çeşme kabul edilen Hacı Bektaş Veli ve onun Hocası Ahmet Yesevi'nin eserlerini tezimizin ana kaynakları olarak kullanıp, çalışmamızı bu kaynaklardan aldığımız bilgilerle şekillendirmeye çalıştık. Yeri geldiğinde günümüzde Alevilikle ilgili yazılmış eserlerden ve araştırmalardan yararlandık. Araştırmamızı Alevi kaynakları üzerinden yaptığımız için geleneksel kaynak eserler hakkında kısa ve tanıtıcı bilgiler vermeye çalıştık. Bunu yaparken de bazı istisnalar hariç özellikle Hoca Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş Velinin eserleri, tek tek eserleri tanıtmak yerine genel özellikleri ve hangi tür eserler olduğu hakkında bilgiler vermeye çalıştık. Çalışmamız sırasında Anadolu Alevilerince önemli bir yere sahip Buyruk, Makalat gibi bazı eserlerin birden fazla neşrinden yararlanarak, bu eserlerde yer alan bilgilerin farklı neşirlerde de bulunup bulunmadığına bakarak eserler arasındaki farklı ve ortak yanlara da vurgu yapmaya çalıştık. Diğer taraftan Alevilikle ilgili günümüzde yapılan çalışmaların ne amaçla yapılmış olduğunu ele alarak, geleneksel kaynakların yaklaşımına uygun olup olmadığını da incelemeye çalıştık.

Çalışmamız esnasında Anadolu Aleviliğin inanç yapısının aktarılmasında önemli yeri olan Yedi Ulu ozana değinerek, bunların hayatları ve inançsal kimlikleri hakkında bilgi verip, tezimizin ana gövdesi olan Alevilikte Tanrı Anlayışına uygun olarak, onların eserlerindeki Tanrı konulu bölümlerden alıntılar yaparak konumuzu incelemeye özen gösterdik. Çalışmamız sırasında birçok eserden yararlanmaya çalışarak konumuzu daha sağlam zemin üzerinde incelemeyi hedefledik. Aleviliğin temel literatürünü oluşturan eserlerin tasavvufi nitelikte olması, onların diğer alanlarda yazılan kitaplardaki bölümlerin olmaması, bilgilerin eser içerisinde farklı bölümlere serpiştirilmesine neden

---

[1] Subaşı, Necdet, *Alevi Modernleşmesi-Sırrı Faş Eylemek*, Kitabiyat yay., Ankara 2005, s. 153, 154.

olmuştur. Bu da bizi eserin bütününe bakarak ya da eseri genel akışı içerisinde incelememize neden olmuştur. Yine bu bölümde, Nech'ül Belağa, Hüsniye ve Alevilerin ibadet ve günlük yaşamdaki ibadetleri sırasında Allah'a yaklaşma dediğimiz duaları içeren ve Gülbenekleri de çalışmamızın mahiyeti dolaysıyla inceledik.

Çalışmamızın giriş bölümünde, Allah'ın zatı ve sıfatlarının nasıllığı üzerinde durarak, tezimizin ana gövdesine zemin hazırlamaya çalıştık. Çünkü İslam dini içerisinde hayat bulan Alevilik, bir inançsal yapı olarak ister istemez kendisini bir Tanrı inancında temellendirmiştir. İslam dini içerinde Allah ile ilgili her tartışma veya yorumlar, Aleviliği de kendisine göre bir yoruma götürmüştür. Bu yorumu anlayabilmemiz için, bu yorumun oluşmasındaki dinsel ve epistemolojik süreci iyi bilmemiz açısından, Allah'ın zat ve sıfatlarına değindik.

Araştırmamızın birinci bölümünde, giriş bölümünde incelemiş olduğumuz Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili tarihsel süreçteki kelam ekollerinin yaklaşımlarını incelemeye, bunlar arasındaki ortak ve farklı yorumlara değinerek fikirsel farklılıkları incelemeye çalıştık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, tezimizin ana gövdesini oluşturan Alevilikte Tanrı anlayışını inceledik. Bu bölümü birçok başlık ve alt başlık altında topladık. Her alt başlık kendisinin bir üst başlığın ayrıntısını açıklamaktadır. Çalışma konumuzu, üzerinde ciddi bir akademik çalışmanın eksikliğinden dolayı geniş bir alanı inceleyerek hassas bir şekilde ve bu konudaki eserlerdeki genel yaklaşımdan hareket ederek incelemeye çalıştık. Bu bölümde günümüzde yaşayan ve Aleviliğin inançsal boyutunun vazgeçilmezleri olan dedelerle röportaj yaparak tezimizin konusun günümüzde ve günlük yaşamda nasıl hayat bulduğunu incelemeye çalıştık. Yine bu bölümün sonlarında araştırmamızı genel bir başlık altında özetleyip sunmaya çalıştık. Çalışmamız sırasında herhangi bir konu ile ilgili bazen aynı bazen de farklı ifadeleri aynı başlık altında verdik. Burada bilgilerin tekrarından çok, Alevi- Bektaşi önderlerinin konu ile ilgili görüşlerinin ne olduğunu ortaya çıkarmak ve söz konusu kişilere nispet edilen görüşlerin onlara aidiyetini ve onların gerçek düşüncelerini tespit etmeyi önemsedik.

Bu çalışmamızda bilgi, tecrübe ve tavsiyeleri ile yardımlarını ve desteklerini benden esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Erkan Yar'a teşekkürü bir borç bilirim.

ELAZIĞ-2011 **Kadir BULUT**

GİRİŞ

1. ZAT VE SIFATLARIN NELİĞİ

Hemen belirtmemiz gerekir ki, ilahi sıfatlar meselesini ayrıntılı bir şekilde ele almak ve incelemek konumuzun maksadını aşacağından burada ilahi sıfatlarla ilgili derinlemesine bir inceleme içerisine giremeyeceğiz. Çalışmamızın ana gövdesine zemin hazırlamak açısından sıfatlar konusuyla ilgili görüşleri bir sıralama içerisinden verip bu konuyla ilgili fikirsel çeşitlilikten yararlanmaya çalışacağız. İlahi sıfatlar konusu, kelam ilminde tartışılan konuların başında yer almaktadır. Çünkü sıfatlar konusuyla ilgili geleneksel süreçteki fikirlerin çokluğu ve buna bağlı olarak oluşan dillerin çeşitliği, bu konuyu Tanrı'nın varlığı konusundan daha karmaşık hale getirmiştir. Her şeyden önce, Tanrı'ya bir takım sıfatlar atfetme meselesinde dinle felsefe arasında hiçbir zaman görüş birliği olmamıştır. Din felsefenin, felsefe de dinin sıfatlar hakkında görüşlerini kabul etmeye yanaşmamıştır.[2] Sıfatlar ezeli ve kadim midir? Sıfatlar Allah'ın zatının aynısı mı, gayrısı mıdır? Yoksa ne aynısı ne de gayrısı mıdır? Her kelam ekolü, felsefi akım, mezhepler kendilerine göre farklı yaklaşımlar getirmişlerdir. Bu da konunun hassasiyetini ve genişliğini artırmıştır. Tarihin derin süreçlerine indiğimiz zaman insanoğlunun tarihin her devresinde bir yaratıcıya inanma olgusu ile karşılaşmaktayız. Bununla beraber insanın düşünmeye ve üretmeye başlamasıyla, Tanrı'yı tanımlama ve O'nun ne olduğu, O'nun nasıl bir şey olduğu? Nerede olduğu ve O'nunla nasıl diyaloga girileceği? gibi sorularıyla dinsel ve felsefi birçok fikir akımının oluşmasına temel oluşturduğunu görmekteyiz. Tek Tanrı'lı dinler dönemiyle bu sorular, daha içsel bir hal alarak 'iman' yani var olduğuna inanılan bir varlığın etrafında gerçekleşen ve daha çok insanların maneviyatını güçlendirilmesi amacıyla inançsal bir motife büründüğünü görmekteyiz. Sıfat kavramı da tek Tanrılı dinlerin sonuncusu olan İslam dininin, bir nevi Tanrı'nın mahiyeti ile ilgili düşüncelerinin dile getirildiği kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

[2] Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 11. Baskı, İzmir 2007, s. 113.

1.1. Zat ve Sıfatın Sözlük Anlamı

Öncelikle kullanacağımız kelimelerin sözlük anlamları nelerdir, bunları bilmemiz gerekmektedir. Çünkü sözlük anlamlarının bilinmesi; kelimenin nerde ve ne şekilde kullanıldığı, bize o kelimeyle ilgili daha kolay yorum fırsatı verecektir.

Sıfat; *vav, sad* ve *fe* harflerinden oluşmuş bir sözcük olarak bir şeyi süslemek demektir. Sıfat, bir şeyin ayrılmaz özelliği olan belirti demektir.[3] Kelime karşılığı olarak sıfat bir problem olarak karşımıza çıkmamakla beraber, sorun, küçük bazı ayrıntılarda sıfatın kullanılmış olduğu dilin oluşum yapısından kaynaklanmaktadır. Her dilin kendine has yapısı, kelimelerin kesin genel kabul görür bir anlamının olmamasının sebeplerinin başında gelmektedir. Sıfat ve zat kelimelerinde de göreceğimiz gibi, özellikle de her dilin kendi içyapısı dediğimiz dil kurallarının vücut bulduğu terimsel anlamlarda da kullanıldığı alan hariç, kesin çizgilerle çizebileceğimiz bir anlam yaklaşımını bulmamız oldukça zordur. Sıfat Türkçede; bir ismi nitelik, nicelik, yer, sıra vb. bakımdan niteleyen belirten şey demektir.[4] Sıfat; varlığın, nesnenin ya da gösterilen kavramın bir niteliğini belirtmek (niteleme sıfatı ya da yalnızca sıfat) ya da bir adı söyleme katmak için (belirtme sıfatı) kullanılan sözcüktür.[5]

Zat; "bir şeyi, bir diğer varlıktan ayıran, kendine has geçerliği ve varlığı yani hakikati olan kendi başına boşlukta yer tutan şey"[6] olarak tanımlanmaktadır. Zat; kimse, kişi, kendi, öz asıl anlamlarında kullanılan sözcüktür.[7] Sıfat ve zat kelimelerinin genelde etimolojik yapısına uygun olarak manalaşan sözlük anlamlarından konumuzun içeriği açısından uygun olan tanımlarını vermeye çalıştık. Bizi ilgilendiren hayati bölüm diyebileceğimiz terimsel anlam ve bu anlamın kullanıldığı yer ve şeklidir. Özelde kelam çerçevesinde bakacağımız bu terimsel yaklaşımları genelde dini bir ifade olarak çok fazla ayrıntıya inmeden incelemeye çalışacağız. Bu bağlamda baktığımızda kullanıldığı alan olarak dini bir üsluba sahip olan sıfat kelimesi, terimsel açıdan mana bulduğu İslam dinin kutsal kitabı olan Kur'an'da yer almamıştır. Fakat isim birçok ayette Allah'a nispet edilmiş, ayrıca O'nun "Esma-i hüsna" sının olduğu da ifade edilmiştir[8].

---

[3] Hakim, Suad*, İbn Arabi Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), Kabalcı Yay., İstanbul 2004, s. 555
[4] *Türkçe Sözlük*, Haz. Hasan Eren, Tdk, Ankara, 1988, c. 11., s. 1294.
[5] *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Gazeticilik 20. Cilt, s. 10448.
[6] Sabuni, Nureddin, *Mâturîdîye Akaidi*, (Çev. Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2005, s. 209.
[7] Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedesi, s. 12717
[8] Topaloğlu, Bekir, *Allah İnancı*, İsam Yay., Ankara Ekim 2006, s. 122; El-Hakimi, Suad, age, s. 555.

1.2. Zat ve Sıfatın Terim Anlamı

Terim anlam; (esk. Türkçe termek toplamak, dermekten ter-im) bir uzmanlık dalı ya da bir konu ile ilgili özel bir anlamı olan belli bir kavramı karşılayan sözcük[9] demektir. Sıfat; terim olarak, kendi başına boşlukta ter tutmayan, zatın bazı hallerini açıklayan şey, olarak tanımlanır.[10] Herhangi bir zata işaret etmek üzere oluşturulmuş "zât" kelimesi ise, kelam ilmi söz konusu olduğunda, Allah'ın zatına işaret etmekte ve neredeyse ona özelleşmektedir. Bu nedenle konu "Allah'ın zatı" olarak bir tamlama şeklinde değil, *zât* olarak isimlendirilmektedir.[11] Bu bağlamda zat ve sıfat hakkında terimsel açıdan genel bir tanım yapmamız gerekirse; Sıfat ve zat kelam ilminde terimsel olarak Allah'ı tanımlamada ve Allah'ın tanınmasında kullanılmıştır. Bizler, Allah'ın mahiyetini hiçbir surette kavrayamadığımızdan, onu, sadece Kur'an ve hadislerde varit olan sıfatlarıyla bilmek ve tanımak durumundayız. Şu halde her mümin, kendisine iman etmiş olduğu varlığı tanımak adına, o'nun sıfatlarını bilmek zorundadır.[12]

Bu isim ve sıfatların Hz. Peygamber döneminde nasıl algılanıp yorumlandığı noktasında bilgi sahibi değiliz.[13] Sıfat kavramı en erken dönemde Ebu Hanife'nin el-Fıkıhu'l-Ekber'inde hicri II. yy'dan itibaren ortaya çıkmıştır. Bu tarihten itibaren akait literatürüne girdiği anlaşılan sıfat terimi, İslam inancını İslam dışı unsurlara karşı savunma sırasında ortaya çıkmıştır.[14] Sıfatlar konusunda İslam mütekellimlerinin de üzerinde ittifak ettikleri herhangi bir tasnif şekli bulunmamaktadır. Bu da Allah'ın sıfatlarının kelamcılar tarafından çeşitli şekillerde tasnif ve tertip edilmesine[15] neden olmuştur. Kelamcılar tarafından yapılan tasniflerin, birbirinden farklı olmasının nedenlerinden biri; bazı sıfatların özel bir grup şeklinde mi yoksa diğer bir grup içinde mi inceleneceği hususu ile[16] sıfatların kendilerine farklı açılardan yaklaşım imkanı sunması ve insan düşüncesinin bireysel farklılıklar arz etmesidir.[17]

Yukarıda kısaca değindiğimiz nedenlerden dolayı hemen her ekol, ayrı bir bakış açısıyla sıfatlara yaklaşmış ve bunun da doğal bir sonucu olarak farklı tasnif şekilleri ortaya çıkmıştır. Biz ise genel açıdan, daha kabul gören ve özellikle Sünni kelam

---

9 Büyük Larousse, s. 11434.
10 Sabuni, age, s. 204.
11 Yar, Erkan, "Eş'arinin Teolojik Görüşleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 11: 1 (2006), s. 1-23.
12 Gölcük, Şerafettin, Kelam Tarih, kitap dünyası yay., 5. baskı, Mart 2009, s. 205.
13 Topaloğlu, age, s. 120.
14 Topaloğlu, age, s. 122.
15 Atay, Hüseyin, *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1992, s. 61.
16 Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul 2004, s. 117.
17 Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhit*, Nur Yay., İstanbul 1995, s. 149.

kitaplarında görülen yaygın[18] bir tasnif şekillini kısaca ele alacağız. Bununla amacımız, terimsel açıdan sıfatların yani Allah'ın sıfatlarının nasıl kategorize edildiğini belirlemektir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Selbi (Allah'ın zatında bulunmaması gereken) sıfatlar

b. Sübuti sıfatlar

c. Fiili sıfatlar

d. Haberi sıfatlar

1.2.1. Selbi sıfatlar

Bu sıfatlar, Allah'ın ne olmadığını anlatan sıfatlardır. Selbi yani zati sıfatlar olumsuz yani Allah'ın olmaz sıfatları[19] Kur'an'da Allah'ın birliğini, şeriki ve benzerinin bulunmadığı, yaratılmışlık belirtilerinden münezzeh olduğu ifade edilen "*Hiçbir şey onun benzeri değildir*"[20] ayeti tüm alimler tarafından tenzih için esas kabul edilmiştir. Allah'ın birliği prensibi, ulûhiyete yakışmayan tüm kavramları ilahi zattan uzaklaştıran, tenzihi sıfatları ihtiva eden bir prensiptir.[21] Eğer Allah, yaratılmışlardan birine benzeseydi, o nesnenin sahip olduğu hudusluk özelliğinden ötürü bir muhdise Allah da sahibi olur ve ihtiyaç duyardı. Yine mahlûkattan benzediği nesnenin kadim olması gerekirdi. Oysaki bütün mahlûkat hadis olduğundan, kadim olması aklen muhaldir. Bu konuda birçok kanıt bulunmaktadır. Yaradılışlara benzememesi ise O'nun varlığını ortadan kaldırmaz. Zira O'nu ispatın yolu gözleme dayalı olmayıp, fiillerin kendisine delaleti cihetinde aklın gereğidir.[22] Bununla birlikte birçok ayete atıfta bulunulmuştur. Selbi sıfatlarla ilgili en dikkat çeken ayetlerden birkaçını "*Deki: o Allah tek birdir. Allah dileklerde yegâne başvurulandır. O, doğurmamış, doğmamıştır. Hiç bir şey ona eşit değildir* ",[23] "*Yaratan, yaratılana hiç benzer mi?*",[24] "*Allahtan başka edindikleri Tanrılar bir şey yaratamaz, çünkü onlar yaratılmıştır*"[25] şeklinde sıralayabiliriz.

Tanrı'nın ancak olumsuz nitelemelerle (selbi) anlatabileceğini savunan bu aşırı tenzih fikrinin köklerini milat yıllarında yaşamış olan Yahudi filozof Philon'a kadar

[18] Topaloğlu, age, s. 124
[19] Atalay, age, s. 117
[20] Şura 42/11
[21] Topaloğlu, age, s. 488
[22] Eş'ari, Ebu'l Hasan, *el-İbane ve Usulu Ehli's-Sünnet*, (Çev. Ramazan Biçer), Gelenek Yay., İstanbul 2010, s. 134.
[23] İhlas, 112/1-4.
[24] Nahıl, 16/17.
[25] Furkan, 25/3.

geriye götürmek mümkündür.[26] Felsefi etkileşimlerin getirmiş olduğu kültürel kaynaşım ve buna bağlı olarak kelam kültürünün genişleyip zenginleşmesi tenzihi sıfatlar dediğimiz sıfatların da gelişmesine ve zengin yorum kazanmasına yol açmıştır. Bu zenginleşme kelam ilminin her alanında çeşitli derin anlayışa yol açmış ve sıfatlar konusu da en çok etkilenen alanlardan biri olmuştur. Selbi sıfatlar, Allah'ın zatına uygun düşmeyen, kusur ve eksiklik ifade eden, yaratılmışlık özelliği taşıyan, dolayısıyla da o'nda nefyedilmesi gereken sıfatlardır.[27]

Bu sıfatların sayısı oldukça fazladır. Zira varlığını mutlak zat'tan alan yaratılmışlarda, noksanlık ifade eden ne kadar kavram varsa o kadarda selbi sıfat vardır. Bundan ötürüdür ki Allah'ın bunlardan tenzih edilmesi gerekmektedir.[28] Kelamcılar İsra suresi 11. ayetin ışığında selbi sıfatlar dediğimiz sıfatları genel altı başlık altında toplamışlardır:

1. Vücud: "yokluğu düşünülmemek" anlamına gelir.
2. Kıdem: varlığının başlangıcı olmamak
3. Beka: varlığının sonu olmamak
4. Muhâlefetü'n lil-havâdis: yaratılmışlara benzememek
5. Kıyâm bi nefsihî: varlığı için başkasına muhtaç olmamak
6. Vahdaniyet: ortağı olmamak (şeriki bulunmamak)

Bu sıfatlar kullanılırken tenzihi dil dediğimiz olumsuzlayıcı yani "değildir" kelimesiyle biten sıfat yaklaşımıdır. Bu görüşü savunanlara göre, Tanrı "bambaşka" (muhâlefetun li'l-havâdis) olduğundan, tabi günlük dilden aldığımız kelimelerle o'nun hakkında olumlu bir cümle kurmamız mümkün değildir. Bütün güzellikler, bütün haşmet, ululuk ve yükseklikler o söz konusu olduğunda eksik kalır. O, kendi kendiyle özdeş olan bir varlıktır[29].

1.2.2. Subuti Sıfatlar

Allah'a nispet edilen, onun mükemmellik ve üstünlüğünü dile getiren o'nun zatıyla kaim ezeli sıfatlarıdır. Hüseyin Atay bu sıfatları farklı kategorize eder ve bu sıfatlara aktif sıfatlar ismini vererek değerlendirir. Çünkü bu sıfatlar Allah'ın kâinatla ilişkisini gösteren ve kainatta iş gören ve faaliyet ifade eden sıfatlar olup bunları a) Karar vermeyi üzerine alan sıfatlar yani kâinatın, gayesini, düzenini planlayan

---

[26] Koç, Turan, *Din Dili*, İz Yay., İstanbul 1995, s. 59.
[27] Topaloğlu, age, s. 124.
[28] Özler, age, s. 149.
[29] Koç, age, s. 59.

anlamındaki sıfatlar, b) diğer bir takım sıfatı daha vardır ki, verdiği kararı ve planını yürütür ve uygular şeklinde tasnif etmektedir. Atay bu madde içine fiili sıfatları da koyar.[30] Bu yaklaşımı Eş'ari'de görüyoruz. Eş'ari'ye göre; Selef âlimleri, Allah'ın, kitabında kendisini tanımladığı, elçisinin insanlara haber verdiği ve fiillerin delalet ettiği şekliyle O'nun, mevcut, hay, kadir, alim, mürid, mütekellim, semi ve basir olduğuna icma ettiler. Hakk tealanın bu sıfatlarla nitelenmesi, canlıların bunlardan bir kısmına sahip olması, aralarında bir benzerliği gerektirmez. Zira herhangi iki şey; mahiyetleri dışında başka bir konum ile diğerine benzemediği gibi, isimde buluşma da birbirlerine benzemeyi gerektirmez. Zat-ı İlahi bu alemde bir şeye benzemeyince; hay, alim, kadir olarak nitelenmesi, bizden bu sıfatlara sahip olanlara benzemesini gerektirmez. Zira Allah bu sıfatlara kadim olarak sahipken, mahlûk ise Allah'ın, bu nitelikleri insanlara vermesiyle sahiplenmiş olur"[31] diyerek, Allah'ın bu sıfatlarla sonradan yaratılanlara benzemediğini de vurgular.

Kelam kaynaklarında bu sıfatlar, "sıfat-ı zatiye", "sıfat-ı ma'neviyye" ve "sıfat-ı maani" şeklinde isimlendirilmişlerdir. Allah'ın bu sıfatlarla nitelendirilmesi zorunlu olduğu gibi bunların zıtlarından da tenzih edilmesi gereklidir.[32] Bu sıfatlara zati sıfatlar da denir. Burada ciddi bir problemle karşı karşıya gelinmektedir. Tanrı'nın, bilinen herhangi bir şeyden son derece farklı ve hatta "bambaşka" olduğu kabul edilince, bir yandan Tanrı'nın "aşkın" ve "sonradan olanlara benzemeyen" (muhalefetun li'l havadis) olduğu vurgulanırken, öte yandan, bazı zaman ayrıntıya da inerek hakkında sıradan şeyler için kullanılan bir dil kullanılmaktadır.[33] Biz Tanrı'yı ancak tecrübelerimize dayalı olarak elde ettiğimiz ve yaratıklar hakkında kullanılan bir dille ifade edebiliriz.[34] Burada da atıf analojisi ile karşılaşmaktayız. Bu analoji yaklaşımına göre genel açıdan birbirinden tamamen farklılık gösteren benzer iki şey arasında ilişki kurulur.

Böyle bir analojide benzeyenlerden biri asıl kabul edilir. Bu bakımdan, benzeyenlere atfedilen herhangi bir yüklem, ilke olarak ve fiilen asıl benzeyene ait olduğu halde ötekine nispi ya da türemiş bir anlamda isnat edilir. Atıf analojisi Tanrı'nın fiilen yetkinliklere sahip olmasını dışarıda tutmamaktadır. Fakat bu

---

30 Atay, age, s. 62.
31 Eş'ari, age, s. 134.
32 Özler, age, s. 128 vd.
33 Koç, age, s. 72.
34 Koç, age, s. 78.

yetkinlikleri bizatihi doğrudan doğruya o'na atfetmemektedir.[35] Fakat tam bu noktada nispet analojisi devreye girer. Nispet analojisinin teolojik söyleme uygulanması şu şekilde olmaktadır: Tanrı'ya yüklem kılınan bir nitelik (terim), Tanrı'nın mahiyetine yakışır bir şekilde o'na ait olduğu gibi, aynı şekilde yaratıklarına yüklem kılınan bir nitelikte de onların tabiatlarına uygun düşecek şekilde kendilerine aittir. Dolayısıyla Tanrı'ya atfedilen niteliğin insana atfedilen nitelikten ne büsbütün ilgisizliği, ne de bire bir tekabuliyeti söz konusudur.[36]

Söz gelimi Ahmet'in simasını yakışıklı olduğu nitelemesine gideriz. Aslında yakışıklılık resmen ve fiilen Ahmet, Ahmet'in niteliğidir. Ahmet fiilen ve sonlu bir biçimde yakışıklı ve sonludur. Tanrı ise Ahmet'in yakışıklılığının vericisidir. Bu yaklaşıma göre Tanrıya atfedilen "güzellik" yüklemi onun güzellik meydana getirme imkanına sahip olduğu anlamına gelir.

Bu dilsel yaklaşımlarla ilgili konumuzu daha derinleştirmeden, konumuza ana hatlarıyla dönmek gerekirse; Bu sıfatları kelamcılar tarafından da genel kabul gören şekliyle şu şekilde sıralayabiliriz; ilim (bilme), hayat (yaşamak), semi (işitme), basar (görme), irade (dileme), kudret (güç yetirme), kelam (konuşma)[37] Aslında bu sıfatlar daha da çoktur. Fakat mütekellimler eserlerinde genellikle bu yedi sıfat üzerinde durmuşlardır. Mesela; Azamet, celal, kebir, izzet, kıdem, mülk, rububiyet, uluv vb.[38]

1.2.3. Fiili Sıfatlar

Allah'ın dışındaki varlıkların da kendisi ile vasıf edebildikleri ve Allah'ın bir fiiline bağlı olan sıfatlarıdır. Ya da şöyle de diyebiliriz; Allah'ın eşya ve alemle ilgili olan sıfatlarıdır.

Fiili sıfatlar, Allah'ın kainatla olan münasebetini daha açık bir şekilde ifade eden ve o'nun kainatı yaratış ve idare edişini oldukça ayrıntılı bir şekilde ifade eden kavramlardır.[39]

Bu sıfatlar; rızık verme, nimet verme, öldürme, diriltme ve azap etme, kızgınlık (saht), emr, nehy, ihya, ihsan gibi sıfatlardan oluşmaktadır. Fiili sıfatlar kadim değildirler. Çünkü onlar gerekli zamanda fiile döner ve sürekli olarak yenilenirler. Allah

---

35 Koç, age, s. 79.
36 Koç, age, s. 81.
37 Nesefi, Ebu'l-Muin, *Mâturîdî Akaidi(Bahrü'l Kelam Tercümesi)*, (Çev. Ramazan Biçer), Gelenek Yay., Şubat 2010, s. 32; Özler, age, s. 163; Topaloğlu, age, s. 129.
38 Aydınlı, Osman, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci*, Ankara Okulları Yay., Ankara, 2001, s. 152.
39 Topaloğlu, age, s. 137.

bir fiilde de bulunmayı istediği zaman bu fiile uygun olarak vücut bulmaktadır.[40] Bu acıdan baktığımız zaman Allah'ın fiili sıfatlarını bir sayıya indirgemek, Allah'ın mahlûkatıyla olan ilişki ve tasarruflarına müdahale anlamına geleceğinden dolayı, mümkün değildir.[41] Fiili sıfatları da açıklarken burada da bir nispet analojisiyle karşılaşmaktayız. Kelimelerin kullanımı dilin yapısı bize birçok karmaşık konuyu daha rahat bir şekilde anlamamızı sağlar. Bu konuda dil çok önemlidir. Çünkü biz Tanrı'yı ancak tecrübelerimize dayalı olarak elde ettiğimiz ve yaratıklar hakkında kullanılan bir dille ifade ederiz.[42]

1.2.4. Haberi Sıfatlar

Tespiti akılla değil de, ancak Kur'an ve sünnetin bildirmesiyle mümkün olan ve Allah'a cismani bir takım vasıflar ve filler izafe eden sıfatlardır[43]. Bu sıfatların bazıları sadece Kur'an'da, bazıları sadece hadislerde, bazıları da hem Kur'an hem de hadislerde geçmiştir. Bunların başlıcalar şunlardır; istiva, vech, yed, isba, ayn, kabza, sak, nüzul, kurb, ityan, meci. Bakıldığı zaman bu sıfatlar sadece Allah'ın zatıyla alakalıyken, diğer bir kısmı da hem zat hem fiilleriyle alakalıdır.[44] Haberi sıfatlar kelam düşünce tarihi boyunca birçok hararetli tartışmalara konu teşkil etmiş ve bunun sonuncunda ise çeşitli ekoller ortaya çıkmıştır. Bu sıfatlar Kur'an'da Allah'a nispet edilen bazı organsal ve maddi sıfatlar ilişkili ayetlere atıf yapılarak bir yaklaşım sergilenir. Mesela;

"*Allah'ın yüzü oradadır*"[45]

"*Allah sizinle beraberdir* "[46]

"*Allah'ın yanı (cenbi)*" [47]

"*Sonra Allah arşa istiva etti*."[48]

"*Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir*."[49]

Haberi sıfatları kelam ıstılahına göre daha iyi anlayabilmemiz için bir örnekle, yed/el, Allah'ın eli, tabiri üzerinden açıklamak istersek; "Arapça, yed/el kelimesi kastedilerek, 'Allah'ın eli' olduğunu söylemek caiz olup, bunu Farsça ifade etmek mümkün değildir. El, terimi, yaratılmış varlıklarda bulunan organa benzemeksizin ve

---

40 Aydınlı, age, s. 160.
41 Özler, age, s. 164.
42 Koç, age, s. 78.
43 Özler, age, s. 165.
44 Özler, age, s. 166, 167.
45 Bakara, 2/115; İnsan, 76/9; Leyl, 92/20; En'am, 6/52; Kehf, 18/28.
46 Bakara, 2/210; Fecr, 89/22.
47 Zümer, 39/56.
48 Araf, 7/54; Yunus, 10/3.
49 Fetıh, 48/10.

niteliği bilinmeksizin, işitme (sem), görme (basar), konuşma (kelam), güç (kudret), bilgi (ilim), diri (hayat), dileme (irade) sıfatları gibi ezeli bir sıfattır. Allah Teala duyma organına ihtiyaç duymadan semi, göze ihtiyaç olmaksızın basir, düşünme enstrümanına ihtiyaç duymadan alim, beyne gereksinim duymadan murid, dil ve dudaklara ihtiyaç duymadan mütekellimdir. El (yed) de aynı şekilde yaratılmış niteliklere benzetilmeksizin, bir sıfat olarak yokluğunu da kabul etmeksizin, keyfiyetsiz/niteliği bilinmeden ve organ anlamında olmayan ezeli bir sıfattır. Allah hakkında yedin varlığını kabul ediyoruz. Zira Kur'an'da geçmektedir. Fakat bundan kast edilen Allah'ın murad ettiği anlamındadır. Mutezile ise bu konuda: "Allah'ın eli kuvvet ve kudret anlamındadır" demiştir.[50]

Tanrı hakkında teşbihi bir dil kullanıp kullanılmayacağı konusunda hem İslam düşünce tarihinde, hem de Hıristiyan ve Yahudi düşünce tarihinde uzun tartışmalar olmuştur. Allah'ın "el" (yed), "yüz" (vech), "göz" (ayn), vs. gibi bir takım zati niteliklerle birlikte, "iniş" (nüzul) ve kurulma, kaplama, oturma" (istiva) gibi fiili niteliklerin Kur'an'da geçtiğini biliyoruz. Buna benzer nitelemeler öteki teistik dinlerin kutsal kitaplarında da geçmektedir[51].

Doğrusu teşbihi, yani insani nitelikleri dile getiren bir dil kullanmaksızın, Tanrı hakkında konuşmak mümkün değildir. Teşbihi dil söz konusu olduğunda, önemli olan, kaçınılmaz ve bir yerde haklı nedenlere dayanan antropomorfizm ile böyle bir mecburiyeti bulunmayan antroposentrizm arasında bir ayrım yapmaktadır. Bilindiği gibi, antroposantrizm insanı merkeze koyan ve onu başka her şeyin ölçüsü kılmaya çalışan bir yaklaşımdır. Katı ve kaba teşbihi dil teistik dinlerin Tanrı anlayışını ifade etmekte yetersiz ve kusurlu olması ılımlı antropomorfizm diyebileceğimiz temsili dil öğretisi geliştirilmiştir.[52]

1.3. Sıfatların Felsefi Açıklaması

Sıfatların felsefi açıklamamızda ki kastımız; sıfatlar konusunda farklı düşünceleri karşılaştırmak. Bu farklılıkların yaratmış olduğu yorum ve görüş farklılıklarını dile getirmek. Sıfatların felsefi boyutuna geçmeden felsefenin ne olduğu ne anlama geldiğinin açıklanması konun mahiyeti açısından daha sağlıklı olacağı kanısındayız. Çünkü kelimeler ve kavramlar, bir konuyu anlamada bir nevi anahtar görevi yapmaktadırlar.

---

[50] Nesefi, age, s. 39.
[51] Koç, age, s. 57.
[52] Koç, age, s. 58, 59.

Felsefe, Yunanca “philosophia” kelimesinden alınarak Arapçaya oradan da dilimize aktarılan “felsefe” terimi birleşik bir kelimedir. ”Philosophia”, “philos” veya “phila=sevgi” ile “sophia=bilği, bilgelik, hikmet” manalarına gelen kelimelerden meydana gelmiştir[53].

İlk İslam filozoflarından olan Kindi’nin (ö. m. s. 873) felsefeye yaklaşımına göre felsefe: “Felsefe insanın kendini tanımasıdır. Felsefe sanatların sanatı ve hikmetlerin hikmetidir. Felsefe insanın gücü yettiği ölçüde külli edebi şeylerin hakikatlerini, mahiyetini ve sebeplerini bilmektir.”[54]

Büyük İslam filozofu Farabi’ye göre felsefe; “var olmaları bakımından varlıkların bilinmesidir.”[55]

İlkçağ filozoflarından Aristo’ya göre felsefe; ”ilk prensipler ve son prensipler hakkında bilgi” der ve çağdaşı olan platon ise “görülmesi mümkün olmayanın ilmidir.”[56]

Felsefe, ilimlerin sınırlarını aşan problemleri hür ve serbest bir düşünce ile çözmeye uğraşan araştırma yolu veya disiplinli ve sistemli bir düşünce tarzıdır diye iki şekilde anlaşılmaktadır.[57] Felsefe uğraştığı, görüş bildirdiği alana göre çeşitli isimler almaktadır. Bunlardan biri de felsefenin en geniş düşünce bildirdiği ve tarihte de bu alanda farklı fikir akımları ortaya çıkmasını sağlayan din felsefesidir. Din felsefesi; dinin temel iddiaları hakkında rasyonel, objektif, şümullü ve tutarlı bir tarzda düşünmek ve konuşmaktır.[58]

İnsanoğlu var olduğu günden beri bir yaratıcı kavramına sahip olmuştur. Bu yaratıcı kavramına bağlı olarak dini inanç, olgular ve kavramlar üretmiş ve her zaman bu dini kavramlar, olgular insan aklını meşgul etmiş ve bir problem olarak insanlığın zihninde yer almıştır. Aşkın bir varlık olan Tanrı insana kendisini sunarken, insanın kullanmış olduğu dili kullanmıştır. Kutsal kitapların tamamında da yer alan bu dil zamanla büyük tartışmalara kapı aralamış ve insanlık zihin tarihinde problem olagelmiştir. Allah’a bazı sıfatlar verme o’na bazı sıfatlarla niteleme Allah’a inanlar için mecburi bir gereksinim haline gelmiştir. Çünkü bilinmeyene tapmak imkânsızdır. Bu imkânsızlığın çözüm yolu karmaşık problemleri beraberinde getirmiştir. Aslında

---

53 Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1979, s. 78.
54 Necip, Taylan, *Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi*, Ensar Neşriyat yay., İstanbul 2006, s. 22.
55 Necip, age, s. 22, 23.
56 Necip, age, s. 25.
57 Necip, age, s. 25.
58 Aydın, age, s. 3.

düşünce tarihi çerçevesinde baktığımız da insanın aklını kullanması ve üretmesinin zenginliği olarak değerlendirilmesi daha doğru bir ifade olacağı kanısındayız. Tanrı hakkın da konuşmak bir nevi insan-doğa ilişkisi açısından da önemlidir.

Mesela Sıfatlar bizi Tanrı-Âlem ilişkisi içerisine sürüklemektedir. Sözgelişi, Tanrı'nın "yaratma" sıfatını ele alalım. Deizme göre Tanrı âlemi yaratmıştır ama bu iş olup bitmiştir. Şimdi Tanrı âleme müdahale etmiyor artık. Panteizme göre, zaten âlem yok ki Tanrı onu yaratmış olsun. Bir tek cevher vardır: Alem de odur, Tanrı da. Pan-enteizme göre ise, ortaklaşa bir yaratma faaliyeti vardır. İnsan ve Tanrı "el ele vermiş" sürekli oluşum içinde olan âlemde faaliyet göstermektedir. Klasik teizm bütün bunların hepsine itirazı var: Deizm sıfatları atıl duruma uğratıyor; Panteizm kaldırıyor: Panenteizm ise onları buduyor, sınırlıyor; Agnostisizm "gelin konuşmayalım bu konuyu" derken, Ateizm bütün hepsinin üstüne sünger çekiyor[59].

İslam düşünce tarihinde sıfat ve kader meselesini ilk olarak tartışma konusu haline getiren Cehmi ve Mu'tezili bilginlerinin Hıristiyanlığa karşı Reddiyeler yazdığı bilinmektedir.[60] En erken hicri II. yüzyıldan itibaren akait literatürüne girdiği anlaşılan sıfat terimi, İslam inancını diğer inançlara karşı savunma sırasında ortaya çıkışıyla zenginsel bir serüven yaşamıştır.

Hz. peygamber döneminde zat ve sıfatlarla ilgili bir problemin ele alınmaması o dönem insanlarının iman gücüne bağlanmış olmasını savunanlar; konuya dar bir çerçevede yanaşılmasına sebep olmuştur. Çünkü bu sonraki dönemdeki insanların imanını tartışmaya açmakta ve dini bir yaklaşımla düşünme kabiliyetine sahip olan insanın aklına da sınırlama koymaktadır.

Dini söylemdeki her türlü konuşma, şu veya bu şekilde sermo de deo, yani Tanrı hakkında konuşmadır.[61] Bu konuşma yöntemlerinden biride sıfatlardır. Sıfatlar ile Allah'ın isimleri arsında sıkı bir bağ vardır. Bu bağ onun isimlerinin sıfatlarına kaynaklık teşkil etmesidir.

el-Esmaü'l-Hüsna olarak nitelendirilen bu isimler, Allah'ın sıfatları hakkında bilgi verir aynı zamanda sıfatların ispatına vurgu yapar ve Allah, o isimler sayesinde kendini kullarına tanıtmıştır.[62] Bunu da Kur'an'da birçok ayette söylemiştir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır;

---

[59] Aydın, age, s. 114.
[60] Gölcük, age, s. 55.
[61] Koç, age, s. 33.
[62] Sabuni, age, s. 72; Nesefi, age, s. 36.

"*En güzel isimler Allah'ındır. Sizde ona isimlerle dua edin ve onu isimlerinde eğriliğe sapanları bırakın.*"[63]

"*Deki: "ister Allah diye çağırın ister rahman diye. onu hangi isimle çağırırsanız çağırın bütün güzel ve üstün nitelikler (esmau'l hunsa) onudur*."[64]

"*O, edebi bir hayat ile diridir (hayydir), kendisinden başka Tanrı yoktur*."[65]

"*O, her şeyi bilen alimdir, hikmet sahibidir*."[66]

"*O, hakkıyla işiten, hakkıyla görendir*."[67]

Bu ayetlere baktığımızda Allah kendisi için birçok isim ve sıfat kullanmış fakat bunlara dair herhangi bir açıklama ve sınıflandırma yapmamıştır. Bununla beraber bu sıfatların ezeli/kadim veya zatıyla kaim olup olmadığı konusunda bir imada bulunmamıştır.

Genel olarak İslam düşüncesinde kendimize ilişkin bazı bilgilerden yola çıkarak Allah'ın bazı sıfatlarının bilinebileceği kabul edilmiştir. Bu konuda onlar Müşebbihe ve Mücessime' nin eski mensuplarının yaptığı şekilde, Allaha atfedilen niteliklerin sözlük anlamlarıyla alınmasına karşı oldukları gibi, İbn Sina ve Mutezilenin savunduğu gibi, onun tüm niteliklerden soyutlanması gerektiği şeklindeki görüşe hoş bakmamışlardır. Gazâlî, Allah'ı tanıma konusunda, bu görüşlerden "birincisinin kusurlu, ötekinin ise kapalı" olduğunu ifade ederken, İbn Arabî'de, salt "tenzih" kabul edildiğinde Allah'ın "kayıtlanmış" (mukayyet) olacağı, "teşbih" kabul edildiğinde ise "sınırlanmış" olacağını doğru yolun teşbihle tenzih arasını bulmak olduğunu söylemiştir.[68]

Ehl-i Sünnet'in genel yaklaşımına baktığımız zaman, "Allah zatı ile kaimdir ve ezeli sıfatları vardır. Sıfatlar "ne Allah'tır ne de Allah'tan başkasıdır." Allah'ın sıfatlarının olması ise, O'nun alim, diri ve kadir olmasıyla sabittir. İlim, hayat, kudret ve bunların dışındaki sıfatların hepsi vacibu'l-vucud/*varlığı zorunlu* mefhumuna ilave bir anlama delalet etmiştir.[69] Ehl-i Sünnet mezhebinin Mâturîdî ekolünün önde gelen ve Hanefi-Mâturîdî geleneğinin köşe taşlarından biri olan Ebü'l-Muin en-Nesefî sıfatlar konusunu işlerken, hem Ehl-i Sünnet anlayışı içersinde değerlendirmekte hem de sıfatların mahiyeti ile ilgili görüşünü açıklamaktadır. Nesefî'ye göre; "Allah'ın sıfatları,

---

63 Araf, 7/180.
64 İsra, 17/110.
65 Mü'min, 40/65.
66 Tahrim, 66/2.
67 Şura, 42/11.
68 Koç, age, s. 92.
69 http: /www. hılafet. com/ Kitaplar/ İslam-Şahsiyeti/index. htm

zati ve fiili olmak üzere iki kategoride toplanmaktadır. Ve Cenab-ı Hak bütün sıfatları ve isimleriyle birdir. Yine bütün sıfat ve isimleriyle kadim ve ezelidir. Bu birlik, on rakamına kadar sayılardan birinin durumunda ki gibi olmayıp, sıfat ve isimler Onun ne aynısı ne de gayrısıdır. Eğer sıfatlar Allah'tır desek, bu sözümüz bizi iki ilahın var olduğu sonucuna götürür. Oysa Allah, ortağı olmayan ve kendisinden başka Tanrı bulunmayan eşsizdir. Bu sıfatlar zatından başka bir şeydir dediğimizde de, onların sonradan meydana geldiği sonucuna ulaşırız ki bu da itikadi anlamda caiz değildir. Allah'ın sıfatlarının kadim ve ezeli olduğunun dayanağı nedir? diye sorulsa cevaben deriz ki: Allah, eğer ezelden kadir olmasaydı, kudreti nasıl yaratırdı? Hayatı, işitmeyi, görmeyi yarattığı zaman da bunlara kudret sıfatı olmadan kadir olabildi. Eğer ezelden alim olmasaydı, ilimin ne olduğunu nerden bilebilirdi? Bu iddia Allah'a acz ve cehalet sıfatlarının yakıştırılmasına yol açar. Bu ise O'nun hakkında kesinlikle düşünülmesi mümkün olmayan bir şeydir."[70]

Şia da, Allah'ın zatı için söz konusu sıfatların ispat edilemeyeceği görüşündedir. Çünkü sıfat, sınır getirilmeksizin düşünülemez ve Allah'ın mukaddes zatı her türlü sınırlamadan münezzehtir. Şia; "Allah'ı zati sıfatları ile vasıflandırdığımız zaman, bu sıfatların her birinin zıddının Aziz ve adil olan Allah'ta bulunmadığını söylemek isteriz. Biz, Güçlü ve Ulu Allah'ın daima semi', basir, alim, hakim, kadir, aziz, hayy, kayyûm, vahid, kadim olduğunu söyleriz" demektedir. Şia irade ve kemal sıfatlarını da bu kelimelerin zahirinden anlaşılan anlamlarına göre (irade: istemek-kelam yani lafız anlamıyla açıklamak) fiili sıfatı kabul eder."[71]

Eş'ari ilahi sıfatları kendi ifade etikleri anlam ve karşıtlarıyla açıklamaktadır. Sıfatların anlamlarını ise sıfatların ortaya çıktığı ilahi eylemlerde ortaya çıkmaktadır. Örneğin Allah'ın alim olması hikmetli işlerin bizde olduğu gibi bilen bir varlıktan ortaya çıkmasıyla temellendirilmektedir. Yine Eş'ari'ye göre sıfatlar mecazi değil hakikidir. Eş'ari'nin sıfatları mecazi değil de hakiki anlamlar olarak kabul etmesi, onun litarel anlamlarını önceleyen ve ancak bir kanıta bağlı olarak mecazi anlamları kabul eden yorum metodolojisi ile yakından ilgilidir. Çünkü sıfatların mecazi olarak kabul edilmesi durumunda Allah'ın eylemsizlikle nitelenmesi ve bu sıfatların insan için kullanıldığında gerçek anlamları ifade etmesi ile kanıtlamaktadır.[72]

---

[70] Nesefi, age, s. 32, 33.

[71] http: /www. islam kütüphanesi. com/Türkçe kitap/online/beher4/o. htm; http: /İslam kütüphanesi. com/türkçe kitap/online/sii-imammiyye-saduk/2-24- Allah'ın Sıfatları. htm

[72] Eş'arı, age, s. 134; Yar, age, s. 3.

Eş’ari, Allah’ın sıfatlarını zati ve fiili olarak ikiye ayırmıştır. Zati sıfatların kadim ve Allah talanın zatında mevcut olduğu, fiili sıfatların ise hadis olduğunu ve Allah’ın zati ile kaim bulunmadığını kabul etmiştir.[73] Mutezile sıfatları zatın aynısı olarak kabul ederek zattan ayrı hiçbir kadim varlığın kabul edilemeyeceğini savunmuştur. Bu görüşünün temelinde Mutezilenin tevhit ilkesi yatmaktadır. Çünkü Mutezile Allah’ın birliğine (tevhit) son derece önem vererek Allah'ın hiçbir şeye benzetilmeyeceğini ifade eden ayetlerden yola çıkarak sıfatları inkar (ta’til) etmiş,[74] Allah'ın zatıyla aynı olduğunu vurgulamıştır.

İlk çağ filozoflarından Philon’a göre Tanrı’ya yüklediği selbi sıfatlarda ona atıf edilebilecek herhangi bir sıfatın veya ismi nitelemenin o’na zara vermeyeceğini düşünmekteydi.[75]

Selbi sıfatlar konusunda kelam ekolleri de hemen hemen aynı görüşü paylaşmışlardır. Selbi sıfatları Ehl-i Sünnet’in benimsediği şekilde Şia ve Mutezilede aynen kabul etmiştir. Fakat bazı Mutezile alimleri subuti sıfatları tenzihi sıfatlar alanına girecek şekilde yorumlamışlardır.

Eş’ari’ye göre sıfatlar niteliksiz (bilakeyf), benzetmesiz (bilateşbih) olarak kabul etmektedir.[76] Bu tartışmanın temelinde Kur’an’da insana ait organların ve fiillerin Tanrı hakkında konuşma bağlamında ortaya çıkmıştır. “*Allah'ın eli onların eli üstündedir*”[77] ayeti buna örnektir.

İslam düşünce tarihinde Selefiye, muhafazakâr bir tutum sergilemiştir ve ona yakın bir düşünce yapısına sahip olanlar Mücessime ve Müşebbihe gibi katı bir antropomorfik Tanrı telakisine kapılmadan; Tanrı hakkında kullanılan terimlerin sözlük anlamlarını bozmaksızın olduğu gibi kabul etmişlerdir. Ancak Tanrı ile onun yarattığı insan arasındaki sonsuz farkı göz önünde bulundurarak, burada herhangi bir benzetmeye gitmemişlerdir.[78] Mâturîdî’de Eş’ari ile aynı görüşü savunarak sıfatların ezeli ve ebedi olduğu savunur. Sıfatlar konusunda Ehl-i Sünnet’in bakış açısıyla baktığımız zaman, “Allah zati ile kadimdir ve ezeli sıfatları vardır” denilir.

Katı antroposantrizm denilen günlük dilden aldığımız terimleri kaba sözlük anlamlarıyla, yani harfi harfine Tanrı’ya atfetmenin savunulacak yanı yoktur. Böyle bir

---

[73] Eş'ari, age, s. 134; Sabuni, age, s. 72.
[74] Koç, age, s. 62.
[75] Koç, age, s. 33.
[76] Yar, age, s. 6.
[77] Fetih, 48/61; Sad, 38/75; Maide, 5/64.
[78] Koç, age, s. 58.

dilde çizilecek Tanrı tasvirinin İslam'ın ulûhiyet anlayışla değil, olsa olsa eski Yunan Tanrı telakisiyle bir ilgisi olabilir.[79]

Sıfatlar konusu İslam düşünce tarihinde iki sorunla ilişkili olmuştur; Tevhit ve tenzih. İbn Arabî, sıfatın nitelenen ile ilişkisini ortaya koyarken iki noktaya yöneldiğini görüyoruz; bir yandan edebin gereği Hakkı sıfattan tenzih eder; çünkü Hak kendisi için sıfat lafzını kullanmamıştır ve sıfat sınırlamadır. Hak sınırlamadan dolaysıyla da sıfattan münezzehtir.[80] Böylece İbn Arabî sıfattan uzaklaşır ve ifadelerinde isim kelimesini kullanmayı tercih eder; dolayısıyla sıfatlar onda isimlerin sıfatları şeklinde tezahür eder. Fakat İbn Arabî Tanrı'yı kelime ve anlam olarak sıfatlardan tenzih ettiği halde sıfat incelemesini de bırakmamıştır. Bunun sebebi şudur; İbn Arabî vasıfları, Tanrı'nın kendisini onunla var olmak için anlamlarını talep eden isimlerle isimlendirdiği bir dereceye taşıyamamış olmasındandır.[81] Bu bağlamda İbn Arabî'de sıfat, akli bir olgu olarak karşımıza çıkar; dışta yoktur, hükmü vardır; bölünmeyen tümel bir şeydir.[82] Bâtıniye ile İslam filozoflarına baktığımız zaman, onlar; Allah Teâlâ'nın gerçek manada hayy, alim, kadir… olabileceğini kabul etmemişler ve yaratılmışların taşıdığı bu sıfatlarla Allah'ın vasıflandırılamayacağını ileri sürmüşlerdir.[83]

2. ZAT VE SIFAT İLİŞKİSİ

Sıfatlar ve zat konusu birbiriyle en içten ilişkili olan konulardan biridir. Çünkü yoğunlaştıkları konu itibariyle aynı alanda bulunmaları bir birini etkileyen bir çerçevede gelişim göstermelerine zemin hazırlamıştır. Bundan önceki sayfalarda sıfat konusunu incelemiş olduğumuzdan ve konun mahiyeti geniş bir alana hitap etmesinden dolayı, burada öncelikle zat ve zatın perspektifinde; Allah'ın varlığının delilleri ve bunların sınıflandırmasını ele alıp sıfat ve zatın ilişkisine kısaca değinmeye çalışacağız.

Aristoteles, Tanrı'yı Aleme ilk hareketi veren bir ilke olarak görüyordu. Farabi her mertebedeki var olmayı açıklayabilmek için Zorunlu Varlığa muhtaçtı[84] diyerek, Tanrı'nın varlığının zorunluluğuna dikkat çekmişlerdir. Bununla birlikte; Tanrının nasıl bir varlık olduğu hakkında konuşmak ilahiyat ve felsefenin temel konusunu teşkil etmiştir.

---

[79] Koç, age, s. 58.
[80] Hakim, age, s. 556.
[81] Hakim, age, s. 556.
[82] Hakim, age, s. 558.
[83] Sabuni, age, s. 71.
[84] Aydın, age, s. 20.

İslam tarihi boyunca ortaya çıkan tenzih, teşbih, ta'til vs. gibi meseleler esas itibariyle Tanrı hakkında konuşmanın yol açtığı konulardır.[85] "Zat" kelam ıstılahında bakıldığında, doğrudan Allah'ın zatına işaret etmekte ve O'nun ile özdeşleşmiş bir durumda karşımıza çıkmaktadır.[86] Bir başka deyişle söylememiz gerekirse, "zat" konusunda Tanrı'nın varlığı ve bu varlığının delilleri üzerinde durulmakta, bu varlığının delillendirme şekillerinin sınıflandırıldığı yani Tanrı'nın mahiyeti üzerinde yapılan çalışmaların toplandığı konudur. Delil "kelimesi, iletmek, götürmek, yol göstermek, irşat etmek vs. gibi anlamlara gelir. Kelime Kur'an'da da bu anlamlarda kullanılmıştır.[87] Kelam ve felsefe yazılarında asırlardır tartışıla gelen deliller, Allah'ın varlığına olan inancın makul olduğunun gösterilmesi için ortaya konmuş beşeri çabanın fikir bakımından en yüksek seviyedeki ifadesidir.[88]

Zat ilgili bu çabalara genel bir yaklaşımla isbat-ı vacib denir. İslam filozoflarının ve kelamcılarının genel olarak kullandığı delillere konumuzun ana temasına alt yapı oluşturacak şekilde ve genel çizgimizden çıkmadan kısaca değinmek gerekir.

a) Hudus delili: Kindi'nin kullanmış olduğu bir delildir.[89] Kur'an'da hudus delilini çağrıştıran ısbat-ı vacib delilleri mevcuttur.[90] Bu delile göre alem (Allah'tan başka var olan her şey) hadistir, yani yoktan var olmuş, sonradan meydana gelmiştir. Sonradan var olan herhangi bir şey de kendisinin varlığına sebep olan şeyden müstağni olamaz. O halde alemin yokluğunu varlığına tercih eden bir müsebbip vardır ki o da Allah'tır.[91]

Alem kadim olmayıp sonradan icad edilmiştir yani hadistir. Sonradan icad edilen her şeyin bir yaratıcısı vardır.[92] Bu delil, yaratılmışlık delili olarak da adlandırılır. Bu akıl yürütme şekli İslam tarihi boyunca Müslüman ilim ve fikir adamları tarafından "imkan" delili adıyla da incelenmiştir.[93]

b) Nizam delili: Bu delil Kur'an'da çokça kullanılan bir delildir. İslam düşünürlerinin çok eskiden beri ilgisini çekmiş, hakkında birçok eser kaleme alınmıştır.

---

85 Aydın, age, s. 115.
86 Yar, age, s. 1, 23.
87 Bkz. Furkan, 45/10; Taha, 20/40; Aydın, age, s. 18.
88 Aydın, age, s. 21.
89 Topaloğlu, Bekir, *İslam Kelamcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbat-ı Vacib)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 3. Baskı, Ankara 1987, s. 7.
90 Topaloğlu, age, s. 69.
91 Özarslan, Selim, *Mâturîdî Kelamcısı İbn Hümam'ın Kelami Görüşleri*, Büro Basımevi, Ankara 2003, s. 16.
92 Topaloğlu, age, s. 50.
93 Topaloğlu, age, s. 30.

Bu delil inayet, hikmet, itgan ve gaye olarak da adlandırılır. Bu delili yine Kindi ve Farabî kullanmıştır. Sokrat devrine kadar varan eski bir delildir.[94]

Bu delil, tabiata fevkalade hassas ve zarif bir nizamın hakim olduğunu, bunun kendiliğinden veya bilinçli madde vasıtasıyla meydana gelemeyeceğini, aksine yüce vasıflara sahip tabiatüstü bir varlığın yaratması ve devam ettirmesiyle mümkün olabileceği esasına dayanır.[95] Bu delil "*Yeryüzünü uzatıp düzleyen, orada sağlam dağlar yükselten, ırmaklar akıtan o'dur. Bütün bunlarda iyi düşünenler için kesin belgeler vardır. Yeryüzünde yan yana bulunan arazi parçaları, üzüm bağları, ekinler, tek gövdeli, çatal gövdeli, dallı budaklı hurmalar vardır. Hepsi aynı sudan sulandığı halde biz onların yemişini birbirinden üstün kılıyoruz. Muhakkak ki bunlarda aklını kullanan insanlar için ibretler vardır*"[96] ayetinde yer almaktadır.

c) Fıtrat delili: Bu delil insanın doğası gereği Allah'ın varlığının bilebileceği olgusuna dayanır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın varlığı insanlar tarafından kabul edilebilecek bir konudur. Hatta Kur'an, her şeyin Allah'ı yücelttiğini ifade ederi[97]

"Kabul-i amme" veya "fıtrat-ı selime" olarak da adlandırılan bu delil, hangi ırktan ve hangi devirde olursa olsun bütün insanlığın, bilhassa muztar zamanlarında çokça andığı ve sığındığı bir varlığın mevcudiyeti esasına dayanır.[98]

d) Tasavvuf yöntemi: Sufiler bedensel arzuların asgari seviyede yerine getirilmesi ve ruhi güçlerin samimiyet ve ısrarla dini konulara yönlendirilmesi sonucunda "keşf" diye adlandırılan vasıtasız bilgi ve tanıma yoluna ulaşır. Allah ancak bu yolla bilinir veya tanınır.[99]

Kelam ekolleri ve felsefe; zat ve sıfat deyince toptan herkesin kabul ettiği bir genel yaklaşım sergilememiştir. Buna bağlı olarak deliller konusu ve bu konuda yapılan yaklaşımlar oldukça geniş bir alanı kapsayacağı ve ana konumuzun da dışına da fazla taşmamak için biz genel kabul gören delil yaklaşımlarına değinmeye çalıştık.

Sıfatın, Allah'ın zatına nispet edilen bir kavram olması, her şeyden önce inanan ve inandığına ibadet etmek isteyen insan açısından Allah'ı bazı sıfatlarla nitelendirmesi kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Çünkü bilinmeyene tapınmak mümkün değildir. Allah'ın zatı

---

[94] Topaloğlu, age, s. 143.
[95] Topaloğlu, age, s. 31.
[96] Ra'd, 13/3-4.
[97] İsra, 17/44
[98] Topaloğlu, age, s. 8.
[99] Topaloğlu, age, s. 34.

konusunda ortaya çıkan ilk fikir hareketlerinin başlıca iki temada yoğunlaştığını görmekteyiz; zatın nitelendirilmesi ve tevhidin korunması.[100]

Allah'ın zatına nispet edilecek sıfatların konumu yani sonradan mı kazandığı yoksa zat gibi kadim mi oldukları tarihsel düşünce sürecinde hep varlığını korumuştur. Eğer sonradan bu sıfatları kazanmışsa bu durumda yetkinlik ifade eden sıfatlara sahip olmadan önce ondan yoksun olma gibi bir eksikliğe vurgu yapar ki bu da Allah'ın zatına uygun düşmez. O halde söz konusu sıfatları da zat gibi kadim olmalıdır. Bu durumda ise kadimler çoğalacağı için tevhit ilkesi zedelenmiş olur.[101]

Farabî ve İbn Sina, zat ve sıfat arasında bir ayrım yapmaz, dolayısıyla da sıfatları zorunlu sayarlar.[102]

Eş'ari'ye göre sıfatlar zatın kendisi (ayn) veya başkası (gayr) değildir. Eş'ari'ye göre zatın kendisi veya başkası olmayan sıfatlar kadimdir. Çünkü ilahi sıfatların kadim olmamaları hadis olmaları anlamına gelir ki bu durumda bu sıfatlar yaratılmadan önce Allah bu sıfatları karşıtları olan anlamla nitelemek demektir.[103] Fiili sıfatların ise hadis olduğu ve Allah'ın zatı ile kaim bulunmadığını kabul eder.[104] Eş'ariler de "sıfatları zatı ile mevcuttur" tarzında bir ifade kullanırlar.[105]

Mutezile sıfatları zatın aynısı olarak kabul eder ve bunu tevhit ilkesi etrafında formüle ederek zattan ayrı hiçbir kadim varlığın kabul edilemeyeceğini savunmaktadır.

Mutezile Allah'ın sıfatlarını yorumlamaya başlayarak Müşebbihe ve Mücessime'ye karşı ilk mücadeleyi açmıştı. Mutezilenin felsefi yorumunu yumuşatarak Mâturîdî ve Eşari okulları ortaya çıktı. Mesela Mutezile diyor ki Allah alimdir, Mâturîdî ve Eşarî diyor ki, Allah ilim sahibi olarak alimdir. Mutezile diyor ki, alim olmakla alimdir. İlim ondan ayrı bir nesne olup da ona sahip olarak alim değil, bizatihi alimdir. Mâturîdîye Eş'ari'ye göre Allah ilim ile alimdir. Bu Mutezilenin birlik sıfatına ters düşmektedir. Çünkü bu sonraki ilim Allah'ın zatından ayrı bir nesne olup Allah ona sahip olmuş anlamını verir ki bu da zatla çelişir.[106]

Ehl-i Sünnet'in Allah'a izafe ettiği subiti sıfatları Mutezile ikiye ayırır. Birinci gurup sıfatlar hayy, alim, kadir gibi müştak kelimelerdir. Mutezile bu sıfatlara sıfat-ı

---

[100] Topaloğlu, age, s. 121, 122.
[101] Topaloğlu, age, s. 122.
[102] Aydın, age, s. 136.
[103] Yar, age, s. 4-5.
[104] Sabuni, age, s. 72.
[105] Sabuni, age, s74.
[106] Atay, age, s. 138.

maneviye demiştir ve bu sıfatları Allah'a izafe ederler. İkinci gurup ise sıfat-ı maneviyenin köklerini teşkil eden, hayat, ilim, kudret, gibi mastar sıygasındaki kelimelerdir. Bunlara da sıfat-ı maani denilmiştir. Mutezile bu sıfatları Allaha izafe etmez.[107]

Ehl-i Sünnet; Allah Teâlâ kemal ifade eden sıfatlarla vasıflanmıştır. Eksiklik, aciz ve devamsızlık belirten şeylerden de münezzehtir. Onun sıfatları, sonradan vücut bulup bilahare yok olan arazlar cinsinden değildir. Bilakis onlar ezelidir, edebidir, kadimdir, zati ile mevcuttur. Bu sıfatlar hiçbir veçhile yaratılmışlarınkine benzemez.[108] Çünkü Allah her şeyden münezzehtir. O zaman ona nispet edilen sıfatların da onun zatına uygun olarak benzersiz olması lazımdır.

İslam filozofları ve Bâtıniler bu konuya farklı yanaşmışlar ve Allah'ın gerçek manada hayy, alim, kadir vs. olabileceğini kabul etmemişler ve yaratılmışların taşıdığı bu sıfatlarla Allah'ın vasıflandırılamayacağını ileri sürmüşlerdir.[109]

Büyük düşünürlerden İbn Arabî ise zat kavramına yaklaşırken, "zat herhangi bir bağlantıya, niteliğe, mertebeye işaret etmeksizin, sadece isimlendirilenin hakikatine delalet etmesi için konulmuş isimdir. Mesela el-vahid el-ahad, ilahi zata delalet eder ve kendisinden herhangi bir terkip olmaksızın sadece zat akla gelir"[110] demektedir.

İbn Arabî sıfatın Hakk'ı sınırladığını savunur ve Hak sınırlamalardan münezzehtir der ve sıfattan uzaklaşarak ifadelerinde isim kelimesi kullanmayı tercih eder.[111] İbn Arabî'nin sıfat-zat ilişkisi konusunda İslam tarihinde önceki düşünürlerinkinden hareket noktası ve içerikte farklı bir tavrı vardır. O sıfatları zatın aynısı sayan Mutezileden farklı olduğu gibi, sıfatları zatın ne aynısı ne de ondan ayrı sayan Eş'arilerden de ayrılır.

İbn Arabî'nin diğer kelami yaklaşımlardan farkı şudur. Arabî iki mevcut arasındaki ilişkiden (zat ve sıfatlar), bizzat ilişkisinin kendisine ve mahiyetine geçer. Bu noktada Arabî'de nispet terimi ortaya çıkar, nispet dışta varlığı olmayan akıl edilir bir şeydir; dolayısıyla sıfat mevcut değildir. Böylece İbn Arabî sıfatı zatın ne aynı nede ondan farklı bir şey yapar, bunun yerine sıfatın varlık düzlemini değiştirir, sıfatı zattaki veya onun dışındaki dış varlığından akli varlığa taşır. Bu da zat ve sıfat arasındaki ilişkiye sevk eder. Bu noktada İbn Arabî öyle bir yaklaşım sergiler ki Eşarîlerin sıfatın

---

107 Sabunî, age, s. 71.
108 Sabunî, age, s79.
109 Sabunî, age, s. 71.
110 Hakim, age, s. 721.
111 Hakim, age, s. 556.

zatın ne aynı ve ne de ondan farklı sayan yaklaşımdan daha az tuhaf değildir. Çünkü İbn Arabî'ye göre de sıfatlar hem zatın aynı hem de ondan farklıdırlar. Bu İbn Arabî'nin düşünce dünyasıyla uyumlu bir yaklaşımdır çünkü o, hiçbir şeyi ortadan kaldırmaz aksine her şeyi var kılar.[112]

[112] Hakima. age, s. 557.

BİRİNCİ BÖLÜM
KELAM EKOLLERİNDE ZAT VE SIFAT ANLAYIŞI

1. Kelam Ekollerinin Ortaya Çıkışının Genel Nedenleri

İslam dünyasında çıkan itilafların temeli halifeler dönemine kadar iner hatta ilk halife seçiminin yapıldığı Beni Saide gölgeliğindeki ensar ve muhacirlerin arasındaki siyasi ve fikri tartışmalara kadar gider.[113] Halife Osman zamanında itikadı noktada fikir beyan edenlerin kendine has itikadı esasları olan grupların çoğu ilk etapta siyasi bir iddia ile ortaya çıkmış ve düşüncelerini Kur'an ve hadis dayanak delillerle şiddetle savunur hale gelmişlerdir. Bu siyasi itilafların ortaya atıldığı süreç halife Osman'ın hilafetinin ikinci dönemiyle başlayıp şahadeti ile gelişen bir dönemdir[114].

Yukardan baktığımız zaman Hz. Peygamberden sonra kimin yerine geçeceği, diğer yandan sahabe arasında cereyan eden siyasi kavgalar sonucu ortaya çıkan büyük günah işleyenlerin kafir mi yoksa mümin mi olduğu meselesi birtakım gruplaşmalara yol açmış ve bunun sonucu olarak itikadi, bir başka deyişle, kelamı mezhepler oluşmuştur.[115]

Tek başına bu nedenlere bağlı olarak kelam tarihsel sürecini açıklamanın doğru olmadığını buna bağlı olarak birçok etkenin neden olduğuna da vurgu yapmak gerekir.[116] Kelam ekollerinin oluşum süreci çok nedenli ve tarihsel süreci uzun ve geniş bir alandır biz konumuzun mahiyeti itibariyle yararlı olabileceğini düşündüğümüz için kısa bir bilgi verip konumuza dönüyoruz.

Kelam ekollerinde sıfat anlayışı olarak isimlendirdiğimiz birinci bölümde İslam düşünce dünyasını en geniş kapsamda etkileyen ve diğer birçok felsefi ve kelami fikir zenginliğine temel oluşturan ekollere vurgu yapacağız. Fakat giriş bölümümüzde bu kelam ekollerinin sıfat ve zat anlayışlarını ifade edip karşılaştırdığımız için bu bölümde

---

[113] Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 58.
[114] Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikati İslam Mezhepleri*, Birleşik Yay., İstanbul 1999, s. 39.
[115] Gölcük, age, s. 58.
[116] Sarıkaya, Mehmet Saffet, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yay., İstanbul 2009, s. 33, 36, 47, 51; Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yay., Kasım 2008, s. 43, 45.

temel çizgilerini çizip detaysal bir incelemeye tezimizin konusunun alanını daraltmaması için girmeyeceğiz.

2. Mutezile

Mutezile, kendisine has özellikleri ile kendini bir ekol olarak tanıtmıştır. Farklılık gösterdiği en temel konulardan biri konulara yaklaşım tarzı ve konuları incelerken izlemiş olduğu metottur. İslam tarihinde nazari kelam ilmini ilk vaaz eden büyük ilahiyat ekollerinden birisidir. H. II-III. yüzyıl İslam dünyasının sosyal ve kültürel hayatında önemli bir etkinliğe sahip olmuştur. İslami düşünce, kelam ve felsefe dünyası açısından zengin bir fikir dünyası açmış nadir düşünce akımlarından biridir.

İ'tizal kelimesi sözlükte "bir şeyden uzaklaşmak ve ondan ayrılmak" manasındadır. Mutezile ise bu fiilin ism-i failinin çoğuludur, "ayrılanlar" anlamına gelir. Yani Mutezile Arapçada "ayırmak, ayrı bir hale koymak" anlamındaki " a-z-l" kökünden gelir.[117]

Ashabu'l-adl diye de isimlendirilen Mutezile, Kaderiyye ve Adliyye lakaplarıyla da anılır.[118] Mutezile ismi; Vasıl b. Ata (131/748) ve Amr b. Ubeyd (143/761) Basra da Hasan Basri'nin (110/728) ders halkasında kebire (büyük günah) işleyenlerin ne mümin ne kafir olmadığını beyanla, bu kimsenin "el-Menziletü Beyne'l-Menzileteyn" de (iman ve küfür gibi iki makam arasında) olduğunu söyleyerek ayrılmalarından dolayı bu isimle lakaplaşmışlardır.[119] Bu konuda Hasan Basri'nin sözü de çok meşhurdur: "Vasıl bizden ayrıldı."[120]

Istılahta Mutezile, H. I. asrın karmaşık sosyal ve siyasi yapısı içinde, devrin itikadı problemleri çerçevesinde teşekkül eden ve bu problemleri akli kelam metoduyla ortaya koyarak beş temel inanç esası etrafında sistemleştiren fırkaya denir.[121]

Son araştırmalar ise Mutezilenin doğuşunun tarihi arka planında siyasi Saikler ve bunlarla bağlantılı akademik tartışmaların yer aldığını göstermektedir.[122] Özellikle üçüncü Halife Osman b. Affan'ın katledilmesinden sonra vuku bulan karışıklık döneminde, olaylara karışmayan ve teşekkül eden taraflardan hiçbirine katılmayıp tarafsız kalanlar için, tamamen günlük dildeki anlamıyla ilk defa kullanılmıştır.[123]

---

117 Sarıkaya, age, s. 131.
118 Şehristani, Muhammed Abdulkerim, *El-Milel ve'n-Nihal-İslam Mezhepleri-* (Çev. Mustafa Öz), Ensar Neşriyat Yay., İstanbul 2005, s. 57.
119 Gölcük, age, s. 53.
120 Şehristani, age, s. 61.
121 Sarıkaya, age, s. 131.
122 Sarıkaya, age, s. 133.
123 Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir2008, s. 566.

Yukarda ifade ettiğimiz gibi Mutezilenin mevzulara yaklaşımı ve takip ettiği metotla, toplumsal sosyal şartlara uygun olarak görüşlerini ortaya koymak için aklı esas alan bir yöntem kullanmıştır. Mutezile akla önem vermesine rağmen sırf akılcı değildir.[124]

Mutezilenin inanç ekolünü oluşturan beş temel prensibi vardır buna *el-Usulu'l-Hamse* denir. Mutezile mezhebi mensupları kendi inanç esasları Zat ve sıfata yaklaşımı da temel esasları çerçevesinde olmuştur. Bu esaslar sırasıyla:

1. Tevhit: Bu esas Mutezilenin en önemli prensiplerinden sayılmıştır. Bizim de konumuzun başlığı olan zat ve sıfat anlayışı, Mutezilenin bu esası etrafında yorumlanıp değerlendirilmiştir. Çünkü Mutezile Tevhit nazariyesine hususi bir ilgi göstermiş ve bu ilke üzerinde temellendirmiştir.

Mutezilenin beş temel inançlarıyla ilgili en meşhur eser Kadı Abdulcebbar'ın Şerhu usuli'l-Hamse'sinde Allah bir tektir. Eşi ve benzeri yoktur. Allah'ın bir ve kadim olması ona mahsus ve özel bir sıfattır, diyerek tevhit ilkesinin önemine vurgu yapar.[125] Tevhit ilkesini ilerde zat ve sıfat konusunda daha detaylı inceleceğiz. Şimdilik başlıkları kısaca açıklayarak konun bütünselliğini boyutuyla ilerleyeceğiz.

2. Adalet: el-adl olarak da karşımıza çıkan bu prensip Mutezilenin önemli prensiplerinden biridir. Kadı Abdulcebbâr'ın Şerhu usuli'l-Hamse'sinde tevhit ilkesinden sonra Mutezilenin itibar ettiği ikinci asıl olarak ”Adalet”i zikretmiştir.[126] Onlar bu ilkeye öyle önem verirler ki kendilerine *Ehlu'l-Adl ve't Tevhit* adı da vermişlerdir. Bu esasın temelinde Allah'ın kötü olan şeyi işlemeyeceği görüşü bulunur. Bunu da Kur'an'da birçok ayetle temellendirir.

"*Senin Rabb'in kimseye zulmetmez*."[127]

"*Şüphesiz Allah insanlara hiçbir şeyde zulüm etmez. Fakat insanlar kendilerine zulumederler*."[128]

Mutezilenin anlayışına göre, Allah'ın adaleti denilince Allah'ın mahlûkatından, kudretten mahrum ve icbar altında mecbur olarak bir şeyi yapmalarını veya terk etmelerini istememesi anlamına gelir.[129]

---

[124] Sarıkaya, , age, s. 139.
[125] Gölcük, age, s. 56.
[126] Gölcük, age, s. 57.
[127] Kefh, 18/50.
[128] Yunus, 10/48.
[129] Sarıkaya, age, s. 141.

3. el-va'd ve va'id: Kulun taat ve tövbe üzere mümin olarak bu dünyadan ayrıldığında Allah'ın lütuf ve ihsanı ötesinde –sevap ve karşılığı hak edeceğini, tövbesiz ve işlediği büyük günahlarla dünyadan ayrılıp ahirete intikal ettiğinde ise, azabının kafirlerin azabından daha hafif olmak kaydıyla, cehennemde ebediyen kalacağını ittifakla ileri sürüp temellendirdikleri anlayışa denir.[130]

4. el-Menzile beyne'l-Menzileteyn: Mutezilenin büyük günah işleyenler hakkındaki görüşlerinin formüle edilgi esasıdır. Kadı Abdulcebbar'ın Şerhu Usuli'l-Hamse'sinde büyük günah işleyenin ne mümindir ne de kafir, iman ile küfür arasında bir yerdedir. Yani bu dünya da kendisine Müslüman gibi muamele edilir. Eğer tövbe ederse ahirette kurtuluşa erer.[131]

5. el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n –Nehyi anil-Münker: Hemen bütün fırkalarda bulunan bu esas, Mutezilenin ahlaki tavrını ortaya koyar. Mutezile bu esasla toplumun gidişatında hürriyet ve adalet prensiplerinin bilfiil tatbikini hedeflemektedir.[132]

Mutezilenin temel yapısını oluşturan esasları veya vazgeçilmez kurallarına değinmeden zat ve sıfat anlayışını açıklarken eksiklik kalacağı düşüncesiyle kısaca açıkladıktan sonra Muteziledeki zat ve sıfat anlayışın bu prensipleriyle iç içe olduğunu göreceğiz. Özellikle tevhit temelindeki yaklaşımı onları aşırı tenzihçi yaklaşımlara sürüklemiştir.[133]

Mutezile metafizik anlamda Allah'ın sıfatlarının anlaşılması gerektiğini ileri sürerek Allah'ın sıfatlarını yorumlamaya başlamıştır.[134] Onlara göre Allah sırf zattır. Onun zatından ayrı ezeli kadim sıfatları yoktur. Ona ezeli isim ve sıfatlar nispet etmek bir nevi şirktir.[135]

Mutezile Allah'ın kadim olduğunu ve kıdemin onun en özel sıfatı olduğunu belirterek, diğerlerinin kadim kabul ettikleri sıfatları kesinlikle reddeder. Allah'ın, zatı ile alim, zatı ile kadir, zatı ile diri olduğunu ortaya koyarak, Allah'ın kadim sıfatlar ve Allah ile kaim manalar olarak kabul edilen, ilim, kudret ve hayat sıfatlarıyla, alim, kadir ve diri olmadığını ortaya koyar.[136]

---

[130] Şehristani, age, s. 58.
[131] Sarıkaya, age, s. 138.
[132] Sarıkaya, age, s. 142.
[133] Koç, Turan, *Din Dili*, İz Yay., İstanbul 1995, s. 62.
[134] Atay, age, s. 138.
[135] Sarıkaya, age, s. 139.
[136] Şehristani, age, s. 57; Gölcük, age, s. 56, 57.

Bununla birlikte onlar kelam, irade ve fiil sıfatları haricindeki ilahi sıfatların ayrıca var olduklarını, ancak bunların hadis olup, Allah'ın zatıyla kaim olmadıklarını da ifade etmişlerdir.[137]

Mutezile Allah'ın hakkında cihet, mekan, suret, cisim, mekanda yer tutma, intikal, zeval, değişme ve etkilenme gibi yaratılanlara benzeme ifade eden her türlü teşbihi nefyetmiş, bu konudaki müteşâbih ayetlerin tevil edilmesi gereğini ortaya koymuştur.[138] Bu da Mutezilede tevhit esasıyla temellendirilmiştir. Allah'ın sıfatları vardır. Ama Allah'ın zatından ayrı düşünülen şeyler olmayıp zatının kendisidir. Allah cisimlere benzemez buna bağlı olarak da gözle görülmez; görülürse cisme benzer. Bu da Mutezilenin temeli olan Allah'ın varlığı ve birliğine aykırıdır.

3. Şia

Hz. peygamberin vefatından sonra yaşanan siyasi egemenlik kavgası İslam tarihinde birçok bölünmenin yaşanmasına bu bağlı olarak da tarihe fikirsel, siyasi, kelami, felsefi damga vuran birçok fırkanın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu zeminde oluşanlardan biri de Şia'dır.

Şia Ş-Y-A kökünden, peşinden gitmek, bir kimsenin tarafı olmak, yardımcısı olmak, ayrılmak, fırkalaşmak gibi anlamları olan bir isimdir. Kelime Kur'an'da fırka, bölük, taraftar, anlamında kullanılmıştır. Kelimenin tekili *şii*dir.[139]

Şia özellikle Hz. Ali'ye taraftar olanlardır. Onun imamet ve hilafetini, anlamı açık yahut kapalı nass ve vasıyyetle sabit olduğunu kabul ederler ve bu yaklaşım Şia kelimesinin terimsel manda kaynakların ittifak ettikleri hususlardır.[140]

Bu bağlamda genel bir toparlama yaparsak: Şiilik, Hz. peygamberin vefatından sonra hilafetin Hz. Ali'ye yani Ehl-i Beyt'ten birisinin olması görüşü teşkil eder, bu görüş etrafında birleşenlere verilen müşterek isimdir.[141] Şii guruplar arsında yer alan, genel Müslüman çoğunluğun fikirlerine yakın anlayışlara sahip olan Zeydiyye; ortaya çıkışından hemen sonra Batını mahiyete bürünen İsmailiyye ve imameti iman esası sayıp imamların sayısını on iki ile sınırlayan İsnaaşeriyye, Şiiliğin en önemli kollarını temsil eder.[142] Bu yapılanmaları ilk ateşini Sıffin savaşında yaşan süreç hakem olayıyla

---

[137] Özarslan, Selim, *Mâturîdî Kelamcısı, İbn Hümam'ın Kelami Görüşleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2003, s. 38.

[138] Şehristani, age, s. 58; Koç, Turan, age, s. 62.

[139] Fığlalı, age, s. 548; Sarıkaya, age, s. 148.

[140] Şehristani, age, s. 147; Sarıkaya, age, s. 149.

[141] Şehristani, age, s. 147; Gölcük age, s. 33.

[142] Üzüm, İlyas, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İsam Yay., İstanbul 2007, s. 126.

da gittikçe hızlanmış ve ilk partileşme Harici ayrışmasıyla başlamıştır.[143] Bu çerçeveden baktığımız zaman temellerinin oluşumu her ne kadar siyasi ve askeri boyutta olsa da zamanla kendi içinde bir sistemleşmeye giderek tarihsel seyirde yerini almıştır.

Şia da doğal olarak kendi düşünce dünyasını oluştururken kendine has bazı yaklaşımlar sergilemiştir. Bunun temeli Şia'nın kendi oluşum sürecinde içinde geçtikleri siyasi, sosyal, dini birçok etkenin olduğu gerçeğine dayandıra biliriz. Şia'nın itikadi fikri konularından çok oluşumunun temelinde yatan nedenlerle yaklaşılan bir ekol halini almıştır. Bu balgamda baktığımız zaman Şia farklı kollara ayrılmıştır her biri de farklı yaklaşım getirmiştir. Bunları tek tek incelemek ön sayfalarda değinmiş olduğumuz bazı yaklaşımların tekrarı olacağından genel farklı yaklaşımlarına konun bütünselliği açısından değinmenin daha doğru olacağı kanısındayız.

Şia; Keysaniyye, Zeydiyye, İmamiyye, Gulat (aşırılar) ve İsmailiyye olmak üzere beş fırkaya ayrılır. Bir kısmı usul konularında Mutezile'ye yönelirken bir kısmı Ehl-i Sünnet'e meyletmiş, bazıları da teşbihe yönelmiştir.[144] Selefiye ile Mutezile ve Şia sıfatların tasnifi konusunda ana plan bakımından aynı mahiyettedir.[145] Seçkin bir Şii bilgini olan ve "Şeyh Sadûk" adıyla tanınan Ebu Câfer Muhammed İbn Ali İbn Babeveyh el-Kummi'nin *"Risaletu'l-İ'tikadati'l-İmâmiyye"* başlıklı meşhur ve zamanımızda dahi önemini ve değerini muhafaza eden risalesinde ki tevhit bölümü Şia'nın Allah'ın zat ve sıfatları açısından önemli bir özet niteliği taşımaktadır. Bu eserde; Bil ki bizim tevhit hakkındaki görüşümüz şudur: Yüce Allah Bir'dir (vahit), Tek'tir (ahad). O'nun bir benzeri yoktur; Kadim'dir; O, daima semi, basır, alim, hakim, hayy, kayyûm, aziz, kuddûs, alim, kadir, ğani ve öyle olacaktır. O, cevher, cisim, suret, araz, haz, uzunluk, genişlik, ağırlık, hafiflik, sükun, hareket, yer ve zamanla vasıflandırılamaz. Yüce Allah, bütün yaratıklarının sıfatlarından yücedir; hem ibtâl hem de teşbih, sınırlarının ötesindedir. Yüce Allah, bir şey'dir; fakat diğer şeyler gibi değil. O, Tek'tir (ahad). Her şeyden müstağni, her şey O'na muhtaç olandır. Tevârüs edilmesin diye doğmamış; başkaları ile ortak olmasın diye doğurmamıştır da. Hiçbir şey O'na denk olmamıştır. Ne eşiti, ne de zıddı, ne benzeri, ne arkadaşı, ne aynı ve ne de eşi ve ortağı vardır. "Gözler O'nu göremez, ama O bütün gözleri görür."[146] O'nu insanların hayalleri bile kuşatamaz, ama O, onları kuşatmıştır. "*O'nu ne uyku ne de uyuklama*

---

[143] Akbulut, age, s. 213.
[144] Şehristani, age, s. 147.
[145] Topaloğlu, age, s. 125.
[146] En'am, 6/103.

tutar.”[147] O, latif'tir ve her şeyden haberdar'dır. O her şeyin yaratıcısıdır. O'ndan başka ilah yoktur ve yaratma ve emir yalnızca O'na mahsustur. Alemlerin Rabbi olan Allah, kutlu ve münezzehtir. Teşbihe inanan müşriktir.”[148]

Yine Şiiliğin önemli kollarından biri olan imamiyye göre ise -ki bu kolda Şiiliğin temel yaklaşımlarını anlamamız için önemli bir yere sahiptir. İmamiyye kendi esaslarını oluştururken özellikle tevhit ilkesiyle Tanrı’nın zat ve sıfatlarına yaklaşımlarını formüle etmişlerdir. Mutezileye yakın bir görüş sergilemişlerdir- Allah vardır ve birdir, eşi benzeri yoktur, kadimdir, evveldir, ahirdir, alimdir, hakimdir, kadirdir, adildir, hayydır, semi ve basirdir, yaratıklarıyla tavsif edilemez. Cismi sureti yoktur, cevher ve araz değildir.[149] İmamiyye Şia’sının Allah’ın sıfatları konusunda bir başka hususu da beda inançlarıdır. Beda “Allah’ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesine” denir.[150]

Genel bir bakış açısıyla Şiiliğin temel inançlar içerisindeki yaklaşımına baktığımız zaman; Allah, kendisine hiçbir şeyin benzemediği, ezeli ve ebedi birdir. O cisim değildir, ahrette görülmez. Cevher ve Araz da değildir. Allah bütün yönleriyle birdir ve tektir. O zat yönünden bir tek olduğu gibi sıfatları yönündende bir tektir. Sıfatlar onun zatının aynıdır.[151]

4. Ehl-i Sünnet

Ehl-i sünnet İslam dünyasının hem görüşleriyle hem nüfuzlarıyla gövdesini oluşturan kelam ekollerinden biridir. İslam tarihine baktığımızda yaşanan siyasi çatışmalar ve bunun etrafında cereyan eden dini tartışmalar bütün kelam ekollerini, mezhepleri etkilediği gibi Ehl-i Sünnet’in oluşumu, gelişimi ve fikri dünyasını etkilemesi de yadırganacak bir durumdan çok bu akımların oluşumundaki tabii süreç olarak değerlendirilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu süreci Hz. Peygamberin vefatı anına kadar götürebiliriz, çünkü o dönemdeki birçok tartışma hem kelam ekollerinin hem de mezhebi be felsefi birçok görüşün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu konuda Ahmet Akbulut’un dediği gibi “Hz. Peygamberden sonra sahabeler arasında meydana gelen siyasi olaylara dikkat çekmek gerekmektedir. Çünkü sahabe dönemimde

---

[147] Bakara, 2/256.
[148] http: //islamkutuphanesi. com/turkcekitap/online/sii_imamiyye_saduk/1_17_tev. Htm.
[149] Sarıkaya, age, s. 176.
[150] Sarıkaya, age, s. 177.
[151] Gölcük, age, s. 36.

yaşanan çatışmalar veya sahabe yaklaşımları tarihten çok dinin (imanın) bir parçası haline getirilmiştir."[152]

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat fırkasının oluşumu ve tezahürü H. IV. yy başlarına rastlamaktadır.[153] Tarih kendini oluştururken tam bir bağ içerisinde oluşturur; yani tarihi oluşturan olaylar zinciri bir birinden bağımsız değildir. Buna bağlı olarak yukarıda ifade ettiğimiz süreç sahabe dönemine kadar giden bir süreci kapsamaktadır. Sünnet sözlükte: "İster iyi ister kötü olsun, davranış, yol, gidiş ve adet" gibi anlamlara gelir. Ehl-i Sünnet ise Resulullah'ın sünnetine uyanlar, sahabe ve tabiunun yolundan yürüyenlere yani usulu'd-din ile ilgili olarak ortaya koydukları ve takip ettikleri yolu benimseyen ve bu yola uyanlara verilen isime denir.[154] İslam düşünce tarihinde her fırkanın kendini gerçek olarak kabul ettirmek ve gelen eleştiri, saldırıların önünü tıkamak için kendini ya Kur'an'a dayandırarak ya da ayetlere, hadislere atıf yaparak kendi düşünce yapısını temellendirmiştir. Bu bağlamda Ehl-i Sünnet de kendi etimolojik yapısını tarif ederken Kur'an'a vurgu yaparak tanımlar.

Sünnet Kur'an'da Allaha nispet edilerek kullanılır. Sünnetulllah: "Allah'ın değişmez kanunları" demektir. Terim olarak sünnet kavramı İslam bilim dallarına göre farklı şekillerde tarif edilmekle birlikte, genellikle sünnet denildiğinde Müslümanların zihninde çağrıştırdığı anlam, "Hz. peygamberin yol ve gidişatı, Kur'an'dan sonra dinin ikinci esas kaynağı" dır. Kelam ilminde bidatin karşıtı olarak sünnet, "Hz. Peygamberin düşünce ve davranışlarına uygun bir yolu, Onun emir ve yasaklarını, ilk Müslümanların Resulüllah'tan tevarüs ederek takip ettikleri anlayış ve çizgiyi" ifade eder.[155] Ehl-i Sünnet Ehl-i Hak tabiriyle de anılarak Resülüllah ile ashap cemaatinin akait sahasında takip etiği yolu izleyen zümreye Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat adı verilmiştir.[156] Bu terimin yani Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat teriminin oluşması dört asırlık bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte terimin alt yapısını oluşturan Ehl-i Hadis, Ehl-i Eser, Ashab-ı Hadis, Ashab-ı Eser ve Sünni gibi terimler çok önceleri kullanmaya başlanmıştır.[157] Ehl-i Sünnet şeklindeki ilk kullanış, Darimi'de yer alan bir rivayete göre Hasan el-Basri'ye aittir.[158] Ehl-i Sünnet'te insanın doğal yapısının ve siyasi, ekonomik,

---

[152] Akbulut, age, s. 16, 17.
[153] Sarıkaya, age, s. 80.
[154] Kutlu, age, s. 33; Fığlalı, age, s. 113; Gölcük, age, s. 73.
[155] Sarıkaya, age, s. 67.
[156] Sabuni, age, s. 9, 64, 80, vd.
[157] Sarıkaya, age, s. 68.
[158] Fığlalı, age, s. 113.

sosyolojik, coğrafi vb... nedenlerle belli başlı alt kollara ayrılmıştır. Bunları da şöyle şematik olarak şöyle gösterebiliriz.[159]

Aslında yukarıda giriş bölümümüzde sıfat ve zat ilişkisine dair görüşleri yaklaşımları ifade ederken Ehl-i Sünnet'in görüşlerine değinerek genel bir yaklaşım sergilemeye çalıştık. Şimdi ise Ehl-i Sünnet'in zat ve sıfata yaklaşımını formüle bir tarzda ifade etmeye çalışacağız. Sıfatlar konusunun karmaşık bir yapıya sahip olması bu konuda birlikçi bir görüşün oluşmasına da engel olmuştur. Bu da bu konun tarihsel zeminde beyin fırtınası oluştura gelmesini sağlamıştır. Zaten Tanrı konusu başlı başına insanın kafasını karıştırıcı ve sorula gelen bir kavram olması onunla ilgili herhangi bir konun da bu çerçevede kalmasını sağlamıştır.

Ehli Sünnet'e göre, Allah birdir. Ortağı yoktur. Allaha cevher, cisim veya araz denilmesi mümkün değildir. Çünkü bu isimlerin manalarını Allah hakkında varit görmek muhaldir.[160]

Sünni İslam dünyasında yüzyıllar boyunca yaygın bir şöhrete sahip olan Akaidü'n-Nesefi tenzihi sıfatları şöyle sıralamaktadır: "Allah araz, cisim, cevher olmadığı gibi, herhangi bir şekle bürünmüş ve sınırlandırılmış da değildir. Yine o nicelik ve hacimden, basit veya birleşik parçalardan teşekkül etmemiştir; sonlu değildir. Allah mahiyet ve keyfiyetle nitelendirilemez. Mekân tutmaz, üzerinden zaman geçmez. Hiç bir şey ona benzemez, hiçbir şey ilim ve kudretin dışında kalmaz."[161] Ehl-i Sünnet kelamcıları subuti ve manevi sıfatlarla ilgili yaklaşımında ise "zatın ne aynı ne de gayrısıdır" şeklinde dile getirmişler.[162] Ehli Sünnet'e göre, Allah kemal ifade eden sıfatlarla vasıflandırtır. Eksiklik, acz ve devamsızlık belirten şeylerden de münezzehtir. O'nun sıfatları sonardan oluşup da yine sonradan yok olan şeyler değildir. Çünkü bunlar araz cinsinden değildir. Tam tersi onlar ezelidir, ebedidir, kadimdir, zati ile mevcuttur.[163]

En çok fikri yaklaşımların olduğu haberi sıfatlarda Ehl-i Sünnet bu sıfatları kabul ederek, bunları tevil etmeyip, dinde varid olduklarını, bundan dolayı haberi sıfatlar olarak isimlendirdiklerini söylüyorlardı.[164]

[159] Sarıkaya, age, s. 82.
[160] Sabuni, age, s. 43.
[161] Nesefi, age, s. 32; Topaloğlu, age, s. 127.
[162] Topaloğlu, age, s. 134; Özarslan, age, s. 38.
[163] Sabuni, age, s. 71.
[164] Şehristani, age, s. 95.

Maturidilikle birlikte Ehl-i Sünnet'in önemli ekollerinden ve Mutezile kelamının doğuşundan yaklaşık bir asır sonra ortaya çıkan ve Ehl-i Sünnet bilginlerinin bir kısmı tarafından iman esaslarını akli kurallar ile temellendirme yoluna gitmişler. Bunun sonuncunda giderek gelişen bir ekol olarak karşımıza çıkan Eşarilik Ehl-i Sünnet kelamının en kuvvetli kolunu teşkil eder.[165] Sıfatlar konusunda Ebu'l-Hasan el-Eşari, Allah'ın bir ilimle alim bir kudretle kadir, bir hayatla diri, bir irade ile mürit, bir kelam ile mütekellim, bir sem ile semi, bir basar ile basir olduğunu belirtmiştir.[166] Eşarlik Allah'ın varlığının delili noktasında özellikle yaratılmışlık delili üzerinde durur.

Ehl-i Sünnet, Allah'ın isim ve sıfatları konusunda yaklaşımını özetlemek gerekirse, Allah'tan başka her şey alemdir. Allah'tan ve ezeli sıfatlarından başka her şey yaratılmıştır, yapılmıştır. Alemin sani'i ise ne yaratılmıştır, ne yapılmıştır. O, ne alemin cinsindendir, ne de alemin cüz'ünden bir şeyin cinsidendir. Allah'ın isimleri Kur'an ve sahih sünnette geçtiği şekildedir. Bütün yaratılmışların mutlaka bir Muhdisi ve Sani'i vardır. Allah'ın zatına nispet edilen ezeli ve ebedi sıfatlar vardır.[167] Yine Ehl-i Sünnet'e göre, isim (adlandırma) ve müsemma (adlandırılan) birdir. Allah Teâlâ da bütün isimleri ile birdir. Mutezile ve Mutekeşşife, Allah'ın isminin zatı/bizzat kendisi olmadığını ve isminin yaratılmış olduğunu söylemiştir. Ehl-i Sünnet'e göre Allah Teala'nın " *Hakikat ortaya koyan bu vahyi sana indiren biziz; Öyleyse içten bir inançla Allah'a bağlanarak yalnız O'na kulluk et*"[168] şeklindeki sözü isim ve müsemmanın aynı olduğunu göstermiştir.[169]

5. Alevilik

Tanrı hakkında konuşmak pek de kolay bir iş değildir. İnsanın düşünme organı olan beynini kullanmaya başladıktan sonra yöneldiği ilk varlık Tanrı kavramı olmuştur. Bu çerçevede yaratan, yaratılan kavramları arasındaki ilişkinin getirmiş olduğu Tanrı insan arasında diyalog; bunun sonucunda ise oluşan Tanrı'yı anlama ve algılayış biçimleri insanlığın en zengin düşünce labirentini oluşturur. Bizim çalışmamız Tanrının varlığını ispatlamak değil; var olduğuna inanılan ve bu temelde bir inançsal anlayış oluşturan İslam'ın farklı bir algılayışı olan Aleviliğin Tanrısal ilişkisini ve Tanrı'ya bakışını yine Aleviliğin kendi eserlerine vurgu yaparak objektif bir bakışla ortaya koymaya çalışmaktır. Bunu yaparken de çalışmamızın ana gövdesini oluşturan

---

165 Topaloğlu, age, s. 77.
166 Şehristani, age, s. 99.
167 Sarıkaya, age, s. 80; Özarslan, age, s. 18, 19
168 Zümer, 39/2.
169 Nesefi, age, s. 56.

kavramlar hakkında da ön bilgi vermeye çalışacağız. Bu sayede Aleviliğin temel içyapısının oluşturulduğu dinamizmi daha rahat anlayıp Aleviliğin inançsal yapısı hakkın da daha rahat bir yorumlamaya gidebileceğiz.

5.1. Alevilik

Alevilik günümüze sözlü ve yazılı olmak üzere iki şekilde gelmiştir. Yazılı kaynaklar sınırlı olmasına rağmen -aslında bu konuda yazılı kaynakların varlığı ve günümüze kazandırılmasıyla ilgili çeşitli spekülasyonlara var olduğu bilinmekte fakat konumuzun amaç kısmında yer almasından dolayı bu konuya fazla değinmeyeceğiz- sözlü şifahi gelenek nesilden nesile aktarılan bilgiye, uygulamalara ve dedelerin günümüze kadar ulaştırdığı erkânsal inançsal bilgilere dayanmaktadır.

Alevilik, aslında geniş bir çerçeve çizecek olursak; kökenleri tarihi bir vakıa olarak, Türklerin İslamiyet'i tanımaya başladıkları döneme kadar uzanan belli siyasi, tarihi, coğrafi, içtimai, iktisadi ve kültürel şartların tedricen oluştuğu bir İslami inanç ve kültürel olgu ve Türklerin İslam'a bakış ve onu anlayışı, yorumlayışı ve yaşayışlarına dair ilk izlerin kümelendiği bir inceleme alanı[170] olarak karşımızda varlığını korumaktadır. Bu kadar bilimsel tabanlı geniş alanla sahip olan Alevilik, coğrafi anlamda da geniş bir alana yayılmış ve bunun doğal bir sonucu olarak coğrafi kültürel etkileşimlerle daha derin ve daha zengin bir anlayışla karşımızda durmaktadır. Bu dağılış ya kültürel inançsal bir dağılış ya da zorunlu bir dağılış olmuştur. Bu zorunluluk genellikle siyasi ve askeri dayatmaların sonucunda oluşmuştur. Hatta bu baskılar sonucunda Aleviler; geldikleri yörelere ve kimi bölgelerde mesleklerine veya geldikleri boylara göre kendilerini açıkça "Alevi" olarak ifade edemedikleri için kendilerine; Kızılbaş, Tahtacı, Çepni, Sırac, Abdal, Amuca, Bedreddin'i, Babagan, Nusayri, Kalender, Haydari, Işık, Hurufi, Bektaşi, Abdal vb. farklı isimler vermişlerdir. Gerek Anadolu'da gerekse Trakya'da yaşayan Alevilerin büyük çoğunluğuna "Alevi", "Bektaşi" veya "Kızılbaş" denilmekteydi.[171] Bununla beraber hala Alevilik günümüzde en çok fikir ileri sürülen konuların başında gelmektedir. İlahiyatçısından sosyologuna, etnologundan antropologuna kadar pek çok bilim adamı, hat da bilim adamı olmayan kişiler Alevilik hakkında bir şeyler söylemekte; tanımlamalar yapmakta ve çeşitli

---

[170] Fığlalı, Ethem Ruhi, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik'ten,* Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 40, Ekim-Kasım-Aralık 2006, s. 254.

[171] Gülçiçek, Ali Duran, *Her Yönüyle Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar*, Ethnoaphia Anatolica, Köln 2004, c. 1, s. 198, 199; Keskin, Yahya Mustafa, Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Aleviliği(Elazığ-Sün Köyü örneği), Avras Yay., Nisan 2004, s. 39

konularda birbirinden farklı öneriler getirmektedirler.[172] Bu durum, beraberinde Aleviliğin en önemli sorunlarından olan aslında Aleviliğin değil de bu alanda araştırma yapan Araştırmacıların kafalarını da karıştıran Aleviliğin tanım sorununu yaratmıştır. Bu tanım sorunun temelinde yatan nedenlerden biri de hiç şüphesiz Fığlalı'nın da dediği gibi "isim konusu" gelmektedir.[173] Çünkü ismin tanımlanması konusunda da her alanın farklı yaklaşımı bu sorunu daha karmaşık hale getirmiştir.

Aslında inançsal yapılanmanın temel koşullarından biri olarak da kendini tanımlama bir sorun değildir. Çünkü gerek inançsal yapılar, gerek fikri akımlar kendilerini ifade ederken genellikle sembolleştikleri kavramla kendilerini tanımlamaya çalışırlar. Burada sorun, Alevilikle ilgili yapılan araştırmalar da araştırmacının var olanı incelemekten çok sistemleştirdikleri kendi anlayışlarına doğru bir yaklaştırma ve bu anlayış içerisinde bir yaklaşım sergileyip kendi kabullerine doğru tanımlama içerisine girmeleri, bugün tanım karmaşasının oluşmasında ki en büyük nedenlerden biridir. Objektiflikten uzak bu tanım sorunu Aleviliğin içsel bir sorunuymuş gibi gösterilmesi de Aleviliği Aleviliğe sormaktan ve Aleviliği Alevilik dışında araştırılmasından kaynaklandığı gerçeği bugün sayıları az da olsa bu alanda bilimsel çalışma yapan bilim adamlarının da genel yaklaşımını içermektedir. Bu konu da Yar'ın dediği gibi; "Alevilik hakkında güncel tutumlar, onun araştırılmasından ötesinden yeniden yazılmasıdır. Küreselleşmenin bir ürünü olarak farklı coğrafyalarda ki çeşitli inanç guruplarını etkileme, dinin siyasallaşmasının bir sonucu olarak dini-siyasal alan yaratma, inanç, düşünce ve ifade özgürlüğünün gelişmesi sonucu Alevilerin farklılıklarıyla birlikte kendilerini ifade etmeleri, bazı dinsel örgütlenmelerin farklı coğrafya da ki dini guruplar ile kendi inançları arasında ilişki kurmaları ve bir alan yaratma arzuları başlıca temel etkendir. Bu etmenlere bağlı olarak çoğu kere Alevilik, kendisini bu isimle ifade eden bir topluluğun inançlarının incelenmesinden öte, farklı dinlere inançlara ait kalıntılar bulmaya indirgenmektedir."[174] Buna bağlı olarak da her topluluğun kendisini tanımladığı ve diğer başka inançlardan ayırt ettiği inançsal yapıları olduğunu vurgulan Yar, Aleviliğin de kendine has teolojisinin olduğunu dikkat çekerek, bugün Aleviliğin sorun olarak nitelenen konularına çözüm için Aleviliğin teolojik yapısına kapı aralayarak daha temelli bir çözüm sunmuştur. Bu sayede kafalardaki farklı zeminlerde

---

[172] Eğri, Osman, *Bektaşilikte Tasavvufi Eğitim*, Horasan Yay., 2. Baskı, İstanbul Kasım 2001, s. 165
[173] Fığlalı, Ethem Ruhi, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2006, s. 5; Yar, Erkan, *Alevi-Bektaşi Teolojisi*, Elazığ Haziran 2007, s. 2.
[174] Yar, age, s. 15.

yaklaşılmasının getirdiği siyasi, ideolojik, sosyolojik, mezhepçi vb. temelde kaynaklanan sorunların daha sağlıklı algılanmasını ve çözülmesini sağlayacaktır ve dıştan yapılan yaklaşımların oluşturduğu muğlâklığı ortadan kaldıracaktır. Bizim de çalışmamızda bir nevi değineceğimiz Aleviliğin içsel yapısı yine Alevi sözlü ve yazılı eserleri üzerinden değerlendirmeye çalışacağız. Bundan önce Aleviliğin tanımı ve Alevilikteki bazı önemli kavramlara değineceğiz.

5.2. Aleviliğin Tanımı

Dil bir toplumun dışsal yapısından içsel yapısına giden en kestirme yoldur. İsimlendirmeler ise dilin oluşmuş olduğu toplumun kendini yine kendine has formüle edişidir diyebiliriz. Teolojik öğretilerin isimlendirilmesi ve tanımlanması ise, düşünce tarihimizin önemli sorunlarından biri olmuştur. Bu bağlamda Aleviliğin tanımına geçmeden Aleviliğin etimolojik yapısına değinerek bu yapının etrafında gelişen yaklaşımlara değinmenin yararlı olacağını düşünmekteyim. Çünkü kavramları oluşturan sözcüklerin dilsel oluşumu kavramların tanımlayış ve algılayış biçiminde önemli rol oynamaktadır. Mesela İslam düşüncesinin gelişiminin ilk yıllarında öğretiler; Havaric, Mutezile, Şia, Mürcie isimlendirmelerinde olduğu gibi, görüşler ve eylemler esas alınarak yapılmaktayken, sonraki dönemlerde Eşarilik, Matüridilik, Hanbelilik vs. isimlendirmelerde olduğu gibi, görüşleri benimsenen şahsiyetlerin isimleri ile adlandırılmıştır. Bu durum eylemin teoriye, düşüncenin bireye dönüştüğüne işarettir.[175]

5.3. Alevi Sözcüğünün Etimolojisi

"Alevi" kelimesinin etimolojik bakımdan anlamsal yaklaşımında bütün araştırmacıların hemen hemen hepsinin ittifak ettiği bir gerçek olmasına rağmen, yüzyıllara yayılan sosyal, siyasi tarihsel süreç devreye girdiğinde bu kelimeye yönelik farklı değerlendirmelerin olması dikkat çekicidir. Alevilik kelimenin etimolojisinin bilinmesi, bu kelimeyi farklı köklerden türeterek, isminin anlamını değiştirerek, ifade ettiği öğretiyi de değiştirmeyi ve bu öğretiyi farklılaştırıp kendilerinin çekmek istedikleri algılayışlara doğru bir anlamı hedefleyen anlayışlar açısından da hayati önem taşıyan bir durumdur.

---

[175] Yar, age, s. 15.

Alevi, kelime olarak Arapçada “Aliye mensup”, “Aliye ait”, “Ali taraftarı”, “Ali’yi seven, sayan ve ona bağlı olan” ve “Ali’nin soyundan gelen” gibi çeşitli anlama ve anlamlara gelmektedir.[176]

Alevi Ali isminin sonuna bir şeyin yanlısı ve taraftarı olma anlamını veren Arapçada aitlik bildiren “ya” ekinin birleşmesinden meydana gelmiş, Ali kelimesinin sonu “ya” harfi ile bittiğinde, birinci “ya” harfi, nispetten dolayı “vav” harfine dönüşmüştür. Bu durumda Alevi kelimesinin, tamamen Arapça gramer kurallarına türetilmiş bir kelime olduğu görülmektedir.[177] Yani Alevi sözcüğünün kökeni, Arapçadır ve Aslı “Ali” dir.[178]

Mesela, Musa sözcüğünde de aynı türemeyi görebiliriz. Musa yandaşları, Musa yolunda giden onun izini takip edenler anlamına gelen Musevi sözcüğünde aynı yapısal durum oluşmuştur. Bu sentezden de anlaşıldığı üzere Alevi kelimesi, Ali sözcüğüne mensubiyet -aitlik- özdeşlik anlamı katan “-i” son ekinin eklenmesi ile oluşmuştur ve dil bilgisinde türemiş sözcükler grubunda yer alır. Bu “-i” eki ulanırken de yukarda da ifade ettiğimiz gibi araya “-v-“ kaynaştırma sesi girer ve sözcüğü türetir. Alevi kelimesinin etimolojisini aydınlığa kavuşturmak bu konun bilinçli bazı yaklaşımlarla saptırılmasını önlemek açısından önemlidir. Son zamanlarda yayınlanan bazı kitap ve makalelerde “Alevi” sözcüğünün kökenin ateş anlamına gelen “alev” sözcüğüne dayandığı ve buna bağlı olarak bazı bölgesel etnik temellere götürülmeye çalışılsa da[179] bu iddia temelsiz bir yaklaşımdan öteye gidememiştir. Çünkü alev ateş veya ışık anlamına gelmemekte, yanan maddelerin türlü biçimlerdeki ışıklı uzantısına denilmektedir. Alevi kelimesi tarih içinde ise daha çok “Ali evladından olanlar”ı yani “Seyyitleri” i anlatmak için kullanılmıştır.[180]

---

176 Keskin, age, s. 38; Sarıkaya, age, s. 282; Yaman, Ali, *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar*, Karaca Ahmet Sultan Dergah Yay., İstanbul 2004, s. 50; *Alevilik Kızılbaşlık Tarihi*, Nokta Yay., İstanbul 2007, s. 10; Kaleli, Lütfi, Kimliğini Haykıran Alevilik, Can Yay., 2. Baskı, Ağustos 1993, s. 20, 21; Şener, Cemal, *Alevilik Nedir*, Karaca Ahmet Sultan Dergah Yay., İstanbul Ekim 2007, s. 16; Yılmaz, Hüseyin, *Alevi-Sunni Diyaloğu, (Din Eğitimi Açısından Bir Değerlendirme)*, Asiton Yay., Sivas 2011, s. 10; Ünlü, İhsan, *Alevilik Müslümanlık mı*, Popüler Yay., Aralık 2005, s. 13.

177 Yar, age, s. 16.

178 Zelyut, Rıza, *Anadolu Aleviliğinin Kültürel Kökeni (Türk Aleviliği)*, Kripto Yay., 3. Baskı, Ankara 2010, s. 21.

179 Bayrak, Mehmet, *Orta Çağdan Modern Çağa Alevilik*, Özge Yay., Ankara 2004, s. 187, 189; Bulut, Faik, *Alisiz Alevilik*, Derfin Yay., İstanbul 1998, s. 480; Aslan, Hıdır, *Şeriat Kıskacında Alevilik*, Günizi Yay., İstanbul Haziran 2002, s. 97.

180 Zelyut, Rıza, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, Karaca Ahmet Sultan Dergah Yay., 10. Baskı, İstanbul Mayıs 2002, s. 22.

5.4. Alevilik ve Terim Anlamı

Alevi kelimesinin dilsel köken açıklamasının yapılması çalışmamızın bir nevi zeminin hazırlanması ve hangi alanda çalıştığımızın anlaşılmasında önem arz etmektedir. Ali soyundan gelen ve Ali merkezli din anlayışı üreten bir kimseyi tanımlayan Alevi kelimesi ile bir düşünceyi veya eğilimi ifade eden Türkçe –lik ekinin birleşmesinden Alevilik oluşmuştur.[181]

Alevilik ve özellikle Anadolu Aleviliğinin inanç merkezinde inancın ana ritüellerini oluşumu ve uygulanmasını sağlayan dedeler ve ocaklar yer almaktadır.[182] Bizim de katıldığımız bu tespitten yola çıkarak Alevilikle ilgili konularda özellikle dedelerin (Seyitlerin) yani Alevi inanç önderlerine öncelik verilmesi, konun iç fay hatlarını öğrenmemizde daha yarar sağlayacaktır. Bu bağlamda Aleviliğin tanımlanmasın da dedelerin görüşlerine öncelik vermeye çalışacağız. Alevilik konusunda önemli çalışmaları olan Mehmet Yaman dede Aleviliği tanımlarken; İslam'ın farklı bir yorumu, kendine özgü bir İslam anlayışı olduğuna vurgu yapan Yaman Aleviliği etimolojik kökeniyle bağlantılı bir yorumla karşımıza çıkmaktadır.[183] Genel olarak Alevi inanç önderleri dediğimiz, günümüzde de Alevi inancının edep erkan dediğimiz yol süreklerini yani kurallarını yaşatmaya ve uygulamaya çalışan dedelerin Alevilik tanımı noktasında bir fikir birliği içinde olduğunu görüyoruz. Tarihsel seyirde de bu böyle olmuştur. Alevilikle ilgili kavram karmaşası ise yapmış olduğumuz araştırma sürecine göre özellikle 20. yüzyılın ilk yarısına doğru şehirleşme, siyasi ve askeri çatışmalar, ideolojik akımlar, kültür çatışmaları ve bunun devamındaki kimlik oluşturma endişesiyle oluşmuş ve uluslar arası devletlerin politik yaptırım kaygılarıyla da daha da karmaşık bir hale getirilmeye çalışan bir süreci kapsadığını görmekteyiz. Günümüzde Tunceli ve civarları illerde ciddi saygınlığı olan birçok kişi yetiştirip, kendi deyimiyle sırate'l-müstakime kazandıran Ahmet Yurt tanınan lakabıyla Hozatlı Ahmet Dede, Aleviliği tanımlarken, özünde Hakkın yarattığı en kutsal varlık olan insan sevgisi bulunan, Tanrı'nın insanda tecelli ettiğine ve zerresinden oluştuğuna ondan olduğuna bundan dolayı da insanın ölümsüz olduğuna, Ehli Beyt sevdasıyla peygamber ocağından olduğuna, zahirde de batinde de Hz. Ali sıfatına bürünen, aklı

---

[181] Yar, age, s. 16.

[182] *Ana Hatlarıyla Horasandan Anadoluya Alevilik ve Bektaşilik (Erenler, Evliyalar, Ocaklar, Ritüeller ve Tarihi Süreç)*, Haz: Filiz Kılıç, Coşkun Kökel, Tuncay Bülbül, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008, s. 86.

[183] Yar, age, s. 55; Yaman, Mehmet, *Alevilik (İnanç-Edep-Erkan)*, Ufuk Matbaacılık, İstanbul 2004, s. 53.

rehber kabul eden, kırkların cemiyle bu yolla ikrar verip talip olanların adıdır”[184] demektedir. Halil Öz Toprak da “Alevilik Müslümanlığın ta kendisi, müminin canıdır, imanıdır”[185] demektedir.

Alevi dedelerinin bir görüş ayrılığında olmadığını bilmemiz konun kendi iç dinamikleri açısından önem arz etmektedir. Ali Rıza Uğurlu dede Alevilik konusunda genel bir tanımla hem bu konuda spekülasyon yaratıp bu konuyu çarptıranlara azar niteliğinde aynı zamanda öğretici bir yaklaşım sergileyerek Alevilik; İslam’ı benimseyen, Tanrı’nın birliğine inanan, Hz. Muhammedi peygamber kabul eden, kitabı Kur’an-ı Kerim olan, Hz. Muhammed'in Ehlibeytini seven, namazı niyaz ile bütünleştiren, kıyam, rükû ve secdesi ile ibadetini kendi lisanıyla yapan, ümmet yerine hür insanı, yaratanla yaratılanın ayrılığını “vahdet-i vücut” ile birleştiren, Tanrı korkusu yerine sevgisini benimseyen, zahiri (görünen); batınla (görünmeyen), batını zahirle birleştiren, şeriat kapısını aşıp, marifet yolu ile hakikat dünyasına ulaşan, Kur’an’ın şekline değil özüne inen akıl ve gönlü ile “seyr-ü süluk” (ruhsal olgunlaşma) olan bir tasavvuf yolu, bir inanç bütünlüğüdür.[186]

“Alevi” kavramı içeriğini oluşturan unsurlar bakımından inanç kaynaklı olduğunda meseleyi herhangi etnik grubun temeline indirgemek bilimsel açıdan mümkün değildir. Buna rağmen Aleviliği belli bir etnik grup çerçevesinde ele alan çalışmalar da yok değildir. Kimileri Türklük, kimileri Kürtlük, kimileri de Zazalık etnik kimliğini Aleviliğin merkezi kimliği olarak görürler. Bu konu da ki bir görüşe göre, “Bektaşilik ve Aleviliğin, Şamanizm ile uzak yakın hiçbir ilişkisi olmamıştır. Bu felsefi inancı, Zerdüştlük ve Yezidiliğin geleneksel yapısında olduğu kadar Kürt halkının kendine özgü yaşam biçiminde aramak gerekir.”[187] Buna benzer sade etnik temele dayalı birçok yaklaşımının temelsiz bir varsayımdan öteye gitmesi mümkün değildir. Nedenini cümlenin başında da belirdiğimiz gibi, Alevilik inançsal unsurların birleşmesiyle vücut bulan bir inanç sistemi olması ve onun teolojik unsurlar dışlanarak açıklanmaya çalışılması bilimsellikten uzak bir tutumdur.

Alevilikle ilgili çeşitli akademik ve popüler nitelikte özellikle buna benzer birçok spekülatif çalışmanın da yapıldığını ifade etmiştik. Biz özellikle ortak akılın birleştiği noktadan hareketle tezimizin konusunu incelemeye çalışacağız. Bizim

---

[184] Ahmet Yurt Dede, Hozat 1934 Doğumlu, Tunceli İli Hozat İlçe Merkezinde Oturmaktadır.
[185] Öztoprak, Halil, *Kur’an'da Hikmet Tarihte Hakikat*, Kur’an'da Hikmet İncil'de Hakikat, Can Yay., s. 8.
[186] Uğurlu, Ali Rıza, *Aşk-ı Muhabbet*, Seçil Ofset, 4. Baskı, İstanbul 2009, s. 32.
[187] Bender, Cemşit, *Kürt Uygarlığında Alevilik*, Kaynak Yay., 2. Baskı, İstanbul 1993, s. 46

amacımız Alevilikle ilgili farklı yaklaşımları dile getirip bunlara cevap yetiştirmek olmadığı için, bu tartışmalara çok yer vermeyeceğiz.

Aleviliğin tanımıyla ilgili genel bir toparlamaya gidersek İlyas Üzüm'ün de tespitlerinde ifade ettiği gibi, "Alevilik, İslam'dır. Kitabı Kur'an'dır. Hak-Muhammed-Ali yolunun Kırklar Meclisinde olgunlaştığı ve On iki İmamlarla devam eden, İmam Cafer'i Sadık'ın akıl ölçüsünü rehber alan, Horasan erenlerinin himmetleriyle Anadolu'ya gelen, Hazreti Pir Hacı Bektaş Veli ile ve ulu ozanlarımızın nefesleriyle hayat bulan inancın adıdır."[188] Ehli Beyit sevgisini tevella ve teberra ile formüle eden, İslam'ın farklı yorumuyla inanç ve ibadet dünyasını oluşturan İslam içi bir inanç sistemidir.[189]

Alevi sözel ve yazınsal eserlerinde göreceğiz ki bu yaklaşım çerçevesinde yapılan yaklaşımlar, daha akılsal bir zemin oluşturmaktadır. Çünkü bu yaklaşım hem teolojik hem sosyolojik hem de tarihsel açıdan ayakları yere basan bilimsel bir yaklaşımdır.

5.5. Aleviliğin Tarihsel Sürecine Genel Bir Bakış

Aleviliğin etimolojik ve terimsel tanımlamalarını yaparken aslında Aleviliğin tarihsel seyrine de bir nevi değinmiş olduk desek abartmış olmayız. Çünkü tarihteki siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel süreç kelimelerin tanımlanmasın da hele teolojik kavramların açıklamasın da önemli rol oynamaktadır.

Araştırmalarımız sırasında Aleviliğin geçmişiyle ilgili genel bir tarihi çizgiden hareket edilerek bir anlatım söz konusudur. Buna göre Alevilik; Horasan'dan başlayarak Anadolu'ya geliş ve bunu takip eden bir süreçle karşımıza çıkmaktadır.[190] Gerçeklik payı büyük olmasıyla beraber bu yaklaşım daha derin tarihi kalıntıları olması kimi araştırmacıları Orta Asya bozkırlarına, kimi araştırmacıların da Mezopotamya'nın geniş coğrafi dokusuna götürmüştür. Özellikle Horasan teorik yaklaşımına karşı çıkan ve bunu eleştiren yazarlar Aleviliği Mezopotamya bölgesinin ve bu bölgedeki inançların bir sentezi, özellikle Kürt halkının milli inancı olarak değerlendirdikleri Zerdüşt inancının İslami dokularla kaynaşmasıyla oluşmuş bir din[191] olarak tarihsel bir şema

---

[188] Üzüm, İlyas, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İsam Yay., s. 7.

[189] Beyaz, Zekeriya, *Alevi Dosyası (Alevi-Sünni Sorunu ve Çözüm Yolları)*, Sancak Yay., Ocak 2003, s. 60, 61; Alevilik Bektaşilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Ardıç Yay., Ankara 1996, s. 112; Kılıç, Mustafa Cemil, *İslamsız Alevilik İddiası ve Kızılbaş Müslümanlık*, Nokta Kitap Yay., Mayıs 2009, s. 50, 51.

[190] Ahmet Yurt Dede, s. 202.

[191] Bayrak, age, s. 207.

çizmektedirler ki bu da bilimselliğin ötesinde tarih ve din bilimi açısından tutarsız ve tamamen etnik ideolojik kaygılarla oluşmuş bir iddiadır. Kaldı ki Mezopotamya insanlık tarihinin kültürel, siyasi, ekonomik açıdan en zengin ve üretken bölgelerinden biri olarak tekçi din geleneğinin son evrimi olan İslamiyet'e de ev sahipliği yapmıştır. Biz özellikle bu tartışmalardan uzak tezimizin konusunu da Aleviliğin tarihsel sürecindeki yaklaşım kavgalarıyla boğmamak için inançsal boyutuyla özellikle Anadolu sınırları içerisindeki sürece değinmenin daha doğru olacağı kanısındayız.

Alevilik tarihsel süreçte farklı isimlendirmelerle karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Aleviliğin "ŞİA" ile eş anlamlı kullanılması; Zeydiyye, İsmailiyye, İmamiyye, Nusayriye ve benzere isimlerle tanıtılmasına yol açmıştır.[192] Anadolu'daki Alevileri "Şii Türkler" olarak değerlendirmek herhalde bu ikisi arasındaki " Ehlibeyt sevgisi" yol açmaktadır. Bunun dışında inanç ve ibadet bakımından benzerliklerden değil farklılıklardan söz edile bilinir. Çünkü İran'da ki Şiiler ile Anadolu'da ki Alevilerin tarihsel ve sosyal süreç bakımından da farklı deneyimler yaşadıkları ve farklı şekilde evirildikleri açıktır.[193]

Zaman içerisinde "Alevi" kavramı farklı şekillerde kullanılmış ve bu kavram kültürel, siyasal ve tasavvufi bakımlardan farklı tanımlara sahip olmuştur. Günümüzde de Suudi Arabistan, Mısır, Yemen ve İran gibi ülkelerde "Alevi" kavramı Hz. Ali soyundan gelenler için kullanılır. Türkiye'de ise "Alevi" kavramı, Hz. Ali soyundan gelenleri nitelemek anlamını da kapsayacak şekilde, daha geniş bir çerçevede kullanılmaktadır. "Alevi" kavramı Pakistan da İsmaili, İran'da Caferi, Mısır ve Yemen'de Zeydi, Suriye'de Nusayri, Lübnan'da Dürzi mezhebi anlamına geldiği gibi, Sovyet kaynakların da "Alevi" kavramı " Ali İlahi" anlamında kullanılmıştır. Anadolu'da yer alan "Kızılbaşlar", "Tahtacılar", "Abdallar", "Yörükler", "Zazalar", "Baraklar", "Çepniler", "Sıraçlar", "Amucalılar", "Bedreddiniler", "Terekemeler", "Nusayriler", "Bektaşiler" gibi isimlerle anılan gruplar bugün genel olarak "Alevi" kavramı ile adlandırılırlar. Anadolu'da ve Balkanlar'da Alevilik tarihsel ve sosyal koşulların doğal bir sonucu olarak, kitabi olmaktan çok sözlü geleneğe dayalı eski inanç ve geleneklerin İslami formlar altında yaşamaya devam ettiği bir inanç şekli olmuştur.

Alevi toplumu yüzyıllardır siyasal nedenlerle kırsal alanda kapalı bir sosyal yaşam sürmeye mecbur edilmiş ve bu durumun doğal bir sonucu olarak kendine özgü

---

[192] Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2008, s. 529.
[193] Yaman, age, s. 52.

toplumsal kurumlarıyla, daha çok sözlü gelenek yoluyla günümüze ulaşmıştır[194]. Aleviliğin genel yaklaşımdaki tarihsel geçmişi-bu yaygın olarak sözel bir anlatımla daha çok günümüzde araştırma yapanların bire bir görüşmelerde karşılaştıkları bir tanıtımdır- özetlemek gerekirsek daha çok şöyle anlatılır; Hz. Muhammed'in vefatı sonrası başlayan siyasi çatışmalardan, Ehli Beyt'e yapılan haksız saldırılar, Hz. Ali ile karşısında siyasi çıkardan başka bir amaç düşünmeyen Muaviye arasındaki çatışmalar ve bunun sonucunda gruplaşmalar, Hz. Ali'nin vefatı sonrasında Hz. Hasan'a biat edilmesi, Muaviye'nin kendi iktidarı için Hz. Hasanı zehirlemesi, Ehl-i Beyit ve Hz. Ali yandaşlarına her türlü hakareti, eziyeti yapması ve kendisine, ailesine gelecekte tehlike olarak gördüğü Hz. Hüseyin'i oğlu Yezit döneminde Kerbela da hunharca şehit edilmesi sonucunda Emevilere karşı oluşan büyük kinin oluşması bunun sonucunda oluşan siyasi ve askeri çatışmaların İslamiyet'i sonra benimseyenlerin Ehli Beyite duyulan muhabbet taraftarlığın Tasavvufi yorumlarla derinlik kazanması ve İslamiyet'i kabul eden Müslüman Türklerin Anadolu'ya kendi geldikleri coğrafi bölge, önceki inançlarıyla yoğurup Anadolu'ya göçle tarihsel zemine yayılan süreç olarak ifade edilir[195]. Bununla beraber unutulmamalıdır ki Alevilik, medeniyetlere beşiklik yapmış Anadolu'nun dokusal zenginliğinin harmanlanmasıyla oluşan derin İnanç yapısıyla ve kültürel gizemliliğiyle hala karşımız da durmaktadır.

Anadolu Aleviliği diye hitap edeceğimiz Alevilik, aslında Anadolu'ya has koşulların bir ürünüdür ve özgül bir yapılanmayı içermektedir. Yüzyıllar boyunca değişik topluluk ve inançların sürekli bir tepkime içinde eriyip kaynaştığı bir pota görevi gören Anadolu coğrafyasının bu yapı içindeki katkısı ihmal edilemez bir gerçektir.[196]

Genel çatı adını verdiğimiz Anadolu Aleviliği; Türkiye'de Alevi-Bektaşi diye adlandırılan toplulukların çoğunluğunun temeli farklı zamanlarda Asya içerisinden Anadolu'ya gelen Türklerden oluşan kendine has bir inancı barındıran topluluğun inançsal ve kültürel adıdır. XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslüman Türkler Anadolu'ya askeri akınlar düzenlemiş, 1071 Malazgirt zaferine kadar yapılan mücadelelerde Bizans'ın doğu sınırındaki öncü kuvvetlerini oluşturan Gürcü, Ermeni ve Ahpazların direnişlerini süratle kırmış ve batı güzergâhında yer alan Erzurum, Erzincan, Malatya, Sivas, Kayseri, Konya vs. gibi belli başlı Bizans savunma kalelerini etkisiz

[194] Yaman, age, s. 17-53.
[195] Şener, Cemal, *Alevilik Olayı*, Yön Yay., 2. Baskı, İstanbul 1989, s. 99-111.
[196] Subaşı, age, s. 23.

hale getirmişlerdir. Malazgirt zaferinden sonra Türkler boğazlara ve adalar denizi kıyılarına kadar dayanmışlardır. Bu askeri başarılara paralel bir de iskan siyaseti çerçevesinde yirmi dört Oğuz boyuna mensup kalabalık göçebe Türkmen kitleleri Türkistan, Horasan ve Azerbeycan'dan Anadolu'ya sevk etmişlerdi. Onlara buralarda yurtlar verilmiş ve dolaysıyla hakim duruma geçmeleri sağlanmıştır.[197] Selçuklular, bu sürecin öncesi ve devamı olarak Asya da büyük bir devlet kurduktan sonra Anadolu'da da dahil Mısıra kadar olan bölgeleri yönetimi altına aldılar. Bu arada onlara bağlı olan göçebeler büyük kitleler halinde Anadolu'ya girmişlerdir. Bunlar gittikleri her bölgeye İslam'ı götürmüşler ve Batıdaki Hıristiyan ülkelerin topraklarını ele geçiriyorlardı. Anadolu'da Selçuklu devleti kuvvetlenerek birçok İslam merkezleri kurulunca İslam memleketlerinin umumi ananesine bağlı olunarak olarak da tekkeler vücuda geldi; etraftan gelen veya oraya yerleşen dervişler, şeyhler Anadolu muhitinde de kuvvetli bir tasavvuf cereyanı uyandırmaya muvaffak oldular. Bunlar arasında İran'dan, Mısır'dan, Irak ve Suriye'den gelmiş bir takım mutasavvıflar olduğu gibi Horasan ve Maveraunnehir Türkleri arasında yetişmiş birçok dervişler, hatta Ahmet Yesevi tarikatı mensupları da vardı. Bilhassa Cengiz istilasından sonra Türkistan, İran ve Harezm'de birçok mutasavvıflar ve alimler bu muazzam putperest istilası önünde batıdaki İslam memleketlerine çekildikleri esnada birçokları da Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdi. Diğer bütün İslam hükümdarları gibi alimlere ve mutasavvıflara karşı eskiden beri büyük bir hürmet ve iltifat gösteren Selçuklu hükümdarları tabii olarak onlara karşıda aynı samimi ve iyi kabulü gösterdiler.[198]

Bu süreç içerisinde yer alan kadınlara "Bacıyan-ı Rum", silahlı gruplara "Gaziyan-ı Rum" denilirken bur da İslami öğelerle bu bölgelere İslami değerleri taşıyanlar ise "Abdalan-ı Rum" denilmiştir. Bu göçlerle gelen Türk boylarının bir kısmı kırsal alanda göçebe veya yarı göçebe yaşantısını sürdürürken bir kısmı kentlerde yerleşik hayatı seçmişlerdir. Bu tercihte göçten önceki hayat tarzları ve ekonomik geçim kaynakları etkili olmuştur. Türkmen denilen bu göçebe veya yarı göçebeler önceden tanıştıkları İslam'ı, tasavvufi yönüyle algılamışlar ve bu sufi geleneğini Anadolu'ya taşımışlardır. Çeşitli bölgelere yerleşmiş olan bu erenlerin birbirleriyle ilişkileri araştırıldığında hatta Selçuklu Dönemi yani 1239 ihtilalini hazırlayan koşullar ülkenin her tarafında aynı anda ayaklanmanın olması, dedelerin, pirlerin, abdalların birbirleriyle

[197] Üzüm, age, s. 25.
[198] Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, yy., Ankara 1976, s. 199, 200.

olan ilişkilerini birbirleriyle olan dayanışmasını iletişimini belgeliyor… Bu süreçte kırsal kesimde yaşayanlar "Alevi" kentlerde yaşayanlar "Bektaşi" olarak kendilerini tanımlamışlardır. 13. yüzyıl başında, Anadolu da ki Türklerin yüzde 60'ının Alevi olduğu tahmin ediliyorken, bu oran Osmanlı devletinin yükselme dönemine kadar varlığını korumuş özellikle 16, yüzyıldaki Alevi isyanları ve Alevi kırımlarından sonra nüfusun kültürel yapısının değişmeye başladığını görüyoruz.[199]

Anadolu erenlerinin hepsinin bütün dinlere ve ırklara eşit bakmaları ve onları önce insan olarak görmeleri doğrultusundaki görüşlerinde fazla bir fark gözlenmez. O nedenle diğer Anadolu (Horasan) Erenleri gibi Baba İlyas'ın fikirleri salt Türkmenler arasında ilgi görmez. Anadolu'da yasayan tüm halkları da ilgilendirir. Kısaca onlar da Türkmenler gibi Anadoluluydular.[200] Dede Garkın, Anadolu'ya doğru göç eden Orta Asya'lı mutasavvıflardandır. Burada kısa zamanda şöhret elde eden bu mutasavvıf dört yüz kadar halifesini Anadolu'nun çeşitli bölgelerine göndermiştir.

Anadolu'da Babailer isyanını çıkaran Baba İlyas Horasani de onun Anadolu'ya gönderdiği halifelerindendir. Hacı Bektaş Veli de Baba İlyas Horasani'nin halifelerindendir. Bütün bu kişiler aynı Türkmen çevrelerine ve aynı tasavvufi anlayışa sahip kişilerdir."[201] Fuat Köprülü, bu dönem Anadolu'nun portresini şu şekilde çizer; "Hicri sekizinci asır esnasında Anadolu mütemadiyen etnoloji itibariyle Türkleşmiş ve din itibariyle da İslamlaşmış bir taraftan sufiyane cereyanların tesiriyle bilhassa göçebe Türkmen aşiretleri arasında Şii ve Bâtıni itikatları eskisi gibi kuvvetle devam edip dururken diğer taraftan büyük merkezlerde Sünnilik bir şekl-i resmi olmuş ve hatta ulema ile bir kısım sufiyan arasında bir i'tilaf ve ahenk bile tekerrur etmişti. Mamafih göçebe Türkmenler arasında hükümran olan Babai, Bektaşi cereyanıyla merkezi kuvvetler siyaseten müdafaa ve iltizam ettikleri Sünnilik arasında bir mücadele yavaş yavaş tamamı ile zaruri bir hal alıyordu. Bu ortamda Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli, "Türkistan'dan gelen bir sufi olması sebebiyle temeli Ahmet Yesevi'ye dayanan bir tasavvuf kültürüne sahipti. Bu anlayışın gereği olarak da batini karakter taşımaktaydı.

---

[199] Zelyut, age, s. 223; Yaman, Ali, age, s. 22, 23; Şener, Cemal, Benim Kabem İnsandır, Ad yay., Mart 1996, s. 56-60.
[200] Şener, age, s. 58.
[201] Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, dergah yay., İstanbul 1996, s. 100.

Araştırmalar onun Haydari bir Türkmen şeyhi olduğuna ve Anadolu'da Vefai tarikatının şeyhi Baba İlyas Horasani'ye intisap ettiğine dair bulgular gösterir. Hacı Bektaş Veli bu tarikatta halifelik makamına kadar yükselmiştir. "[202]

Anadolu'da bundan sonraki sürecin daha sistematik bir şekilde ilerlediğini görüyoruz. Hacı Bektaş Veli ile toparlanan Horasan erenleri halk tabanına doğru da bu örgütlenmeyi gerçekleştirdiğini görüyoruz. 16. yüzyılın başlarına gelindiğinde Balım Sultan, Haydarilik'ten ayrılıp Osmanlı hükümet merkezinin desteğini de alarak Bektaşilik tarikatını Hacı Bektaşi Veli adıyla bugünkü haliyle fiilen kurumsallaştırmış,[203] Anadolu Aleviliği açısından farklı bir dönemin başlamasına zemin hazırlamıştır desek doğru bir tabir olacağı kanısındayız. Aleviliğin isminin tarihsel süreçte farklı alanlarda farklı tanımlanması,[204] Aleviliğin tarihine inişte de çeşitlilik yaratmaktadır. Bu çeşitlilikten maksadımız Alevi olarak nitelenen grupların veya Alevi şemsiyesi altında ifade edilen akımların ve bunların temsilcileri olan toplulukların tarihsel seyirde coğrafik, siyasal, kültürel farklılık arz etmelerinin getirmiş olduğu tarihsel zemine yayılan genişligidir. Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında hem Alevi inancında önemli yere sahip karizmatik liderlere ve bunların görüşlerine yer vereceğiz hem de bu kişilerin tarih sayfasındaki konumlarına vurgu yaparak ilerleyeceğimiz için konun tekrarlanıp karmaşık bir hal almasını da engelleyerek tarihsel devinimini açıklamaya çalışacağız.

5.6. Alevi Kaynakları

Konu Alevilik olunca hangi alanına ele atarsanız atın mutlaka bir tartışmayla karşılaşmaktayız. Bunun nedenlerinin arasında hala kendine has yapısıyla keşfedilmeyi bekleyen devasal bir araştırma sahsıyla merak uyandıran Alevilik tabiri caizse esrarengiz boyutuyla her alanda beyin fırtınası yaratmasıdır.

Günümüzde Alevilik ile yapılan çalışmalar da genelde kaynak kısıtlılığının getirmiş olduğu sorunlardan yakınılmaktadır. Gerçekten de öyle midir? Mesela bu konuda İlyas Üzümün nedensellik ilkesini yani neden-sonuç ilişkisi içerisine girmemiş olmalı ki Alevi kaynaklarıyla ilgili şu yaklaşımı dikkat çekicidir: "Alevilik, her ne kadar itikadi, ameli bir mezhep ya da felsefi bir ekol kadar zengin yazılı kaynaklara sahip değilse de bu geleneğin bazı önemli kültürel kaynaklara sahip olduğu muhakkaktır. Ancak ne yazık ki bu kültürel kaynaklar yeterince gün yüzüne çıkarılmadığı gibi bu

[202] Ocak, age, s. 152.
[203] Ocak, age, s. 167.
[204] Fığlalı, age, s. 55.

eserlerde resmedilen inançlar ve ibadet anlayışları da kendi genel yapısı içerisinde taşıdığı çelişki ve çeşitlilikle belirlenmiş değildir. Bu husus bir taraftan Alevi geleneğine mensup yeni kuşakların geleneklerini doğru bir biçimde tanımasını engellerken bir taraftan da geleneğin hümanizm, sekülerizm, pozitivizm, hatta sosyalizm gibi anlayışlara indirgenmesine ve erime sürecine girmesine sebep olmuştur."[205] Bu yaklaşım bize göre dar bir yaklaşımdır. Çünkü yukarda belirttiğimiz gibi hem neden-sonuç ilişkisinde uzak bir yaklaşımla konuya yaklaşılmış hem de günümüzde ki Alevi yeni kuşakların farklı felsefik ve ideolojik akımlara kaymasında neden olarak bunu göstermesini doğru bir yaklaşım olarak görmüyoruz. Aynı zaman da Alevi inancı bir gelenek olarak sunulması da yazının dikkat çeken başka bir boyutudur. Bu yaklaşıma katılmanın teolojik, tarih ve sosyoloji bilimi açısından doğru olmadığı kanısındayız. En azından şunu diyebiliriz ki Aleviler kendilerini gelenek olarak tanımlamamaktadırlar.[206] Fazla da bu tür yaklaşımların çözümlemesine girmek de çalışmamızın mahiyeti açısından doğru olmayacağı kanısındayız.

Konumuza tekrar dönersek Alevilik aslında günümüze sözlü bir kültürün ürünü olarak günümüze kadar taşınmıştır.[207] Buna bağlı olarak da Alevi-Bektaşilik ile ilgili Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait bazı Buyruk, Makalat, Velâyetname, Halk Hikayeleri ve destanlar dışında onun tarihsel gelişimini anlatabilecek tarihi kaynaklara rastlamak zor.[208] Fakat günümüzde yapılan çalışmalar sonucunda anlıyoruz ki Alevilik yazılı kaynaklara sahip olması başlı başına sözlü bir anlayış çevresinde toplanan tespitlerin pekte genel bir gerçekliği kapsamadığı ortaya çıkıyor. Buyruklar, özellikle diyanetin Alevi klasikleri çalışmaları… Aleviliğin sözel ve yazılı olmak üzere iki şekilde gelmiştir. Yani söz elliğin ağırlıkta olması yazılı kaynaklarının olmaması anlamına gelmemektedir. Kutlu'nun da belirttiği gibi: " Yakın bir zaman kadar bazı Alevi-Bektaşi çevreler, muhtemelen klasik kaynaklara inebilecek yeterli donanıma sahip olamadıklarından, bazıları da özgün Aleviliğin dışında bir Alevilik üretmek istediklerinden Alevi-Bektaşi kaynakları denildiğinde, devamlı bir şekilde "sözlü kültüre" atıfta bulunuyorlardı. Ancak son zamanlar da ülkemizde konuyla ilgilenen bazı araştırmacılar arşivlere ve kütüphanelere inerek Alevi-Bektaşiliğin kendine has yazılı

---

[205] Ergün, Mustafa, *Alevi-Bektaşi kaynaklarında Fıkhi bilgiler*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Elazığ 2010, s. 4.

[206] Uğurlu, age, s. 41.

[207] Subaşı, age, s. 159.

[208] Gülçiçek, age., s. 40.

kaynaklarını gün yüzüne çıkarmaktadır. Sözü edilen bu araştırmacılar, kaynaklar üzerinden özgün bir Alevilik tasavvurunun oluşabileceğine ve böyle bir şeyin başarabilmenin bugün için son derece önemli olduğuna dikkat çekmeye başlamışlardır.[209]

Ama şunu da gözden kaçırmamak gerekiyor; Alevilik, “ göçebe kültürü” ne dayanıyor olmasının yanı sıra Çaldıran’dan sonra bir “içe kapanma” devresine girmiştir. Sosyolojik bir dille ifade etmek gerekirse: Kızılbaşlık “merkeze” değil “çevrede” kalmıştır. Merkezin kurumsal ve yerleşik yapılarından uzakta kalan Kızılbaşlar, eğitim-öğretim gibi imkanlardan yararlanamamaları sonucu,[210] siyasi otoritenin baskıları, askeri müdahaleler, ekonomik yaşamın[211] göçebe serüveni… Alevileri kendi inançlarını yazılı kaynaklara geçirmekten çok “sözlü kültüre” dayalı olarak yaşatmaya çalışmalarının en önemli nedenleri olarak karşımızda durmaktadır.

Cumhuriyetle birlikte kentsel bir yaşama gecen Aleviler kendi inançlarını yazıya aktarma sürecinde derinleşmişlerdir. Bu yazınsal hayata geçiş ister istemez bazı değişimleri de beraberinde getirmiştir. Ama Alevilik hala kendi esrarengiz yapısını korumaktadır. Kızılbaş kültüründe ki pek çok şeyin, sadece sözlü olarak aktarıldığı bilinirken şimdi yazıyla birlikte ortaya çıkan değişimin etkileri daha net bir şekilde anlaşılabilmektedir.[212] Alevi-Bektaşilik, sosyolojik olarak son derece zengin ve dinamik bir yapıyı kendinde barındırmaktadır. Bu yazılı ve sözlü kültürlerle canlılığını sürdürmektedir. Konar-göçer hayat yaşayan Türk boyları, İslam’ı Ahmet Yesevi’nin Hikmetleri, Yunus Emre’nin İlahileri ve Hacı Bektaş Velinin hikmetli sözlerinden oluşan sözlü kültürü; dedeler, ozanlar ve şairler yoluyla nesilden nesile aktarmışlardır. Bu sözlü kültürün aktarılması aşamasında şairler ve ozanlar; deyişler, şiirler, ilahiler ve nefesler adıyla önemli eserler ortaya koymuşlardır. Yerleşik hayata geçtikçe de bu sözlü süreç kitabi kültüre dönüşmeye başlamıştır. Ancak Aleviliğin kitabi kültürünün 16. asırdan itibaren, yavaş yavaş oluştuğunu görmekteyiz. Başta Safiyyüddin Erdebilli’nin eserlerinin sufilik ile ilgili fikirlerinin işlendiği ve daha sonra bu gelenekte yazılan diğer eserlerin yer aldığı Aleviliğin yazılı kaynaklarına; İran’da Kara Mecmua, Alevi dedeleri arasında ise Kara Deniz adı verilmektedir. Kara Mecmua içerisinde pek çok kitap yer

---

[209] Kutlu, Alevi-Bektaşi yazıları, Ankara okulu yay., Ankara 2008, s. 191.
[210] Kaplan, Doğan, *Yazılı Kaynaklarına göre Alevilik*, TDV, 2. baskı, Ankara Ağustos 2010, s. 90.
[211] Kaleli, age, s. 50, 51.
[212] Subaşı, age, s. 159.

almaktadır. Bu eserlerin neler olduğu tam olarak aydınlatılamamıştır; ancak Kara Mecmua da yer alan fikirlerden etkilenerek pek çok eser yazılmıştır.[213]

Kaynak niteliğindeki eserlerle ilgili karşılaşılan problemlerin başında, bu eserlerin neşri meselesidir. Günümüzde gerek Buyruk gerekse Makalat ve Erkan name adı altında birçok eser neşredilmiştir. Bu eserlerin bazı neşirlerinde orijinaline sadık kalınmaması ve yazılı kaynakların orijinalliklerinin bozulması veya olduğundan farklı bir şekilde insanlara sunulması, gerçekten üzücü ve endişe vericidir. Eserlerin neşri ile ilgili bir diğer problem ve eksiklik ise, neşredilen eserlerin sadece belirli yönlerinin öne çıkarılması ve geri kalan kısımlarının kasıtlı veya kasıtsız göz ardı edilmesidir. Örneğin, Menakıp nameler üzerinde Alevilik ve Bektaşilik hakkında yaptığı çalışmalarla tanınan Ahmet Yaşar Ocak, kıymetli bir inceleme gerçekleştirmişse de araştırma, bu eserlerdeki İslam öncesi motifleri gösterilmeye hasredilmiş olduğu için sınırlı kalmış ve çok önemli bir boyut olan İslami unsurlar hesaba katılmamıştır.[214]

Kızılbaş Aleviliğe ve Bektaşiliğe ait metinlerin gün yüzüne çıkarılması, mutlaka bilimsel tahkik yöntemiyle yapılmalıdır. Çünkü tarihsel süreçte bu metinler üzerinde oynandığı, eserlerin çevirisi ve istinsahı sırasında fikirlerle müdahale edilerek eserin sahibinin fikirlerinin, dini kimliğinin ve düşünce sisteminin, cevri yapanın mezhep ve meşrebine uydurmaya çalıştığını görmekteyiz. Bu sebeple yazılı kaynaklarla ilgili yapılacak neşirler, bir eserin tek bir nüshadan hareketle defalarca yayınlanan neşri veya bir başka nüshadan hareketle yeniden neşredilmesi demek değildir. Maalesef bugün, Aleviliğin yazılı kaynaklarını yayınlama iddiasıyla yürütülen projeler veya bireysel çalışmalarda bu husus, tek bir nüsha üzerinden Arap harflerinden Latin harflerine aktarılarak yayınlanması olarak algılanmaktadır. Bunun aksine ilmi tenkit ölçülerine uygun olarak bir eserin birden fazla yazılmasının tespit edilerek tahkikli neşirlerinin yapılması yoluna gidilmemektedir. Halbuki tek bir yazma eserden hareketle bir eseri yayınlamanın önemli sakıncaları vardır. Özellikle şeyh Safi'ye nispet edilen buyruk gibi eserlerin içinde daha çok Şii-İmamiyye'nin inanç esaslarına yer verilen eserlerin neşirleri yapılırken daha dikkatli olmak gerekmektedir. Çünkü Safevi tekkesine ait Kızılbaş metinler 15. asırdan itibaren Şii unsurların sokulmasıyla Şiileştirilmeye çalışılmıştır. Örneğin Şeyh Safi'ye ait Makalat ve Menakıb adıyla bilinen eserler, çoğaltılırken müstensihler tarafından önemli tahrifata uğramıştır. Bu eserlerin ilk

---

213 Kutlu, age, s. 16.

214 Üzüm, İlyas, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, Horasan yay., İsatanbul 2004, s. 13.

metinleri ortaya çıkmadan, sonraki dönemde yazılmış nüshaları esas alındığında, Şiileştirilmiş bir metin Kızılbaş Aleviliğin metni olarak gösterilmiş olur. Bu sebeple yayınlanacak olan eserlerin, Aleviliğin kendi özgü yazmalarının olmasına dikkat edilmelidir. Çünkü Safevi Devleti, Anadolu da ki Kızılbaş Alevileri Şiileştirmek amacıyla özel eserler hazırlatmış veya daha önce yazılan eserlere Şii fikirleri aşılamaya çalışmıştır.[215] Bu süreci sadece bir Şiileştirme çabaları olarak tek taraflı görmekte doğru değildir. Çünkü Şiileştirme ile birlikte Sünnileştirme çabalarına[216] göz ardı etmemek lazım. Bu bakımda Kutlu'nun dediği gibi Aleviliğin kendine has orijin yapısı içinde eserler neşredilmeli, değerlendirilmelidir.

Bu genel açıklamalarımızdan sonra Alevi-Bektaşi geleneğinin kültürel kaynaklarını isimlerini sıralamak gerekirsek öncelikle son dönemlerde yayımlanan ve büyük bir ilgi toplayan "Alevi-Bektaşi klasikleri" olarak adlandırılan, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Osman Eğri proje koordinatörlüğü tarafından yayımlanan eserlere öncelik verirsek: Besmele tefsiri, Hızır name, Dastan-ı İbrahim Ethem, destan- Fatıma-destan-ı Hatun, Erkan name, İlmi Cavidan, Kitab-ı Cabbar Kulu, Kitab-ı Dar, Makalat, Velayet name. Bu çalışmalar Alevi- Bektaşilik açısından büyük önem arz etmektedir. Daha bunun gibi şahıs kütüphanelerinde yazma halinde bulunan eserlerde vardır. El yazması halinde ki bu eserler ise; Beratlar, Buyruklar, Cenk nameler, Cönkler, Divanlar, Dua Yazmaları, Dürr-i Meknunlar, Erkan nameler, Fazilet nameler, Fermanlar, Fütüvvet nameler, Gazavat Yazmaları, Gülizar-ı Haseneynler, Hacı Bektaş Veli Yazmaları, Hikayeler, Hutbetü'l Beyanlar, İlmi cavidanlar, Kaygusuz Abdal Yazmaları, Kitab-ı Cabbar Kulu, Kitab-ı Darlar, Makteller, Menakıp Yazmaları, Muharremiyeler, Müslim nameler, Nasihat nameler, Risaleler, Şecereler, Velayet nameler[217]. Bunlarla beraber Hacı Bektaş Veliye nispet edilen eserlerde önemli yere sahiptir bu eserler Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde eserler yazmıştır bunlar; Bilinen eserleri arasın da Makalat, Kitabu'l Fevaid, Fatiha Suresi, Şathiyat, Nasihat nameler, Besmele Şerhi ve bunların dışında bazı eserleri bulunmaktadır.[218]

Aleviliğin önemli kaynaklarından biride Buyruklardır. Türkiye'de şu anda bir düzineye yaklaşan Buyruk neşri bulunmasına rağmen bunların birçoğunda eser ya da eserle ilgili bilgi verilmemiştir. Fütüvvet name, Menakıb name, Menakıb-ı Evliya,

---

[215] Kutlu, age, s. 201.
[216] Şener, age., 15; Kaleli, age, s. 53.
[217] http: /www. huham. com/index. php
[218] Kutlu, age, s. 31.

Menakıbu'l-Esrar Bahçetul'l-Ahrar, Buyruk, İmam-ı Cafer Buyruğu, şeyh Safi Buyruğu gibi isimlerle anılan bu kaynaklar Bektaşilerden ziyade Kızılbaş gruplar arasında yayılmış olup bu eserlerde sınırlı umumi bilgilerin dışında "yol" un adap ve erkânına dair bilgiler yer alır.[219] Aleviliğin inanç ve ibadet anlayışlarını ortaya koymak için başvurulan zaruri diğer bir kaynak türü de Alevi-Bektaşi ozanları tarafından dile getirilmiş olan deyiş ve nefesler, başka bir ifade ile Alevi-Bektaşi edebiyatıdır. Her ne kadar bu edebiyatta beşeri aşktan ilahi aşka, ahlaki kurallardan tabiat sevgisine kadar birçok farklı konu işlenmişse de inanç ve ibadet anlayışlarına dair birçok önemli unsurlar da yer almaktadır.[220] Bu şiir ve nefeslere baktığımız zaman Alevi-Bektaşilerin öğretilerinin sosyo-kültürel yansımış sonuç ürünleri olarak ta görülebilir. Bu anlam da nefesler, bu öğretiye ait din anlayışının; inanç, ibadet ve ahlak telakisinin ve dünya görüşünün tabana nasıl yansıdığı ile alakalı veriler niteliğindedir.[221] Özellikle bu edebiyatın köşe taşları durumun da olan "Yedi Büyük Ozan" diye bilinen Nesimi, Hatayi, Fuzuli, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Yemini ve Virani'nin deyişlerinde şekillenen anlayışların tespiti de zaruridir.[222] Bu kaynakların dışında özellikle Aleviler arasın da çok okuna ve hemen hemen her Alevini evinde bulunan temel kaynaklar olarak isimlendirdikleri bazı eserler vardır ki onları da şöyle sıralayabiliriz; Hz. Ali'nin şiirlerini içeren Divanı; hutbe, vasiyet ve mektuplarından oluşan Necü'l-Belaga; Fuzuli'nin Hz. Hüseyin'in Kerbela dramını konu edinen Hadikat-üs-Süeda (saadete ermişlerin bahçesi) ve Maktel-i Hüseyin (Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi), Kumru, (Kenz-il-Mesaib, Kumru-i Gülüzar-ı Hüseyni), Hüsniye, Yemi'nin Fazilet namesi[223] gibi eserler başta gelir.

Alevilikle ilgili birçok eser bugün hala şahıs kütüphanelerinde veya bazı dede ve babaların elinde saklanmaktadır. Bu durum ciddi sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Bu eserlerin en kısa zaman da gün yüzüne çıkarılması hem Alevilik hem kültürel zenginlik açısından Anadolu'nun dokusunun tarihi derinliği ve İslam ile olan kaynaşması açısından hem de günümüzdeki Aleviliğin diğer inanç ve kültürlere açılmasın da önem arz etmektedir. Araştırmacıların istifadesine sunulması gereken bu belge ve eserler maalesef, son zamanlar da yurt dışına çıkarılmakta[224] veya el yazması

---

[219] Üzüm, age, s. 24.
[220] Üzüm, age, s17.
[221] Eğri, Osaman, *Yaygın Din Eğitimi Açısından Bektaşilik*, Horasan yay., İstanbul, s. 17.
[222] Üzüm, age, s. 17.
[223] Gülçiçek, age, s. 41, 42.
[224] Kutlu, age, s. 190.

halindeki birçok kaynak eser vatandaşlar tarafından eski eser olduğu sebebiyle evlerde korunma koşullarının zayıf olduğu yerlere saklanmakta[225] veya gömülmektedir. Bunun tarihi arka planında da Aleviliğin karşılaşmış olduğu genel sorunların ortak paydadaki nedenleri yatmaktadır. Günümüzde yapılan bilimsel çalışmaların daha da artmasıyla zamanla bu yazınsal veya sözel kaynak sorunlarının azalacağı kanısındayız.

5.7. Alevilikte Simgesellik

İnsan düşünen, üreten bir varlık olması sosyolojik açıdan bir paylaşımı bunun beraberinde düşünüp ürettiğini aktarma gereğini hisseder. Dil bu konuda insanoğlunun vazgeçilmez biyolojik donanımıdır. Dil duyma ve sezme duygularını birleştiren bir olgudur. Geçmişim soluk alış verişleri bu olgu da gizlidir. Dil Aslında hayat bulduğu doğanın mükemmel varlığı olan insanın kendi yapısı itibariyle, canlı ve durmadan gelişen özelliğiyle insana aitliğini haykırır. Dil aslında simgelerin toplandığı zengin bir yığındır. Duyularla anlatılamayan dinsel ve kutsal bazı konuların somutlaştırılması ve somutluk içerisinde bazı olaylarla anlatılması simgesel dilin mahiyetinin önemi açısından dikkat çekicidir. Semboller ve sembollerin arka dünyasını ortaya çıkarmak, bir nevi düşünce dünyasın da esrarengiz satranç oynamak gibidir. Semboller, düşünce adamlarını bu alan da araştırma yapan meraklı beyinleri tarihin derin sayfalarındaki insani değerlerin metaforuna kadar götürür.

Doğrusu sembol, sembolün kullanışı ve sembolizm konusun da antropologlar, edebiyat eleştirmenleri, psikologlar, sanat tarihçileri, ilahiyatçılar ve filozoflar tarafından öylesine farklı tanımlar yapılmış ve öylesine sofistike kuramlar geliştirilmiş ki bunları birbiriyle bağdaştırmak neredeyse mümkün değildir.[226] Dilin geniş bir alan yayılması her bilim dalının Ali'nin kendine has bir dil oluşturmasına yol açmıştır. Biz dilin bu geniş yapısını biraz daha sınırlayarak, özellikle dilin dini açıdan kullanımı yani din dilinin sembolik boyutu acısından kullanımı çalışmamızın konusu itibariyle incelemeye çalışacağız. Din dili olarak ifade ettiğimiz alan ve son zamanların en meraklı araştırma alanlarından biri olarak, halen başlı başına tam bir çalışmanın yapılmadığı dilin önemli kullanım alanlarından biridir.

Din dilinin mahiyeti konusunda ileri sürülen iddialı görüşlerden biri de sembolik dil anlayışıdır. Sembolik dili savunanların kalkış noktası, genel olarak dille tecrübe arasında tam bir örtüşmenin olmadığı gerçeğine dayanır; yani dilin sınırları tecrübenin

---

[225] Eğri, age, s. 97.
[226] Koç, age, s. 97.

son sınırları demektir. Dolayısıyla dille ifadesi imkansız olan veya başka türlü söyleyecek olursak, dilin erişemediği hakikatlerin, başka türlü anlaşılma ve kavranma şekilleri bulunabilir.[227] Aslında bilim teknolojisinde, duyularla algılanamayan bir şeyi belirten somut olan şeylere ya da işaretlere sembol ya da simge denilmektedir. Ya da etimolojik anlamda simge, belli bir insan topluluğunun uzlaşarak kendisine bir anlam yüklediği somut nesne ya da işarete verdiği addır. Sembolizm ya da simgecilik ise; olguları yorumlamaya ya da inançları anlatmaya yarayan semboller dizesi olarak tanımlanmasıdır.[228] Tanrı'nın mahiyeti ve o'na karşı yapılan ayin ve ibadetlerin esrarengizliğini doğrudan, kuru ve yalın bir dille ifade etmek imkansızdır. Bu bakımdan, Tanrıya karşı olan teveccüh, tavır ve tapınmalarımız nasıl sembolik bir özellik arz ediyorsa, o'nun hakkında, insanlara yönelik olarak kullandığımız dilde aynı şekilde sembolik olmak durumundadır.[229] Dilsel anlatımlarda genel olarak simgelere yer verilmiştir. Bunu saptayan, değerini anlayan Mircea Eliade "…simgecilik insanlığın dinsel yaşamında önemli bir rol oynamaktadır; dünya simdeler sayesinde "saydam" hale gelmekte, aşkınlığını gösterebilir olmaktadır" derken simgelerin kutsal alanlar dokunulmazlığının örtüsü olduğunu, örtünün altındaki kutsal alemi, gizil konuyu anlattığını, böylece o alemi saydamlaştırarak, canlı tutarak sunduğunu vurgular.[230] Bu bağlamda bir sembolün dini olup olmadığını belirlemenin bizatihi sembollerin araştırılmasıyla elde edilmesi pek mümkün görünmemektedir. Öyle anlaşılıyor ki bir sembolün dini olup olmadığı onun fonksiyonuna ve kullanılışına bağlıdır.[231]

Bu kullanış çerçevesinde baktığımız da Alevilikte duyu dışı kutsal olgu ve kavramları açıklamakta kullanılan simgelerin önemli bir yeri olduğu düşüncesindeyiz. Alevilik kendi içyapısını dokurken, bunun dışa aktarımın da sembolik dili kullanmakta ve bunu birçok isimlendirmeyle bir eğitim süreci kapsamında kullandığını görmekteyiz. Özellikle yolun edep ve ahkamının uygulanmasın da bu simgesellikle sıklıkla karşılaşmaktayız.

5.8. Alevilikte Harflerin ve Sayıların Simgeselliği

Aleviliğin gizemci, batini öğretisinde geçen, özellikle Hurufiliğin ana öğretisi olan sayıların ve harflerin gizemci yorumu tarihin derinliklerine inildiğinde Aleviliğe

---

227 Koç, age, s. 95.
228 Özmen, İsmail, *Simgeler Kenti Bektaşilik*, (Antropolojik, etnografik, ve felsefi bir inceleme), Matsa Basımevi, Ankara, Ağustos 2000, s. 41, 47.
229 Koç, age, s. 96.
230 Özmen, age, s. 53.
231 Koç, age, s. 97.

özgü bir yöntem olmadığı anlaşılmaktadır. Antik Yunan felsefesinden, özellikle Pythagoras ve Platon'dan tutunuz, Mısır, Babil uygarlıklarında, eski Hind/İran felsefelerinde, İlkçağ Anadolu uygarlıklarında ve esoterik, gizemci birçok dinlerde sayıların, harflerin gizemciliği ve insan yaşamı üzerindeki etkileri hakkında çeşitli yorumlar ve varsayımlar ileri sürülmüş, bu varsayımlar kendinden sonraki birçok düşünce dünyasını da etkileyen süreç izlemiştir. Mesela Pythagoras öğretisine göre, varlıkların temel ilkesi sayılardır; sayı her şeydir. 1'den 10'na kadar farklı gizemsel özellikleri bulunan sayıların belli oranlarda bir araya gelmesiyle evrendeki varlıklar arasında bir uyum sağlanır. Evrenin bütününde ve gezegenlerin dönüşündeki uyum, müzikteki düzende olduğu gibi sayıların gizemciliğine dayanır.[232] Bu gizemciliğin farklı bir dalı olan ve Aleviliğe önemli etkisi olan Hurufilik, sekizinci Hicri asrında yaşamış olan Fazlullah adlı birisi tarafından kurulmuş bir batıni akımdır. Kendisi İran şehrinden Esterabad'lıdır. Genelde Fazlullah Esterabadi olarak anılır (ö. 796/1394).[233] Hurufilik Azerbaycan bölgesinde doğmuş ve bu zat mezhebini İran bölgesinde yaymağa başlamış ve o dönem İran'ın da bir galeyan hasıl olmuştur. Nihayetinde Timurlengin oğlu tarafından öldürülmüş, cesedi sokaklarda sürüklenmiş ve bu süreçten sonra Hurufilere karşı bir kırım yok etme dönemi başlamıştır.[234] Bu kırım sırasın da Hurufilerin bir kısmı yakalanıp hapsedildi bir kısmı da kaçarak kurtulmuşlar. Hurufilerden Anadolu'ya kaçarak gelen ise Mir Fazlı Hurufi'dir ama Hurufiliği Anadolu'ya yayan Fereştezade ya da Ali el-A'la adında biridir.[235] Aynı zaman da şunu da vurgulamak gerekir ki Hurufilik bir Türk itikadı değil, bir Acem mezhebidir.[236] Büyük ölçüde eski İran dinlerinin kalıntılarıyla Hıristiyanlık, Kabbalizm ve Neoplatonizm'e ait inanç ve telakilerin mistik bir karakterde birleşmesinden ibaret bir akımdır.[237]

Hurufilik harf ve rakamların yorumlanması ve aralarında çeşitli ilişkiler kurulması olgusuna dayanır. Bu olgu eski kültürlerin hepsinde de vardır. Harflerin simgeselliği, sayısal değerleri İslam aleminde önemli bir uğraş alanı oldu. İlmi Huruf harflerin gizlerini ve simgelediği anlamları derinlemesine araştırır. Tanrı'yı Kur'an'ı ve evreni onlarla açıklamaya çalışır. Luğaz, muamma, remil, fal, cifr, vefk, azaim, nücum gibi bağımsız bilgi dallarını ortaya çıkardı. Kur'an surelerinin başlarında yer alan

---

232 Gülçiçek, age, s. 788.
233 Kaplan, age, s. 135; Zelyut, age, s. 100.
234 Üzüm, İlyas, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İsam Yay, s. 34; Kaplan, Doğan, age, s. 136.
235 Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Elif Kitabevi, İstanbul 2006, s. 415-416.
236 Üzüm, age, s. 35.
237 Özmen, age., s. 83.

harfler de (*hurufü'l- mukatta'a* ya da *fevatih*) yorumlamış ve Pythagoras öğretisinde olduğu gibi varlığın özü sesten oluşur, sesin ortaya çıkmasıyla da evren oluşmuştur.[238] Hurufiliğin sistemi, Arapçadaki 28 ve Farsçadaki 32 harf üzerine dayanmaktadır. Bu sisteme göre, insanın yüzünde doğuştan gelen yedi siyah hat vardır; iki kaş, dört kirpik, bir saç. Bunlar "hutut-ı ümmiye= anne çizgileri"dir ve hal ve mahal olarak hesaplanınca on dört ederler. Bir de erkekte ergenlik çağında ortaya çıkan yedi hat vardır; sağ ve sol yanda iki bıyık, iki sakal, iki burun hattı ve alt dudak altındaki hat. Bunlarda "hutut-ı ebiyye=baba çizgileri" denir. Bunlarda hal ve mahal olarak on dört ederler ve toplamda yirmi sekiz olurlar. Bütün dini hükümler yirmi sekiz ve otuz iki sayısına uygulanarak bu hükümlerin insanın yüzünde temsil edildiği ileri sürülür.[239] İnsanın yüzündeki burun (elif), burnun iki yanı (lam) gözler de (he) harflerini verir. Böylece insanın yüzünde simetrik yazılmış iki (Allah) sözcüğü bulunur.[240] Hurufiliğin özellikle Alevilikteki insanın konumu yani insana verdiği değer itibariyle önemli bir etkisi olmuştur. Alevilik tarihsel süresi boyunca birçok görüş ile felsefenin etkisi altın da kalmış ve onlardan bazı öğeleri alıp kendi yapısına katarak, hepsini de özümsediğini görmekteyiz. Alevilik bunları dışarı aktarırken ve kendi içyapısını formüle ederken bazı simgesel sayıları kullanmıştır. Bunları şöyle sistematik bir sıralamayla şu şekilde açıklayabiliriz.

5.8.1. Bir Sayısı ve Sembolik Boyutu

Allah bu sayı ile anlatılıp anımsatılır, Tanrı'yı simgeler. Yaratıcıyı vurgular. Yaratıcı ve yaşatıcı kabul edilen Allah tektir. Her şey onun nurundan özünden fışkırıp çıkmıştır. "Söz bir, Allah bir, yol bir" deyimi ile benzer deyim ve sözcükler içinde yer alır. Bütün varlık türleri kesreti (çokluğu) gösterdikleri halde bir sayısı vahdeti (birliği) simgeler.[241] Allah-Muhammet-Ali üçlüsü de birliğin ifadesi sayılır.[242] Evren-Tanrı-İnsan üçlüsü birlik bütünlük demektir.[243] Bazen "Hak-Muhammet-Ali" şeklinde de ifade edilen bu kavram denilebilinir ki Aleviliğin en önemli sembolüdür. Alevilik genel anlamda İslam'ın uluhiyet inancına ilgisiz kalmamış, ancak bunu tarihi geçmişine bağlı olarak eski inançların ve etkilendiği değişik unsurların çerçevelediği "esnek" bir yapıda benimseyip algılamıştır.[244] Her ne kadar esnek yapı da denilse de, Alevilikteki tevhit

---

[238] Kaplan, age, s. 135
[239] Özmen, age., s. 83; Zelyut, age, s. 101.
[240] Özmen, age., s. 216; Zelyut, age, s. 485.
[241] Kaleli, age, s. 21.
[242] Özmen, age., s. 78.
[243] Üzüm, age, s. 74..
[244] Yar, age, s. 55.

anlayışı incelendiğinde bir olmazsa olmazla karşılaşmaktayız. Tasavvufi yorumları bir yana bırakırsak ilerde birçok Alevi kaynağında da göreceğimiz gibi "Bir" yani "Tevhit" Aleviliğin zemin yapısının olmazlarından olduğu bir gerçektir.

Tevhit; Allah'ı birlemek demektir ve "*la ilahe illallah*/ Allah'tan başka İlah yoktur" cümlesinde açıklandığı şekilde ondan başka hiçbir ilah tanımamaktır.[245] Aleviliğin inançsal yapısından üç sünnetten birincisi, dilden birleme, tevhit ilkesini bırakmamaktır.[246] Alevilikte Allah'ın birliğini konu alan birçok nefes ve deyişler bulunmakta ve bunlar ibadetin de gövde kısmını oluşturmaktadır. Örneğin Allah'ın birliğini konu alan İhlas suresi pek çok Alevi ulularının önemli şahsiyetlerinin nefeslerinde ve eserlerinde yer almaktadır.[247] Alevilikte insan tevhidin üç aşamasından geçerek Hakikat kapısına ulaşarak bazı sırlara vakıf olur. Kendi içinde üç aşamada gerçekleştirir;

1) La ma'bude illallah (Allahtan başka tapılacak yoktur)

2) La maksude illallah (Allahtan başka amaç yoktur)

3) La mevcude illallah (Allahtan başka mevcut yoktur)

Asıl olan tevhit ***La mevcude illallah*** (Allahtan başka mevcut yoktur).[248] Buradan Alevilik bizi mevcut olan her şey Onun tecellisidir diyerek Vahdet-i Vücut algılayışına götürmektedir. Aleviliğin teolojik yapısının önemli bir boyutunu oluşturan vahdet-i vücut, Aleviliğin tevhit anlayışını sır boyutunu oluşturmaktadır. Bektaşiliğe göre amaç, **Vahdet-i vücudun** bu sır tevhid olan anlayışıdır. Yol dilinde **sır** veya **sırrın sırrı** (sır-us-sır) denilen de sırf bu tevhittir. **İlim-el-yakin**, **Ayn-el-yakin**, **Hakk-al-yakın** aşamaları da yine bu gerçekliği anlatan bir esastır. İlim-el-yakin akla ilişkin belgelerden oluşan bilimdir. Ayn-el-yakin, görüp incelenerek varılan bilimdir. Hakk-al-yakin ise, insanın tümü ile Tanrı'da fena bulması yani yok olması ve Tanrı ile bilgi ile müşahede ile ve hal ile baki olmasıdır. Bektaşilikte temel aşktır. Vahdet ise, bu aşk' ın kavuşma noktasını oluşturur.[249] Tevhit Aleviliğin omurgasını teşkil eder. Bu temelde simgeleşen başka sayılar ve kavramlar davardır. Özellikle Üçler, Hak- Muhammet-Ali, Nur-u

---

[245] Kaplan, age, s. 243; Yaman, age, s. 294; Yaman, Mehmet, *Erdebilli Şeyh Safi Buyruğu*, Ufuk Matbası, İstanbul 1994, s. 96.

[246] Bozçalı, Mahmut, *Alevi-Bektaşi Nefeslerinde Dini Muhteva*, Horasan yay., İstanbul, 2006,, s. 99.

[247] Noyan, Bedri, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, Ardıç yay., Haziran 1999, s. 173; Uğurlu, age, s. 266

[248] Noyan, age, s. 174.

[249] Gülçiçek, age, s. 789.

Muhammet Ali gibi kavramlar ve bunların temellendiği Vahdet-i vücut anlayışı Alevi teolojisinin hayat damarlarıdırlar.

5.8.2. İki Sayısı ve Sembolik Boyutu

İki ilkenin varlığını simgeler. Yaradan yaratılan, ruh-beden, kadın erkek, yer gök, güneş ay vd; ayrıca iyi kötü, doğru yanlış gibi birbirine karşıt ilkeler; ikicilik (dualism). İkiciliğin karşıt kavramı tekçilik (monismus)[250] Alevi- Bektaşi inancında ikilik birliğe kavuşulması için aşılması gereken olgudur.[251] Eski halk inançlarına göre Tanrıdan başka her şey çifttir.[252] Burda da aslında bir vahdet, tevhit anlayışıyla karşılaşmaktayız. Çünkü insan ve evren öz olarak Tanrı'nın birer görünümüdürler (tezahürü). Bunun için insan, kendi içinde, özünde, gönlünde, ruhunda çıktığı kaynakla yeniden birleşmeye çalışan bir gerçek varoluş kıvılcımı taşır. Bu da gerçek varlıkta, Tanrı da birliğe (tevhide, vahdete) ulaşmayla gerçekleşerek ikilik perdesinin kaldırılıp Vahdet deryasında birleşmesiyle. Yani insanın özüyle buluşmasıyla olur.

5.8.3. Üç Sayısı ve Sembolik Boyutu

Üç sayısı, Üçler olarak da ifade edilir ve "Allah-Muhammet-Ali" olarak bilinir. Başka bir ifadeye göre Allah-İnsan-Evren üçlüsünü simgeler.[253] Allah-Muhammed-Ali üçlüsü Alevi-Bektaşi inançsal yapısının özellikle tevhit ilkesinin hayat bulduğu can damardır. İlk defa ve ne zaman ve kimin tarafından kullanıldığı bilinmeyen bu terimle ilgili farklı bir yaklaşım ise şöyledir; Üçler, vücut, can ve ruhtur. Can kan demektir, insanın kan dolaşımını anlatmaktadır. Ruh ise irade demektir.[254]

Burada tarikat edep ve erkanındaki Allah-Muhammed-Ali anısına bir şeyin üç kez yapılması eylemi de bu terimle anılır. Bu terimin Tevhit-Nübüvvet-Velayet ile de anılması bu üçlünün sistematik içyapısını göstermesi açısından önemlidir. Bu kaynak olarak da Maide 55. ayetini gösterilir. Bu ayetde "*sizin gönlünüz dostunuz Allah'tır, o'nun resulüdür, bir de rüku eder bir halde namaz kılıp zekatı vererek iman edenlerdir*" buyutlmaktadır. Buradaki üç Allah-Muhammed ve müminlerin emri gerçek temsilcisi olan Ali'nin kastedildiği tüm Alevi-Bektaşilerce kabul olunur.[255] Görüldüğü gibi Alevilikteki, Hak-Muhammed-Ali inancının "üçleme" olarak isimlendirilmesinin, bu

---

250 Özmen, age., s. 216.
251 Gülçiçek, age, s. 789.
252 Gülçiçek, age, s. 325-789.
253 Öztürk, Ünsal, *Damlanın içindeki Gerçek Alevilerin Büyük Sırrı*, Yurt kitap yay., Ankara, Kasım 2005, s. 237.
254 Özmen, age., s. 217; Üzüm, age, s. 71.
255 Yar, age, s. 45.

nesnelere inancın mahiyeti ile çelişmektedir ve bir yanılgıdır. Çünkü "üçleme" kavramı; Arapçada "teslis" ve İngilizcede "trinity" kelimeleriyle karşılanır ki, İngilizcede trinity sözcüğünün karşılığı "üçleme" değil, "üçlü birlik"tir. İlk defa Tertullian tarafından ortaya atılan trinity terimi ve üçlemenin biçimlendirilişi, baba ve oğul arasında nedensiz bir hiyerarşi ortaya çıkarması nedeniyle eleştirilmektedir. Hıristiyanlıkta kullanıldığı şekliyle bu terim, tek bir İlahi varlıkta üç ayrı sonsuz varlığı tanımlamaktadır. Alevilik teolojisi açısından ise Hak, Muhammed ve Ali arasında bu şekilde bir ilişki söz konusu değil; bir beşer olarak Muhammed ve Ali sonludur.[256] Alevilerce önemli kaynak olan Buyrukta talibin yola girişi anlatılırken ve pir merasiminin ilgili bölümünde, talibin elinden tutarak "Bilmen gerekir ki Allah'tan başka tapacak yoktur, Hz. Muhammed Allah'ın peygamberidir, elçisidir; Şah-ı Merdan Ali de Allah'ın velisidir diye öğretir" şeklinde dile getirilir. Bundan da anlaşılıyor ki Alevilerde ki simgesel anlatımla da anlaşıyor ki bu kavram her ne kadar İslam öncesi inanışlara götürülmeye çalışılırsa çalışılsın, Alevi-Bektaşi inancındaki yaklaşımıyla tamamen İslami değerlerle örüldüğünü görmekteyiz. Bununla beraber yine çoğunluğu bu kavram çerçevesinde yoğunlaşmış bir Vahdet-i Vücut anlayışıyla karşılaşmaktayız. İslam düşüncenin en önemli temsilcisi, her ne kadar isim onun etrafında değil de, öğrencisi Sadrettin Konevi tarafından konulmuş olsa da[257] Muhyiddin İbn Arabi (ö. 638/1240)dir.[258] Vahdet; vav, ha ve dal yegânelik anlamına gelen tek köktür. Vahdet de bu köktendir. Vahdet, V-H-D kökü "tek" demektir; vahdehu, yalnız, sadece demektir. V-H-D kökü esasın da birlik ifade eden uluhiyetin bir niteliği olarak Vahit kalıbından gelmiş, ardından İlahi isimlerden biri olmuştur.[259]

Vahdet-i Vücut, tasavvufi bir terim olarak "gerçekte varlığın Allah olduğu, alemdeki her şeyin onun tecelli ve zuhurundan ibaret olduğunu" kabul eden düşünce sistemini ifade eder. Vahdet-i Vücut, Batı felsefesinin, panteizme vücudiyye-kamu Tanrıcılık) denilen düşünüş tarzından çok farklıdır. Panteizme göre; Allah evrenin toplamıdır. Evrenin dışında Tanrı denilen bir şey yoktur. Tanrı bu evrende tecelli etmiştir. Ne varsa bu evrenden ibarettir. Vahdet-i Vücut da ise; Tanrı varlık ve kudretinin bir zerresi kadarının tecellisi ile bu evren var olmuştur.[260]

---

256 Üzüm, age, s. 72.
257 Yar, age, s. 52.
258 Yar, age, s. 52; Özmen, age., s. 214; Üzüm, age, s. 74.
259 Hakim, Suad, age., s. 641.
260 Üzüm, age, s. 74; Noyan, age, s. 159.

Bu inanışa göre; gerçekte var olan vücut (varlık) tektir. Vücutların üstünde tek ve bir varlık vardır, o da büyük Yaratıcı'dır. Tek olan bu varlık, vacip, kadim, ve ezelidir. Taaddüd, tecezzi, tebeddül ve inkisam(çeşitlilik, parçalanma, değişim ve bölümüm) Kabul etmez. Zatı ile var olma zorunluluğundadır. Kendinden önce bir nesne bulunmayacak kadar eskidir. En öncekinden de öncedir. Çoğalmaz, ufalmaz, değişmez ve parçalanma kabul etmez. Şekli, sureti, hududu yoktur. Her şey ona bağlıdır fakat o hiçbir şeye bağlı değildir. Buna Vücud-u Mutlak denir.[261]

Alevi inanç yapısının içsel yapı olarak bir biriyle tamamen bağlantılı olması Alevilikte hangi konuyu ele alırsak alalım bir diğer konuyla bağlantı içinde olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda da Alevilik'te de Nur-u Muhammedi ve Ali karşımıza çıkmaktadır. Allah, kendi nurundan bir nur yaratmış ve buna Nur-i Muhammedi denmiştir. Bu inanca göre Muhammed ve Ali, ayrı ayrı vücuda sahip olmakla beraber, birdirler; aynı nurdan yaratılmışlardır ve "bir şahsın iki adı immişçesine söylenip yazıldığını kabul ederler. Peygamber ve güveysi, teolojik bir simada birleştirilmiştir."[262] Bunun temelinde de bir vahdetle karşılaşmaktayız, çünkü Muhammed Tanrısal bir parça olarak yarılması ve bundan kainatın var olması bir nevi parçadan bütüne giden bir süreci izlemekte ve aynı zamanda tam ters istikamette bütünden parçaya doğru bir yol izleyerek Vahdet-i Vücut anlayışının sistemleşmiş şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle "Ben, Adem su ile toprak arasında iken, yani, ruh ile ceset arasında iken peygamber idim" hadisi şerifi kaynak açısından önem arz etmektedir. Bu hadise göre; Tanrı Nur-u Muhammedi'yi yarattığında henüz başka hiçbir şey yoktu. Bütün nebiler ve veliler o nurdan meydana geldi ve bu hal bütün evren içinde geçerli oldu. Nur-u Muhammedi bütün yaratılışları dolaşıp, bütün tavırlardan seyredip Adem'de son buldu. Maksat onun Adem'de meydana çıkması idi. Bu tecelliden öncede **"Hak"** vardı. Nitekim "Evvel de, ahir de, batın da o'dur" diyen 57. Hadid suresi bunu anlatır. **Kün** yani ol buyruğu çıkınca gördüklerimiz ve yaşayanlar var oldu. Adem alemin aslıdır"[263] diyerek insan da cümle mananın birleştiğini görmekteyiz.

Otantik anlamda ise Nur-u Muhammedi hakkında birçok öykü vardır. Bunun en yaygın olanı şöyle anlatılır: Tanrı bir melek yaratmış, ona "sen sensin, ben kimim?" diye sormuş. Melek, "sen sensin, ben benim" diye karşılık verince Tanrı kahretmiş. Öteki meleklerde aynı karşılığı vermişler. Tanrı onları da yok etmiş. Son olarak

---

[261] Noyan, age, s. 159.
[262] Fığlalı, age, s. 184, 185.
[263] Noyan, age, s. 95.

Cebrail'e sormuş o karşılık vermemiş ve uçmuş. Uzun süre uçtuktan sonra, gökyüzünde bir kubbe görmüş. Açılması için dua etmiş ve kubbe açılmış. Kubbe açılınca içinde asılı yarısı yeşil, yarısı ak bir kandil görmüş. Şaşkın şaşkın kandili seyrederken, ak nurdan; "Ben Ali'yim, yeşil nurda amcam oğlu Muhammed'dir. Tanrı'nın sorusuna "sen yaratansın ben kulum" diye karşılık ver!" sesi gelmiş. Büyük melek Cibril böyle demiş ve kahrolmaktan kurtulmuş.[264] Her ne kadar mistik bir anlayış tarzında ki bir öyküleme yöntemiyle karşımıza çıksa da bir simgesel anlatım şekli olarak önemini korumaktadır. Alevilikte önemli bir yere sahip olan Yedi büyük ozandan Şah Hatayi şu dörtlüğü önem arz etmektedir:

Hak Muhammed Ali üçü de nurdur
Birini alma sen üçü de birdir
Onların koyduğu bir doğru yoldur
Danıştı Muhammed böyle der Ali
Şah Hatayi'm der Muhammed Ali
Anlardan öğrendik erkanı yolu
Ali Muhammet'tir, Muhammet Ali
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz.
-Şah Hatayi-[265]

Toparlamak gerekirsek Nur-u Muhammedi diğer bir deyimle Allah-Muhammed-Ali öğretisi Alevi inancı açısından hayati bir öneme sahiptir. Bunu farklı alanlara çekmek hem bu öğretinin mahiyeti hem de yaşam bulduğu inanç adına doğru bir yaklaşım değildir. Bu konu da günümüzde Alevi-Bektaşilerce önemli bir yere sahip olan Bedri Noyan dedebabanın belirtiyi gibi, "Hıristiyanların üçlemesinde ki Baba-Oğul orantısı yoktur. Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin anaları, babaları, ataları, besbelli kimselerdir. Kendileri de gökten indiklerini ve sonra yine oraya çıkacaklarını iddia etmemişlerdir. Hz. Peygamber ve Hz. Ali kendilerinin de bir Tanrı kulu olduklarını daima tekrarlamışlardır."[266] Allah-Muhammed-Ali öğretisi özellikle Alevi-Bektaşi edebiyatında en çok işlenen konular arasında yer almıştır. Tezimizin de merceğini oluşturan bu öğretiye dair nefes, deyiş ve şiirleri yine Alevilikte önemli yeri olan şahsiyetleri özellikle Hallac-ı Mansur'u ve etkisinde kalanların eserlerini incelediğimizde de yer vermeye çalışacağız.

---

264 Özmen, age., s183.
265 Şener, Cemal, *Alevilik Nedir?*, Karaca Ahmet Sultan Dergah Yay., İstanbul, Ekim 2007, age, s. 20.
266 Fığlalı, age, s. 187.

5.8.4. Dört Sayısı ve Sembolik Boyutu

Dört peygamber (Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. İsa, Hz. Muhammed), dört melek, dört kitap, dört tat, dört ilke, dört öğe (toprak, su, od, yel), dört mevsim (ilkbahar, yaz, sonbahar, kış), dört tabiat (sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık), dört yan (doğu, batı, kuzey, güney), Alevilikte dört kapıyı simgeler (şeriat, tarikat, marifet, hakikat)[267] gibi dört sayısıyla ilgili çok değişik anlamlarda çok değişik düşünceleri açıklamak için kullanılır. Ozanların konu olarak en çok işlediği konular arasın da yer alır. Katip (XVIII. yy)

Ben aşığım deyi dava kılar sun
Dört harfin birini tamam ettin mi
Dört harfin evveli şeriat kamu
İkinci makamı tarikat babı
Hakikate gider bunun tamamı
Marifete girip Hakka yettin mi[268].

5.8.5. Beş Sayısı ve Sembolik Boyutu

Alevilikte temeli ifadelerden biride beş sayısıdır. Bu sayısal simge İslam dünyasının inanç ve düşünce yapısında önemli yeri olan Ehl-i Beyte vurgu yapar ve bu çerçevede Aleviliğin kendi inançsal yapısında önemli bir yere sahiptir. Beş sayısı Alevilikte **Hz. Muhammed- Ali-Fatma-Hasan-Hüseyin**'den oluşan Beşleri simgeler buna **Pençe-i Al-i Aba'** da denir.[269] Pençe-i Al-i Aba, Allah'ın kudret elini simgeleyen bir elin beş parmağı şeklinde ifade edilir: Başparmak Hz. Muhammed'i, şahadet parmağı Hz. Ali'yi; ortaca parmak Hz. Fatma'yı; yüzük parmağı Hz. Hasan'ı, serçe parmak ise Hz. Hüseyin'i simgeler.[270] Beş sayısı aynı zaman da tasavvufi anlamda beş ayrı evreni simgeler. Bunlar;

1) Lahut (Tanrı alemi)

2) Ceberut (Tanrıya varmanın üçüncü basamağı, Ceberut alemi)

3) Melekut (Meleklerin ve ruhların alemi)

4) Nasut (İnsanlık alemi)

---

[267] Kaleli, age, s. 27; Gülçiçek, age, s. 789; Zelyut, s. 485.
[268] Özmen, age., s218.
[269] Gülçiçek, age, s. 791.
[270] Gülçiçek, age, s. 791; Kaleli, age, s. 28; Zelyut, age, s. 485.

5) Misal (Semboller alemi) evrenleridir. Bu evrenler özellikle Alevilikteki yaradılış inancında önemli yere sahiptir. Özellikle yedi ulu ozanın ve diğer ozanların nefes ve deyişlerinin önemli temasını oluşturur.

5.8.6. Altı Sayısı ve Sembolik Boyutu

Altı sayısı Alevilikte çok derin bir manayı içermemektedir. Altı sayısı daha çok; altı yönü (Doğu-Batı-Kuzey-Güney-Aşağı-Yukarı) gösterir. Bir başka ifade ile sağ-sol-ön-arka-alt-üst yönlerini belirtir[271]. Bununla beraber Allah-Muhammed-Ali-Fatma-Hasan-Hüseyin altılısına da vurgu yapar. Bu ozanların şiirlerindede kendine yer bulmuştur.

Altısıdır muteber/ şeş cihetten al haber
Mafsallardan kıl güzer/ derecat-ı hilale
Mihrabi[272].

5.8.7. Yedi Sayısı ve Sembolik Boyutu

Yedi sayısı eski Anadolu uygarlıklarında, eski Yunan'da Yahudilerde Mezopotamya uygarlıkların dada kutsal bir sayıdır. Eski Anadolu'da Yunanistan'da yedi bilge vardır (Thales, Solon, Bias, Kleobulos, Pittokas, Priandros, Kılon)Yedi taş, eski Mısır'da yedi topluluk, Gılgamış destanında Yedi gün-yedi gece, yedi ekmek; Yahudilerde Yedi çoban, İbranilerde Yedi Melek, Nuh'ta yedi bölme, Roma'da Yedi uyurlar…[273] Alevilikte yedi sayısının birçok manası bulunmaktadır. Genel açıdan hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Bunların en yaygınlarını şu şekildedir:

Hz. Muhammed, eşi Hatice, kızı Fatma, damadı Hz. Ali, torunları Hasan-Hüseyin ve Hz. Muhammed'in ailesinde, Ehl-i Beyit'inde saydığı Selman-ı Farisi'dir.[274]

İmam Ali'de bulunan üstün özelliklerin sayısı. Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye "ya Ali! Sende bulunan yedi sıfat. Başkasında bulunamaz. Kimse sana ahrette "bizde de bu sıfat vardı diyemez."[275]

Yedi ulu ozan: Nesimi, Hatayi, Fuzuli, Yemini, Virani, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet; Yedi sıfat: Göz, kulak, ağız, boyun, el, bel, ayak; Yedi gün: Pazar, pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, cumartesi; Yedi kat gök; Zühal, Müşteri, Merih, Zühre, Utarid, Ay, Güneş.[276]

---

[271] Özmen, age., s.219.
[272] Gülçiçek, age, s. 790.
[273] Özmen, age., s. 219.
[274] Gülçiçek, age, s. 326.
[275] Zelyut, age, s. 485.
[276] Kaleli, age, s. 33, 34; Gülçiçek, age, s. 791.

Yedi iklim, Yedi tamu, Yedi sıfat; Kemalet, Cemalet, Fazilet, Adalet, Merhamet, Marifet, Hakikat; Yedi ayet: Fatiha suresi yedi ayettir.[277]

Siyah yedi hat: iki kaş; Hz. Hatice ile Hz. Fatma'ya; iki göz, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e; üst kirpikler, İmam Zeyn-el-Abidin ve Ali Naki'ye; Alt kirpikler; İmam Musa Kazım ve Muhammed Bakır'a, Saç; bir tarafı Hz. Muhammed'e bir tarafı Hz. Ali'ye, iki burun kanatları; İmam Ali Rıza'ya ve Hasan'ül-Askeri'ye; Agız, İmam Muhammed Taki' ye; İki kulak, Muhammed Mehdi ile Caferi Sadık hazretlerine; Bıyık, birdir, Hatt-ı üstüva ile okunur, bunlar Adem Baba ile Hatem'e yani Hz. Muhammed'e işarettir.[278]

5.8.8. Sekiz sayısı ve sembolik boyutu

Sekiz cenneti anlatır. İslam inancına göre Tanrı'nın sekiz cenneti vardır. Bunlar; 1- Dar-ül Celal, 2- Dar-üs Selam, 3- Cennet-ül meva, 4-Cennet-ül huld, 5- Cennet-ül naim, 6- Cennet-ül Firdevs, 7-Cennet-ül Karar, 8- Cennet-ül adn.[279]

Derviş Yunus dünya fani/ sekiz uçmağın sultanı
Senden evvel gelen kani/ Hasan ile Hüseyin'dir.[280]

5.8.9. Dokuz Sayısı ve Sembolik Boyutu

Dokuz sayısı, adedi kül' dür (tüm sayılardır). Ebced hesabıyla 45(4+5=9) olan Adem'in tüm sayı da tecelli ettiğine inanılır.

Adem, adedi külde tecelli etmiş
Bütün mevcudat ondan meydana gelmiş.[281]

5.8.10. On Sayısı ve Sembolik Boyutu

On sayısı olgunluğun, yetkinliğin simgesidir. Alevilikte dört kapının onar makamı vardır.[282]

5.8.11. On iki sayısı ve sembolik boyutu

Alevi inancında önemli rakamların başında gelmektedir. On iki sayısı On İki İmamları simgeler.[283] On iki hizmet, On iki post, On iki dilimli Hüseyin'i Taç, On iki ay, On iki Burç.[284]

Hu diyelim gerçeklerin demine/ Gerçeklerin demi nurdan sayılır

---

[277] Kaleli, age, s. 34, 35.
[278] Noyan, age, s. 277.
[279] Özmen, age., s. 223; Gülçiçek, age, s. 791.
[280] Gülçiçek, age, s. 791.
[281] Gülçiçek, age, s. 791.
[282] Gülçiçek, age, s. 792..
[283] Zelyut, age, s. 486; Kaleli, age, s. 36.
[284] Gülçiçek, age, s. 792.

On iki İmam katarına düzülen/ Muhammed Ali'ye yardan sayılır

- Pir Sultan Abdal-[285]

5.8.12. On dört Sayısı ve Sembolik Boyutu

On dört Masum-u pak'a işaret eder. Bunlar, Ehl-i Beyt'in ailesinden henüz küçük yaşta iken münafıklar tarafından şehit edilen çocuklarına verilen addır.[286]

On dört Masum-i Pak. On iki nazır/ üçler, beşler, yediler, kırklarda hazır

Kul Himmet'im der ki bizdedir özür/ Kalma günahlara el' aman Mürvet[287]

5.8.13. On yedi Sayısı ve Sembolik Boyutu

Hz. Ali, oğullarından on yedisine kemer bağlamıştır, Ayrıca on yedi savaşçı daha vardır ki, bunlara kemer kuşatılmıştır. Bunlara on yedi Kemer Best'ler denir.[288]

On dört Masum pak Güruh-u Naci/ On yedi kemerbest derdim ilacı

Hacı Bektaş-ı Veli serimin tacı/ Hünkarı evliya sana sığındım

-Virdi Derviş-[289]

5.8.14. Kırk Sayısı ve Sembolik Boyutu

Kırk sayısı kırkları (Hz. Ali ile birlikte Kırklar meclisinde bir araya gelen kırk ulu kişiyi) ve Kırk Makamı simgeler.[290] Aslında her rakamın hemen hemen hayat bulduğu Alevi inancındaki simgeleri açıklamak başlı başına bir araştırma konusu olduğundan biz sadece sıklıkla karşılaşacağımız ve genel kabul gören rakamlara kısaca değindik. Bunlarla birlikte Alevilikte; 72, 360, 365, 1001, 18 bin, 90 bin, 124 bin gibi sayılarında sembolik karşılıkları da bulunmaktadır.

5.8.15. Alevilikte Hz. Ali Tasavvurları ve Simgeselliği

Ali olgusu Alevilikte en karmaşık konular arasında yer alır. Aleviliğin merkezi yapısını oluşturan Tanrı anlayışını anlayabilmek için Alevilikte ki Hz. Ali olgusunun iyi anlaşılması gerektiği kanısındayız. Çünkü Alevilik kendi merkezi çekirdeğini oluştururken özellikle Hz. Ali ve bunun çevresinde oluşturduğu bir insan-ı kamil öğretisi ile karşılaşmaktayız.

Bunun birlikte, Alevi inancı kendi ana kaynaklarını oluştururken bunları inanç yapısının vazgeçilmez hatları haline getirmiştir. Bu kaynakların başın da elbette ki Allah gelmekte, sonra kitap yani Kur'an gelmekte sonra Hz. Muhammet ve sünneti

---

[285] Pİr Sultan Abdal Divanı, Ant Yay., İstanbul Ekim 1996, s. 396.
[286] Özmen, age., s. 229; Kaleli, age, s. 36; Zelyut, age, s. 486.
[287] Gülçiçek, age, s. 792.
[288] Zelyut, age, s. 486.
[289] Gülçiçek, age, s. 792.
[290] Gülçiçek, age, s. 792.

gelmektedir. Bunların dışında da kendine has bazı kaynakları mevcuttur. Bunlar tıpkı temel kaynaklar gibi Alevi inanç ve felsefesini besler, ona şekil ve içerik kazandırır, kimlik ve kişilik verir, onu canlı tutar. Bunların başında Ali olgusu ve Ehl-i Beyt olgusu gelir.[291] Hz. Ali Alevilikte birçok şekilde karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreci ile Hz. Ali; Miladi 600 yılında Mekke'de doğmuş. Babası Hz. Peygamberin amcası Ebu Talip, annesi Fatıma bint Esed b. Haşim'dir. Hz. Peygamber, henüz çocuk olan Ali'yi himayesine alarak geçim darlığı çeken amcası Ebu Talib'e yardım etmek istemiştir. Beş yaşından itibaren hicrete kadar Hz. Peygamberin yanında büyüyen Hz. Ali, Müslümanlığı çocuk yaşta kabul eden sahabelerin ilkidir. Daha sonra vahiy kâtipliği görevinde bulunmuş, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere neredeyse bütün gazvelere katılmış ve İslam ordusunun sancaktarlığını yapmış; Hz. Peygamberin vefatından sonra devletin başına geçen ilk üç halifenin ardından dördüncü halife olarak İslam toplumunun yöneticisi olarak karşımıza çıkmaktadır.[292] Fakat Alevilikte ki Ali olgusunun karmaşıklığı onun tarihsel kimliğinden çok onun mitsel ve öndersel boyutu etrafında cereyan eden yaklaşımlardır. Özellikle de uluhiyet çerçevesinde gerçekleşen tasavvurlardır. Elbette ki Hz. Ali her insan gibi yaratılmıştır. O da Tanrı'nın kuludur, ölümlü bir varlıktır ve tevhide en iyi bilen ve onun için savaşan Velayet sahibi bir mümindi.[293] Tanrı'nın ortağı olmayacağını ve Tanrı'ya bakışını şu sözleriyle dile getirerek kendisinin de yaratılmış lığını dile getirir; "Şükür Allah'a ki övenler, O'nu yakışır şekilde övemezler. O öyle bir ma'buddur, ki derin düşüncelerin O'nu idrak edemez; anlayış derinliklerine dalış, zatın künhüne eremez. Bir ma'buddur, sınır yoktur, sıfatını sınırlayabilsin; bir vasıf yaratılmamıştır, zatına layık bulunsun. Yoktur O'na sayılı bir an; yoktur onun için ertelenmiş bir zaman. Yaratılanları, kudretiyle O yaratmıştır; yelleri rahmetiyle O estirmiştir…[294]

Hatta Hz. Ali tevhit ilkesine öyle bağlıydı ki, çocukluğunda hiç puta tapmadığı için, kendisi, daha sonraları Kerremallahu vecheh (Allah yüzünü şereflendirsin) sıfatıyla anılmasına neden olmuştur.[295] Temel kaynaklardan Menakıpnamelerde de Hz Ali'ye Tanrılık yahut Tanrısallık atfeden hemen hiçbir kayıt mevcut değildir. Ancak "Hz. Muhammed'in miraçta Hakkın divanında Ali'yi görmesi" biçiminde ifade edilen " Ali sırrı" Hacı Bektaş-ı Veli Menakıpnamesinde sadece bir yerde zikredilmekle birlikte

---

[291] Özmen, age., s. 244.
[292] Yılmaz, age, s. 65; Fığlalı, age, s. 194.
[293] Özmen,age., s. 104.
[294] Hz. Ali, *Nec'ül-Belaga (Hz. Ali Buyruğu)*, Karaca Ahmet Sultan Dergah Yay., İstanbul 2000, s. 19.
[295] Fığlalı, age, s. 194.

orada da uluhiyet nispetini çağrıştıracak hiçbir işaret bulunmamaktadır.[296] Aleviler için vazgeçilmez eserlerden Buyruk'ta geçen "Henüz dünyanın kurulmadığı, Muhammed ile Ali'nin on sekiz bin aleme düzen vermediği zamanlar da…." diye başlayan bir cümle bulunmaktadır. Her ne kadar cümle açıkça Muhammed ve Ali'nin on sekiz bin aleme düzen verdiğini ifade ediyorsa da, pasajın devamında Cebrail'in kendisini Tanrı'ya Muhammed'den daha yakın gördüğü, içine düşen bir bocalama yaşadıktan sonra gerçeği fark ettiği, sonra da ulu Tanrı'dan bağışlama dilediği anlatılmakta ve bu suretle Muhammed ve Ali'nin üstünde bir Ulu Tanrı'nın varlığına dikkat çekmektedir.[297] Hz. Ali'nin yüceleştirilmesi olgusunun özellikle en belirgin olarak ortaya çıktığı alan, onun kahramanlıklarının anlatıldığı cenknamelerdir.[298]

Bununla beraber, Hz. Ali'ye ilahlık atfedilen örneklerin olmadığını söylemek doğru bir tespit olmaz, özellikle deyiş, nefes ve şiirlerde karşılaşmaktayız. Fakat atıfları yapan kişinin mensup olduğu düşünceyi bilmeden de o kişinin direk Hz. Ali'ye uluhiyet kazandırdığını söylemekte doğru değildir. Özellikle Yedi büyük ozandan Nesimi Divanı'nda çok sayıda on iki imam şiiri kaleme almış ve ilk imam olarak Ali'yi çeşitli özellikleriyle tasvir etmiştir. -Konumuzun ilerleyen sayfaların da Seyit Nesimi'yi ve diğer ozanları incelerken bu konuya daha ayrıntılı değineceğiz-. En dikkat çeken Nesimi'nin'nin on dört beyitlik şiiridir. "Ali evvel, Ali ahir, Ali zahir, Ali batın" diye başlayan şiirinde Ali'nin "rahman", "rahim", "vahid", "ehad", "ferd", "samed" olduğunu belirten şair, Kur'an'da Allah'ın isimleri olarak zikredilen evvel, ahir, zahir, batın, rahim, rahman, vahid, ehad, ferd, samed, sultan, sübhan gibi isimleri Ali'ye nispet etmektedir. Bu ifadeler, Ali'ye ilahlık izlenimi vermekle birlikte, Nesimi'nin mensup olduğu Vahdet-i Vücut anlayışı çerçevesinde düşünüldüğünde, doğrudan Ali'nin İlahlık vasfı taşıdığı gibi bir anlama gelmemektedir.[299] Üzüm'ün, bu yaklaşımı Nesimi hakkında doğru olmakla birlikte, Nesimi'ye ait olduğunu söylediği şiir Virani'ye ait[300] olması ve Virani'nin de "Nusayri" olması, Ali'ye İlahlık kazandırması, mensup olduğu inanç açısından mümkündür. Çünkü Nusayrilik; Ebu Şu'ayb Muhammed b. Nusayr en – Nemiri el–Bekri el-Abdi(ö. 270/883) tarafından kurulmuş aşırı bir Şii fırkasıdır. Başlangıçta Kuzey Suriye'deki Cebelu'n-Nusayra adıyla anılan dağlık bir bölgede yaşadıklarından dolayı bu isimle anılan Nusayyriler kendilerini Alevi adıyla anmayı

[296] Üzüm, age, s. 91.
[297] Üzüm, age, s. 92.
[298] Yar, age, s. 143.
[299] Üzüm, age, s. 92.
[300] Atalay, Adil Ali, *Virani Divanı ve Risalesi (Buyruğu)*, Can Yay., Ocak 1998, s. 251.

tercih etmişlerdir. Nusayriliğin görüşleri İslam'la kaynaklanma ile birlikte tamamen batini te'villere dayanır. Görüşlerin temeli, tamamen batini yorumlara dayalı olarak ortaya konan Hz. Ali'nin ilahlaştırılması teşkil eder. Nusayyrilerin bütün kollarına göre Ali, mabuttur. Tanrıdır. Ali, ne doğurdu ne de doğruldu. Ölümsüzdür. Her zaman vardır. Zatı yıldızlara hakim olan nur'dur. Nurun nurudur. İlahi zatı itibariyle gizlidir. Ali yerler ve göklerin yaratılmadan öncede var olmuştur, sonrada vardır. O, manadadır. Görünüşte imam ise de batini olarak O, Allah'tır. Bu, Nusayriliğin temel inancı olduğu için, onlara göre şahadet kelimesi, "Ben Ali'den başka ilah bulunmadığına şahadet ederim" şeklindedir. Buna göre Ali, Allah'tır. Kendi nurundan Muhammed'i yaratmıştır. Ali "ma ana"dır; Muhammed de "isim"dir. Muhammed ise Selman el-Farisi'yi yaratmıştır ve o da "Bab"dır. Nusayyriler, yaradılış nazariyesi itibariyle da batini anlayışı benimser. Onlara göre, Nusayriler, Ali'nin uluhiyetine inanmak ve onun yüceliğinin nimetine ermek bahtiyarlığına ulaşmış yaratıklardır. Bundan gururlandıklarından, Ali, onları cezalandırmak için insan, suretinde yeryüzüne inmiştir.[301]

Bu bakımdan "Virani"nin ayrı değerlendirilmesinin daha doğru olacağı kanısındayız. İfade ettiğimiz gibi bu inanış Nusayyrilere ait bir inanıştır. Anadolu Aleviliğinin, Nusayyrilikle benzer bazı özellikleri bulunmakla birlikte birbirine karıştırmamak gerekiyor. Çünkü Nusayrilik, Arap Aleviliği olarak değerlendirilmekte ve Şii karakterli bir tarikat olmasının getirmiş olduğu kendine özgü oluşum ve Tanrı anlayışıyla Anadolu Aleviliğinden ayrılmaktadır.[302] Fakat Ali'nin Alevilikteki mahiyetini tam anlamadan yapılan yaklaşımlar, özellikle maddeci anlayıştaki yaklaşımlar Ali'yi Tanrılaştırmakta ve bunun bağlamında ideolojik bir yaklaşımla tasavvufi, manevi derinliği olan Hz. Ali'nin konumunu ve bu bağlamda Alevi inancını Materyalisttik bir alana çekmeye çalışmaktadırlar.[303]

Alevi inancında tartışılmaz bir yere sahip olan Hz. Ali, insan davranışlarının örneği olarak olgun insan/insan-ı kamil olarak kabul edilmektedir. Yaman, "Alevi-Bektaşi inancında insan-ı kamil Ali'dir. Ali, müminlere yani gerçeği bilenlere kılavuz olur. Her nereye bakılırsa, göze Ali görünür. Ali, merttir, Ali yiğittir, Ali cömerttir" derken, Ali'nin olgun insan olarak Alevi toplumunu olgun nitelikleri benimsemesindeki

[301] Fığlalı, age, s. 370-372.
[302] Zaman, Süleyman, *Alevi Bektaşi Edebiyatında Yedi Ulu Ozan*, Can Yay., Nisan 2009, s. 271.
[303] Kaygusuz, İsmail, *Görmediğim Tanrıya Tapmam (Alevilik ve Meteryalizm)*, Su Yay., İstanbul 2009, s. 36, 58, 64, 65.

örnekliği işaret etmektedir. Alevilikte, Ali'ye Esed ve Haydar ismi de verilmiştir. Ali'ye aslan anlamındaki bu isimlerin verilmesinin nedeni, onun kahramanlıklarıdır.[304] Tarihsel ve güncel olarak, Aleviler, Ali'yi davranışların modeli olarak kabul etmişlerdir.[305] Bu model Alevi inancının pratik hayatın da insanın olgunlaşma yani kamilleşme devresi olarak formüle edilmiştir. Kamil insan demek, Tanrı aşkı ve bilgisiyle dolarak kendisinden geçmek, bir anlamda yetkinleşerek ermişliğe ulaşmak demektir.[306] Muhiddin Arabi şöyle diyor; "İnsan-ı kamil bütün hazretler ve alemlerin hepsini bir araya toplamıştır. İsm-i azam makamındadır. Her şeyi sarmıştır. Bu cümle Hz. Ali'nin " kendini bir cirm-i sagir (ufacık bir varlık) sanma, sen bir alem-i ekbersin sözünü açıklar. Kamil insan, tasavvufçularımıza göre, Hakikat-ı Muhammediyye'ye mazhar olmuş insandır. Bütün insanlığın simgesidir. Evrenin ve insanlığın ruhudur. O'nu sevmek, büyük yaratıcıyı sevmektir.[307] İnsan-ı kamil, metafizik mahiyeti ve tabiatında veya tasavvufi tecrübe delalet edişinde insan-ı kamil ile eş anlamlı bazı terimler şunlardır: Hakikatü'l-hakaik (hakikatlerin hakikati), el-Hak el-mahluk bihi (yaratmada vasıta olan Hak), felekü'l-Hayat (hayat feleği), aslu'l-alem (alemin aslı), asl-ı cevheri'l-ferd (cevheri ferdin aslı), madde-i ula (ilk madde), cinsü'l-ecnas (cinslerin cinsi), Hakikat-i külliye (külli hakikat), felek-i muhit (kuşatıcı felek), adl (adalet), külli şey (her şey), kitap, akl-ı Evvel (ilk akıl), kalem-i A'la (yüce kalem)(yüce kalem), Ruh-i külli (külli ruh), Ruhu'l-Alem (alemin ruhu), Nur-ı Muhammed (Muhammed' in ruhu), Arşullah (Allah'ın arşı), Levh-i Mahfuz (korunmuş levha), Halife, Naib anillah (Allah'ın Vekili), İmam-ı Mübin (apaçık imam), Arş-ı Mecit (yüce arş), Kelime-i camia (birleştirici hakikat), Zillullah (Allah'ın gölgesi), Beyt-i Ala (yüce ev), Nüsha-ı Uzma (büyük nüsha), Aynu'l-cem ve'l- vucud (varlık ve birliğin aynı), Miratü'l-Hak ve'l hakikat (Hakkın ve hakikatin aynası), Berzah, İnsan-ı ezeli (ezeli insan)…[308] Alevilikte önemli yere sahip olan İnsan-ı Kamil çeşitli manalarla mahiyeti derinleştirilmektedir. İnsan-ı Kamil, bütünsel bir aynadır ki tüm Alem oradan yansır; kendini görmek isteyen insan, İnsan-ı Kamil aynasına bakmalı ve kendi eksiğini görmelidir ki Hakk'a talip olabilsin. İnsan-ı Kamilin gönlü Hakkın evidir. Tüm peygamberlerden ve Velilerden konuşan insan-ı kamildir. Onun için, İnsan-ı Kamil'i et ve kemikten ibaret görmemek lazımdır; o her şeyle, her şeydir, her zerrede mevcuttur ve

---

[304] Yar, age, s. 146.
[305] Yar, age, s. 147.
[306] Özmen, age., s. 191.
[307] Noyan, age, s. 122-126.
[308] Hakimi, Suad, a. ge, s. 371, 371.

her şeyden de münezzehtir. İnsan-ı Kamilin sohbeti Kevser şarabıdır. İnsan-ı Kamil mazhar-ı Haktır; yüce Allah Alemde kemaliyle insan-ı Kamilde zuhur etmiştir yani, İnsan-ı Kamil esma-ı Cem'dir. O görünen bende görünmeyen bir kudrettir. "Bir ben vardır bende, bende içeru" diyen Yunus'tur. Bir insanın kamil olabilmesi için, tüm varlığını Allah'a teslim etmesi gerekir. Varlığını Allah'a teslim edenden de Allah zuhur eder: fiili Hak, ilmi Hak, İrfanı Hak, Zatı Hak olur. İnsan-ı Kamil Fenafillah mertebesinde, ibn-ül-vakt diye adlandırılmıştır İnsan-ı Kamil, alemlere rahmettir, O herkesi Hak bildiği için herkese şefkatle muamele eder. İnsan-ı Kamil, her şeyin kendinde toplandığı mertebedir ve kökü, gövdesi, yaprağı, çiçeği, meyvesiyle tam bir ağaçtır. O ağaçtan içinde Allah, Rab, Hak, Halk, Esma, Sıfat, ne ararsan vardır. O, tüm esmaların müsemmasıdır.[309]

İbn Arabî'de kemali epistemolojik anlamda, yani ikinci anlamıyla ele alırsak insan-ı kamilin epistemolojik işlevi çoğalır. Buna göre insan-ı kamil peygamberlerde dahil olmak üzere bütün ariflerin marifetlerini ve bilginlerin ilimlerini aldıkları bir kandildir. Bu anlam da insan-ı kamil himmetlere yardım edendir. İnsan-ı kamil var oluşta Hak ve halk arasında bir berzah olduğu gibi ilim ve marifette de alem ve Hak arasında bir berzahtır. İnsan-ı kamil birleştirici Hakikattir. Allah ona öyle bir kuvvet vermiştir ki, onunla tek bakışla iki mertebeye birden bakar. Böylece Hak'tan alır halka verir (futhaat).[310] Alevilikteki insan-ı kamille ilgili bu tasavvufi yoğunluk Hz. Ali'nin merkezi yapıya alınarak, insanın etrafında gerçekleşmesi bizi Ali olgusu etrafın da toplamaktadır. Özellikle Hz. Ali'nin şu sözleri: "Sen kendini küçük bir varlık zannedersin, oysa Alem dürülü bükülü sende mevcuttur." Alevilikteki insanın Kamil olma sürecindeki nedenselliği açısından önemlidir. Çünkü Alevilik her insanın doğası itibariyle, "Varlık" olarak kamil olduğuna inanır. Tüm alem tekmil olarak insanda hedefine ulaşmıştır. Ancak, bir de insanın varlığının kemaliyle şuuruna varması ve bunu tahakkuk etmesi yani ahlakına bürünmesi gerekir. Bu anlam da şuurunu kemale getiren insana "İnsan-ı Kamil" denmiştir.[311]

---

[309] Uğurlu, age, s. 89-91.
[310] Hakimi, Suad, a. ge, s. 371, 372.
[311] Kaya, Ali, *Alevilikte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Can Yay., Ekim 2006, s. 308.

İKİNCİ BÖLÜM
ALEVİLİKTE TANRI ANLAYIŞI

1. Buyruklarda Tanrı

Alevi inancına göre, taliplere "öğretiyi" açıklayan bir tür ilmihal ve ahlak kitabı olarak görülen Buyrukların; nerede, ne zaman ve hangi koşullarda ortaya çıktığını tam olarak bilemiyoruz. Buyruk yazmaların çoğunun Şey Safiüddin ile oğlu Şeyh Sadredddin arasındaki diyaloglar şeklinde geçmesi, Buyrukları Safevi döneminde ortaya çıkmış olduğunu göstermektedir. Nitekim mevcut yazmalarda yapılacak yüzeysel bir inceleme bu saptamaya ilişkin başka somut verilerde vermektedir.[312]

Türkiye'de şuan bir düzineye yaklaşan Buyruk neşri bulunmasına rağmen bunların birçoğunda bu eser veya eserlerle ilgili yeteri bilgi verilmemiştir. Fütüvvet name, Menakıpname, Menakıbı-ı Evliya, Menakıbu'l-Esrar Bahcetu'l-Ahrar, Buyruk, İmam-ı Cafer buyruğu, Şeyh Safi buyruğu gibi isimlerle anılan bu kaynaklar Bektaşilikten ziyade Kızılbaş guruplar arasında yayılmış olup bu eserlerde sınırlı umumi bilgiler dışında tamamen "yol"un edep ve işlenişine dair bilgiler yer alır[313]. Anadolu Alevilerince en meşhur ve kutsal sayılan ve İmam Cafer Sadık tarafından yazıldığı kabul edilen Buyruk; genelde Anadolu tasavvufunun, Batıniliğinin özelde Aleviliğin inançlarının, bu kapsamda törenlerin, törenlerde izlenecek yolun, yöntemin açıklandığı bir "Erkan name"dir.[314] Bu bağlam da Buyrukları bir bütün olarak incelenmesinin, Buyrukların hem çıkış esasının birliği açısından hem de içeriğinin bütünlüğü bakımından ve Buyrukların daha doğru anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Buyruklarda konu anlatımlarında sıklıkla ayet-i kerimelere ve Hz. Muhammed'in sözleri demek olan hadislere çeşitli şekillerde göndermelerde bulunmaktadır. Buyruklar da en çok kullanılan ayet "biat ayeti" ayeti olarak da adlandırılan Fetih suresi 48/10. ayetidir. "*Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların eli üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir*

---

312 Korkmaz, Esat, *Buyruk*, Anadolu Kültür Yayınları, Ağustos 2002, s. 9.

313 Sarıkaya, Mehmet Saffet, *Fütüvvetname-i Cafer Sadık*, Horasan Yay,. İstanbul 2008, s. 151, 233, 277; 14a-35a-46a; Atalay, Adil Ali, *İmam Caferi Sadık Buyruğu*, Can Yay., 15. Baskı, Temmuz 2009, s. 15, 25.

314 Kaplan, age, s. 114.

mükafat verecektir."[315] Bu ayet çeşitli bağlamlarla kullanılmakla birlikte tarikata giriş töreninde kullanılır.[316] Erkana girmek isteyen yol talibine, bu Allah'a verilen ikrardır. Bunda ölmek var, dönmek yok ilkesiyle Allah'ın varlığının ve birliğinin, talip tarafından kabul edip buna bağlanmasının yemini olarak değerlendirilir. Buyruklarda, "her akıl ve baliğ olan kişinin Allah'ın varlığı, birliği ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmasının farz-ı ayın olduğu[317]; bir başka versiyonunda kelime-i Şahadet'in "Tanrı'dan başka tapılacak olmadığına, Hz. Muhammed'in Tanrı'nın elçisi olduğuna ve Hz. Ali'nin de Allah'ın velisi olduğuna inanmak" şeklinde söylenmesi gerektiğine işaret edilir.[318]

Buyruklarda Allah'ın varlığı ve birliğini konu alan birçok bölüm bulunmaktadır. Bu bölümlerde çoğu zaman konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Kur'an'dan birçok ayetten yararlanılmaktadır. Buyruklarda kullanılan bazı ayetleri şu şekilde sıralayabiliriz; -Neml suresi 27/30 "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla"[319]

-Bakara, 2/255; Al-i İmran, 3/2 "Allah, ondan başka Tanrı yoktur; O, hayydir, kayummdur."

-En'am, 6/1; İbrahim, 14/19; Nahl, 16/3; Furkan, 25/59; Ankebut, 29/61; Rum, 30/22; Lokman, 31/25; Yasin, 36/81; Mü'min, 40/57; Zuhruf, 43/9; Tebağün, 64/3

" *Gökleri ve yeri yaratan*" (Allah)

-Şura, 42/11 " *O'nun benzeri hiçbir şey yoktur*."[320]

-A'raf, 7/172 " *Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*"

-Talak, 65/3 "*Kim Allah'a güvenirse, O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur*."

-Kehf, 18/110

"*Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın*."[321]

Buyruklarda ayetlerin çeşitli bağlamlarda tanık olarak getirilmeleri dışında, bazen Fatiha, Ayetü'l–Kürsi, İhlas, Felak ve Nas surelerine toplu atıflar da yapılmaktadır. Buyruklarda hadisler de kullanılmaktaysa da, bu daha çok Hz.

---

[315] Atalay, age, s. 11.
[316] *İmam Caferi Sadık Buyruğu*, Şahkulu Külliyesi, Mehmet Ali Hilmi Dede Baba, Araştırma Eğitim Kültür Vakfı Yay., İstanbul, Eylül 2001, s. 84.
[317] Atalay, age, s. 11; Sarıkaya, age, s. 105, 1b; Yaman, age, s. 41; Korkmaz, age, s. 13.
[318] Atalay, age, s. 250.
[319] Atalay, age, s. 20.
[320] Atalay, age, s. 225, 229.
[321] Atalay, age, s. 266.

Peygamber ve onun Ehl-i Beyti ile ilgili olup, bunların bütünlüğünden bahseden hadislerdir. Bununla birlikte Allah'ın varlığı, birliği ve Allah'ın zatı ile ilgili bazı hadisler de kullanılmıştır. Kullanılan bazı hadislere değinmek gerekirsek;

- " Kendini bilen Rabbini bilir."[322]

- "Müminin kalbi, Allah'ın evidir."

- "Ben ilmin şehri isen Ali kapısıdır."

- "Ben ve Ali bir nurdanız, Ya Ali! Etin etimdir, bedenin bedenimdir; kanın, kanımdır; ruhun, ruhumdur, sen bendensin ben senden."[323]

- "Allah'ım! Ona dost olana dost ol, düşman olana düşman ol! Ona yardım edene yardım et, ondan yardımını esirgeyene sen de yardım etme!"[324]

Buyruklar da konular, genelde karşılıklı konuşma şeklinde olup öykücü bir tarz da ve öğretici nitelikte anlatılmaktadır. Besmele, hemen hemen bütün Alevi yazılı kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır. Zaten eserin, Besmele ile başlaması Allah inancı etrafında gerçekleşen; O'nun varlık ve birliği temelinde bir inanç örgüsü olduğunu göstermektedir. Buyrukta ki Besmele ile ilgili bölüm bu konu da en dikkat çekenidir:

" İmdi, malumdur ki, bir kimse Bismillahirrahmanirrahim dese, şeytan aleyhün lane; şol ateşe karşı mum gibi erir. Ve bu rivayette, Bismillahirrahmanirrahim kelimesi dört kelimedir. Ve günah dört nevi üzeredir. Birinci gece günahı, ikinci gündüz günahı, üçüncü gizli günah, dördüncü aşikare günahtır. Kaçan bir kişi İhlas ile Bismillahirrahmanirrahim dese, Allah'u Teala ol kimsenin günahını yargılaya, af eyleye. Ve dahi Hazreti Ali Keremallah Veçhe Hazretlerinden rivayet olunur ki; Hak Süphane ve Teala hazretlerinin her ne kadar sırrı ve esrarı varsa dört kitap içinde buyurdu; Birinci, Tevrat. İkinci; Zebur. Üçüncü; İncil. Dördüncü; Kur'an-ı Azimüşşan'dır. Bu dört kitap içinde ki esrarını Fatiha-i şerifte beyan eyledi. Ve Fatiha-i şerifte herneki esrarı var ise Bismillahirrahmanirrahim içine koydu. Ve Bismillahirrahmanirrahim içinde her ne kadar esrar sırrı var ise Yasin Şerifte ve her ne ki Yasini Şerifte var ise ol (ba)'nın altındaki noktada manası beyandır."[325] Buna benzer bir yorumu halk arasında "Büyük Buyruk" diğer bir adıyla Menakıbü'l-Esrar Bahcetü'l-Ahrar olan Şeyh Safi Buyruğu'nda da karşılaşmaktayız. Bur da daha farklı bir anlatımla birlikte eserde Vahdet-i Vücut anlayışı içinde dağınık bir halde işlenmiş olduğunu

---

[322] Kaplan, age, s. 121, 122.
[323] *İmam Caferi Sadık Buyruğu*, s. 84, 85; Atalay, age, s. 171; Korkmaz, age, s. 13, 14.
[324] Yaman, age, s. 41, 127, 136.
[325] Yaman, age, s. 97.

görüyoruz.[326] Yine bu eserde bir dervişin Hakka varması için on basamaktan geçmesi gerektiğini anlatırken, dervişi ilk tevhit anlayışına götürür. Özellikle bu eserdeki Şah Hatayi'ye ait bir şiirde bu kafiyeli, akıcı bir dille ifade etmektedir;

Dervişliğin on babı vardır mümin. Arif isen gel dinle evvelinden. Evvel budur LA İLAHE İLLALLAH . Kelam-ı Tevhit okuya dilinden[327]

Buyruklarda ki konularda ki bütünsellik, Fütüvet name-i Cafer Sadık denilen ve Aleviler açısından önem arz eden eserde de karşımıza çıkmaktadır[328]. Görüldüğü gibi, Aleviliğin yazılı en temel kaynağı özelliği taşıyan Buyruk'ta Tanrı yaratıcı, güç sahibi, rahmet edip bağışlayıcı gibi niteliklerinin yanında "konuşucu" sıfatıyla tanınıp O'nun vahiy ettiği açık biçimde kabul edilmekte, İslam'ın temel iman anlayışına uygun bir şekilde Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'an'ın Tanrı tarafından indirilen dört ilahi kitap olduğu açıkça ortaya konulmaktadır.[329]

2. Hüsniye'de Tanrı

Hüsniye, Alevilerin başucu kitapları arasında yer alır. Bu kitap, Abbasi halifelerinden Harun Reşit'in meclisinde İmam Cafer Sadık hazretlerinin yanında yetişen Hüsniye adında bir cariye ile Bağdat ve Basra'nın ünlü bilginleri arasında geçen[330] birçok alandaki tartışmayı içermektedir. Hüsniye ile ilgili birçok tartışma yer almaktadır. Bu tartışmalar özellikle Hüsniye'nin tarihsel süreçte kim tarafından, nasıl oluşturulduğu noktasındadır. Bu konuyla ilgili özellikle Kutlu'nun tespiti dikkat çekicidir. Bu tespite göre; "Anadolu da ki Kızılbaş Alevileri, Şiileştirmek için sonradan birçok eser yazılmıştır. Nitekim Şii yazarlarca kaleme alınmış Kenzü'l-Mesaib (kumru), Hüsniye ve diğer bazı eserler, Arapça, Osmanlıca ve Farsça bilmeyen, bunları okumaktan aciz kimseler tarafından Alevilerin temel kaynakları adıyla tercüme edilmiştir. Bu eserler aslında tamamen farklı ve yanlış tercüme edilerek, saf ve iyi niyetli Alevi- Bektaşilerin eline verilmektedir. Aslında bu eserler, Alevi çevrelerce yeni okunan eserler değildir. Bu tür eserler, muhtemelen 17. yüzyıldan itibaren, Şii kültürünün, Anadolu Türkmen Alevileri ve Kızılbaşları arasında yayılması amacına yönelik faaliyetlerin ürünüdür. Sosyolojik araştırmalar da ortaya çıkan korkunç sonuç ise, bu eserlerin günümüz Alevi-Bektaşi çevreler arasında en çok okunan kitapların

---

[326] Sarıkaya, age, s. 51, 5a.
[327] Üzüm, age, s. 65.
[328] Atalay, Adil Ali, *Tam Hüsniye*, Can Yay., 9. Baskı, Mayıs 2002, s. 7.
[329] Kutlu, Sönmez, *Alevilik Bektaşilik Yazıları*, Ankara Okul Yay., Ankara 2008, s. 80.
[330] Atalay, age, s. 27.

başında yer almasıdır."[331] Bu tartışmalara fazla girmemekle birlikte Hüsniye'de yer alan özellikle konumuzla ilgili bazı tartışma bölümlerinden örnekler vermek gerekirse;

Hüsniye'deki tartışmalar sırasın da bazı zaman Hüsniye'nin 'Allahu Ekber'[332] demesi yani Allah'ın yüceliğini ve tekliğine atıf yapması eserde ki Tanrı yaklaşımı noktasından önemlidir.

Yine eserde ilk iman edenin ve ilk halifenin kimin olacağı tartışması sırasında Hz. Ali'nin hiç puta tapmaması örnek gösterilerek Allah'ın birliğine atıfta bulunulduğunu görüyoruz.[333] Hüsniye'de hemen her konu Allah ve Kur'an etrafında çözüm bulması bizim her konuyu teker teker ele almamıza neden olur ki bu da bu konuyu fazla uzatmış olur. Bu nedenle Hüsniye'de her konuyu değil de Hüsniye'nin yapısının daha kolay anlaşılması için ve içerik olarak konumuz açısından daha çok önem arz eden bölümlerden alıntılar yapmamız gerekirse, tartışmalar da en dikkat çeken bölümler şöyle sıralayabiliriz;

Hayır ve şer konusunda yapılan tartışmada Allah'ın zat ve sıfatlarına ilişkin bazı ayetlere değinilerek; tek ve eşi benzeri olmayan, kadir, ilim sahibi, önü ve sonu olmayan, her şeyi gören, yoktan var eden, her şeyi kuşatan gibi sıfatlara sahip tamamen İslam dini çerçevesinde Tanrı'nın, nasıllığı ve bu bağlamda hayır-şer konusunda ki tutumu ile ilgili tartışmanın yapıldığını görüyoruz. Bu bölümde geçen ayetler; -Zümer Suresi 62. Ayet "*Tanrı her şeyi yaratandır, hem her şey onun yanında muhafaza edilmiştir*." [334] -Nahl Suresi 93. ayet "*Tanrı kimi dilerse sapıklığa, kimi dilerse de hidayete sevk eder*."[335] -Enbiya suresi 87. Ayet " *Senden başka hiçbir Tanrı yoktur*."[336] - Maide suresi 55. Ayet " *Sizin sahibiniz, efendiniz Tanrı'dır*."[337] Hüsniye'de eser içine dağıtılmış birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Eserde konu açısından hayati bit önem taşıyan bir bölüm var ki eserin konumuz açısından bir nevi özetini teşkil etmektedir. Bu bölüm Tanrı görülebilinir mi? tartışmasıdır. Bu olaya kısaca değinmek gerekirse; Harun Reşit, Hüsniye'ye; "Ey Hüsniye! İlminin derece ve keyfiyetini anlamış bulunuyorum. Şimdi ise Tanrı'nın görülmesi hakkında ne işittin? O'nu görmek istiyorum anlat bakalım. O şüphemiz ortadan kalksın" deyince, Hüsniye,

---

[331] Atalay, age, s. 19, 25.
[332] Atalay, age, s. 32.
[333] Atalay, age, s. 32.
[334] Atalay, age, s. 51.
[335] Atalay, age, s. 107, 121.
[336] Atalay, age, s. 143, 150.
[337] Hazreti Ali, *Nehc'ül Belaga*, Hz. Ali Buyruğu, Kur'an'ı Natık, Karaca Ahmet Sultan Dergahı Yay., İstanbul 2000, s. 7.

şöyle cevap verdi: "Ey Halife! Şöyle duydum; Yüce Tanrı Kur'an-ı Kerim'in En'am suresi 103. Ayette şöyle buyuruyor: "*Gözler O'nu görmez. O gözleri görür*" diyen Hüsniye, İbrahim Halit'in Hz. Musa'nın Tanrıyı görmek istemesi olayını hatırlatır. Hüsniye'de buna cevaben konuşmasına şöyle devam eder; Ey İbrahim! Yüce Tanrı Hz. Musa'ya: "LEN TERANİ YA MUSA. Türkçesi; Ey Musa! Beni ebediyen iyen göremezsin" buyurmuştur. Yüce Tanrı'nın ebediyyen buyurmasında ki maksat, yani beni ne bu dünya da ne de ahirette asla göremezsin. Çünkü "LENTERANİ" sözü menfidir, olamaz anlamı taşır. Peygamber olmasına, kitap sahibi olmasına ve Tanrı ile konuşmasına karşılık, Hazreti Musa Peygamber gibi büyük bir insan bile görmeğe kadir olmadığı halde, başka insanlar nasıl O'nu görebilir? Aslında görmenin üç şartı vardır; Birincisi: Görme organın sağlam olması İkincisi; Görmek için imkanın sağlanması Üçüncüsü: Sıkılgan olmamak. Eğer bu şartlar bulunmuş olsaydı, dünya da görülmesi lazım gelirdi. Böyle gözükmediği takdirde başka türlü gözükmesi imkansızdır. Eğer Tanrı'yı görmek imkanı olsaydı, o zaman Tanrı'nın zat'ının ya CİSİM ya da CEVHER olması gerekirdi. Halbuki Yüce Tanrı CİSİM VE CEVHER gibi varlık olması imkansızdır. Bütün varlıklar sonradan olmadır, ancak Tanrı'nın zatı ezelidir. Görülecek şeyin bir keyfiyet ve şekil halinde gözükmesi gerekir. Şekil ve keyfiyet halinde olan her şey sonradan meydana gelmiş olup ezeli olamaz. Kur'an'ı Kerim'in Kıyamet suresi 22. Ayette ki: "*O gün yüzler parlar, güzelleşir ve yaratıcılarına bakar*" ayeti ise "Yani Rabbinin nimetine bakar oldular" anlamını taşır diyen Hüsniye, konuyu yine Hazreti Musa olayına getirerek; "Ey! İbrahim! Eğer, Tanrı'yı görmek dünya da mümkün olmayıp, ahirette mümkün olsaydı, yüce Tanrı, Hz. Musa ve milletine verdiği cevapta: LENTERANİ FİD-DÜNYA- dünya da beni göremezsin olurdu. Yani beni dünya da değil ahirette görebilirsin buyurmalı idi. Ancak 'LEN' sözcüğü ebediyen anlamını taşır. Yani beni asla göremezsin ne dünya da ne ahirette."[338] Diyerek Allah'ın, cisim ve cevher olmayışından asala görülemeyeceğini ifade eder ve eserde diğer dini ve siyasi konularla devam eder. Anadolu Aleviliği de bu konu da Hüsniye gibi mi düşünmektedir? Bu tartışma ile ilgili tespitlerimizi Alevilikteki Tanrı adlı bölümümüzde bu konuya, Alevi literatüründen örnekler getirerek ifade etmeye çalışacağız.

3. Nehc'ül-Belaga

Büveyhiler (945-1055) döneminde Hz. Ali'nin bütün söylevleri, emirleri, mektupları, vasiyetleri, şiirleri, kasideleri, konuşmaları ve özdeyişleri toplanarak

---

[338] http: //www. caferilik. com/kutuphane/hadis/nehculbelaga/taniyalim. htm

Bağdat'ta Şah-Pur kütüphanesinde muhafaza altına alınmıştır. Beş yüz'ün üzerinde ki söylevi, binleri bulan mektubu, binlerce kasidesi ve 11. 000'in üzerindeki vecize ve sözleri 1055 yılında vuku bulan yangında Şah-Pur kütüphanesinde kurtarılamayarak yanmıştır. Günümüze kadar az da olsa bazı eserleri ve hadisleri gelmiştir.[339]

Nehc'ul-Balağa Hz. Ali (a. s)'ın kısa hilafeti döneminde buyurmuş olduğu 239 hutbe, 79 mektup ve 480 hikmetli kısa sözden oluşan bir kitaptır. Seyyid Razı, adıyla meşhur olan ve büyük Şii alimlerinden biri sayılan Muhammed b. Hasan Musevi (359-406) söz konusu hutbe, mektup ve kısa sözleri bir araya toplayarak değerli bir eser oluşturmuş ve bu eseri Nehc'ul-Balağa olarak adlandırmıştır. O bu değerli kitabı H. 400 yılında kaleme almıştır. Nehc'ül-Balağa yazarı Seyyid Razi, bu eseri oluşturma hedefi hususunda kitabın önsözünde şöyle demektedir: "Ömrümün baharındayken ve ömür dalım henüz tazeyken İmamların (a.s) özellikleri ve hususiyetleri hakkında bir kitap yazmaya başladım (Hasais'ul-Eimme kitabı) Bu kitapta o zatların güzel ve değerli sözleri vardı. Elbette bu kitabın başında da belirttiğim gibi bu işe belli bir hedef ve niyetle giriştim. Ama Hz. Ali'nin özgün hususiyetlerini yazdıktan sonra bu kitabı devam ettirmeyecek bölümlere ve kısımlara ayırdım. Son bölümünde uzun hutbeler yerine, öğütlerini hikmetlerini, örneklemelerini ve kısa edebi sözlerini bir araya topladım.

Bazı dostlarım bu kitabı okuyunca çok beğenip övdüler, fesahat ve belagati ile eşsizlik ve özgünlüğüne hayran oldular. Bu nedenle benden Hz. Ali (a. s)'ın çeşitli dallarda ve konulardaki öğüt, yazı, hutbe ve hikmetli sözlerini toplayarak derlememi istediler. Onlar Hz. Ali (a. s)'ın bu sözlerinin fesahat ve belagatini, Arapçanın incileri, dini-dünyevi sözlerin nuru olduğunu çok iyi biliyorlardı; çünkü böylesi özellikler hiçbir beşeri söz ve kitapta bir araya gelmemiştir. Hz. Ali, fesahatin kapısı, belagatin temeli konumundadır. Fesahat ve belagatin gizlilikleri onun sözlerinde tecelli etmiş ve onunla bir düzene girmiştir. Her hatip onun örneklendirmelerini almış, her vaiz onun sözlerinden yararlanmıştır. Buna rağmen o herkesten ilerdedir ve onlar Hz. Ali'den geri kalmışlardır. Zira onun sözlerinde ilahi ilmin izi ve Peygamberin kokusu vardır. Ben de bu isteklerine icabet ettim ve telif ettiğim bu eserin adını da Nehc'ul-Balağa koydum."[340] Seyyid Radi, Nehc'ül-Belaga'yı üç temel bölüm halinde düzenlemiştir. Birinci bölüm; Hz. Ali'nin Allah, Hz. Muhammet, Kur'an'ı Kerim, Ehil-i Beyt, Dünyevi ve Uhrevi yat hakkında konuşmalarını içermektedir. İkinci bölüm; Hz. Ali'nin

---

[339] Hazreti Ali, *Nehc'ül Belaga*, s. 9.
[340] Hazreti Ali, *Nehc'ül Belaga*, s. 19, 20.

tarihi, İktisadi ve Sosyal içerikli konuşmalarından oluşmaktadır. Üçüncü bölüm ise; Hz. Ali'nin halifelik döneminde ki yönetim, siyaset; iktisadi, askeri, kanunları ve vasiyetnamesinden oluşmaktadır.[341] Bizi en çok ilgilendiren bölüm Nehc'ul-Belağada ki birinci bölümdür. Bu bölümde Allah zatı ve neyliği, Allah'ın sıfatları ve bu sıfatların neliği yani mahiyeti hakkında öğretici bilgiler verdiğini görüyoruz. Bu bölümde "Şükür Allah'a ki övenler, O'na yakışır şekilde övemezler; nimetlerini sayıp dökenler, onları sayıp bitiremezler, çalışıp çabalayanlar, hakkını eda edemezler. Öyle bir ma'buddur ki derin düşünceler onu idrak edemez; anlayış derinliklerine dalış, zatın künhüne eremez. Bir matbudur, sınır yoktur, sıfatını sınırlayabilsin; bir vasıf yaratılmamıştır, zatına layık bulunsun. Yoktur ona sayılı bir an; yoktur O'nun için ertelenmiş bir zaman. Yaratılanları, kudretiyle O yaratmıştır; yelleri rahmetiyle O estirmiştir; yarattığı yeryüzünü, kayalarla perçinlemiş, pekiştirmiştir. Dinin evveli O'nu tanımaktır. Tanıyışının kemali, onu tasdik etmektir. Tasdik edişin kemali, O'nu bir bilmektir. Bir bilişin kemali, O'na karşı öz doğruluğuna ermektir. Öz doğruluğun kemali O'nu noksan sıfatlardan tenzih etmektir. Çünkü bilmek gerektir ki ne sıfat söylenirse söylensin, o sıfatla vasıf edilemez; her sıfat, vasıf edilenden gayridir; onunla bilinemez. O'nu vasıf etmeye kalkışan, O'nu bir başkasına eşit etmiş sayılır. Başkalarını O'na eşit sayan, ikiliğe bürünmüş olur. İkiliğe düşen tecezzisini kaail olur; tecezzisini kaail olan O'nu tanımamış bulunur. O'nu tanımayan, O'na cihet isnat eder, O'na işaret eyler. O'na işaret eden O'nu sınırlar. Sınırlayan sayıya sokar. Nerde diyen, O'nu bir yerde sanır, O'na mekan isnat eder; bir yerde diyen ise başka yeri ondan hali sanır. Vardır, yaratılmaksızın. Mevcuttur, yokluktan var olmaksızın. Her şeyle biledir, beraber değil. Her şeyden gayrıdır, ayrı değil. İşler yapar; harekete, alete muhtaç olmadan. Görendir, görülen yokken. Birdir, bir varlığa muhtaç bulunmadan, hiçbir varlığın yokluğunu garipsemeden. Halkı yarattı, yaratmaya koyuldu, düşünüp kurmadan, işe deneyişten faydalanmadan, bir harekete, alete muhtaç olmadan, işe koyulmadan, koyulup yorulmadan. Her şeyi vaktinde yarattı, birbirine aykırı olan şeyleri birleştirdi, uzlaştırdı. Her şeyde bir istidat, bir tabiat yarattı; her şeyin maddesini ona göre düzdükoştu. Her şeyi olmadan bilendir O; sınırlarını, sonlarını kavrayıp kapsayandır O; her şeyi gizli, açık her yanını bilendir O; Tenzih ederim O'nu noksan sıfatlardan, daima, yarattıklarına, şeriat sahibi bir peygamber göndermiştir" deyip, Hz. Peygamberi ve

---

[341] Hazreti Ali, age, s. 22.

Kur'an'ı övücü manalarda ki sözleriyle devam eder.[342] Yine aynı bölümün içinde şirke karşı çıkan bir yaklaşımla Tevhide sıkı sıkıya bir bağlılığı görmekteyiz. Bununla beraber Allah'ın zat ve sıfatlarına övgü ve onlar hakkında yoruma gittiğini görüyoruz. Bu konuyla ilgili Eserin birinci bölümünde geçen, Hz. Ali'nin bazı sözleri;

"Bilirim, bildiririm ki, Allah'tan başka yoktur tapacak; ortağı yoktur, birdir ancak."[343] "O, zevali olmamak üzere her şeyden evveldir, her şeyden ahirdir. O'ndan başka her bilgi sahibi, bilgisini başkasından elde etmiştir. O'ndan başka her gücü yetenin gücü yetmez, gücünü, başkasına muhtaçtır."[344] "Hamt Allah'a ki görülmeksizin bilinmiştir. Düşünmeksizin yaratıcıdır. Öylesine bir yaratıcıdır ki her yaratmaktadır. tedbir ve tasarruf etmektedir; her an vardır, kaimdir, daimdir. Yaratan, yarattıklarının rızıklarını pay etmiştir."[345] "Öyle bir evveldir ki O'ndan önce hiçbir var yoktur; öyle bir ahırdır ki O'ndan sonra hiçbir var yoktur."[346] "Öyle bir kudret sahibidir ki vehimler, kudretinin sonunu bilmeye atılıp koşsa, vesveselerden arınmış düşünceler, O'nun kudret âlemindeki gizlilikle dalıp gitmeye kalkışsa, gönüller aşka kapılıp sıfatlarının niteliğine ermeye uğraşsa, akıllar, sıfatların da varamayacağı zatını bilmeye özenip inceden inceye kavramaya çalışsa bile, onları geri çevirir; noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah, onları gizliliklerini kapkaranlık derinliklerine baş aşağı düşmeden kurtarır."[347] "Uludur, kutludur O Allah ki yüce himmetler bile O'nu idrak edemez; en doğru ve temiz anlayışlar bile O'nun künhüne eremez. Bir evveldir ki evveline bir ön olamaz; bir ahırdır ki sonuna bir son bulunamaz."[348] "Şükür kulları yaratana, yeryüzünü döşeyene, suları yeryüzünde akıtana, yelleri sellerle düzenleyene. Evveline bir başlangıç, ezeli oluşuna bir son yok. Evveldir, zevali olmaz; bakidir, sonu olmaz. Alınlar ona secde eder; dudaklar birliğin söyler. Vehimler, düşünceler, sınırlarla, hünerlerle O'nu idrak edemez; akıllar, uzuvlarla aletlere benzeterek O'nu bilemez; Ona bir zaman vardı denemez; zaman isnat edemez. Görünmeyendir. Ne cismi vardır, görünür; ne bir hicap altına girer. Ne zatıyla eşyaya yakındır ki bir şey densin; ne kudretiyle eşyadan ayrıdır ki ayrılmıştır densin.[349] "Şahadet ederim ki Allah tam adalet sahibidir; adaletle muamele eder; tam hikmetle hükmedendir, hakla batılı ayırt eyler ve şahadet ederim ki

---

[342] Hazreti Ali, *Nehc'ül Belaga*, s. 24.
[343] Hazreti Ali, age, s. 26.
[344] Hazreti Ali, age, s. 27.
[345] Hazreti Ali, age, s. 28.
[346] Hazreti Ali, age, s. 31.
[347] Hazreti Ali, age, s. 36.
[348] Hazreti Ali, age, s. 44.
[349] Hazreti Ali, age, s. 59.

Muhammed O'nun kuludur".[350] "Ve bilirim, bildiririm ki yoktur Allah'tan başka tapacak; ortağı yoktur, birdir ancak. Evveldir, O'ndan önce bir şey yok. Ahırdır, O'na bir son ve sınır yok. Vehimler O'na bir sıfat bulamaz; O'nu sıfatla bilemez. Gönüller, O'nu bir keyfiyete bağlayamaz; O keyfiyetle anlayamaz. Atomize olamaz; parçalara ayrılamaz. Gözler, gönüller O'nu kaplayamaz, kavrayamaz."[351] Eserin bu bölümünde Allah'ın görülemeyeceğini söylerken yine aynı eserin aynı bölümün farklı maddesinde ise görülebileceğini söylemektedir; "O'nu gözler, apaçık görüşle göremez; fakat gönüller iman gerçeğiyle görür. O her şeye yakındır, fakat onlarla birleşik değil. Her şeyden ayrıdır, fakat onlara zıt olarak değil."[352]

Nehc'ul-Balağa'da Allah'ın varlığının mecburiyetini vurgularken; O'nun mahiyetini anlamaya hiç kimsenin ne fikri ne çabası ne de O'nu ifade etmeye kelimelerin yetemeyeceğini ısrarla vurgulamaktadır. O'nun sıfatlarla anlaşılamayacağı ve her hangi bir şey isnat etme anlamına gelir ki nu da cisim ve cevher mahiyetine götürür. Oysa Allah, ne cisimdir ne de cevherdir. O'na nerdedir sorusu sormak, bir nevi mekan işaret etmektir ki bu da doğru değildir. Sınır koymak evveline başlangıç, ezeline sonuç koymaya götürür ki Allah ne evvelinde evveli, ahirinde ahiridir. O'dan önce hiçbir şey yoktu. O'ndan sonrada hiçbir şey olmayacaktır. O her şeyledir ama her şey değildir. Allah'ın zatına uymayan nitelemeler yapmak kişiyi şike götürür ki bu kişinin helak olmasıdır. Çünkü şirke giden Hak'tan uzaklaşır, Hak'tan uzaklaşan Hak'ın varlığında yer bulamaz. Bundan dolayı da tevhide bağlanmak gerekir oda Allah'tan başka hiçbir İlah'ın olmayacağıdır. Tek İlah'ın Allah olduğu ve O'nun da tek ve gerçek olduğudur. Ne eşi vardır ne de ortağı. Allah bir şeyi düşünmeden tekrara gitmeden, denemeden var eder ve Allah hep var ediş içerisindedir. Alemde gerçekleşen doğa olaylarıyla birlikte her şey O'nun izni ve Rahmetiyle gerçekleşmektedir. Her şeyin kaynağı O'dur. O yaratılanlar gibi sonradan bilgi sahibi olmamıştır. Her şeyi yaradan tek kudret sahibi O'dur. Eserde bir taraftan Allah soyutlamacı yani her şeyden uzak bir yaklaşımla ifade edilirken; bir taraftan da her şeyde olduğunu dile getirerek somutlayıcı bir yaklaşım sergilenmiştir.

4. Gülbanklarde Tanrı

Gülbank, Farsça birleşik bir kelime olup 'gül sesi', bülbül şakıması anlamına gelmektedir. Çiçek adı olan gül ile ses, seda, haykırma manasında kullanılan 'bang'

---

[350] Hazreti Ali, age, s. 32.
[351] Bozçalı, age, s. 80.
[352] Yalçın, age, s. 161.

kelimelerinden meydana gelmiştir. Gerek Türkçe gerekse de Farsça sözlüklerde kelimeye birbirine yakın anlamlar verildiği görülmektedir. Yüksek sesle bağırmak manasına da gelir. Gülbanklar, yapılacak işin hayırlı ve uğurlu olması veya girişilen işte sağlık-esenlik ve başarı talebi için çoğu kere daha iyi anlaşılabilecek, hemen hemen kalıplaşmış bir ifade tarzıyla Allah'a yalvarıp yakarmayı, daha doğru niyazı ihtiva eden dua metinleridir[353]. Gülbank, Alevilikte Tasavvuf ehli, kamil insanların verdiği dua'dır. Gülbanklar, **"Allah, Allah"** ile başlar ve yine Allah'ın ismi **"HU"** veya **"Hu diyelim"** ile biter.[354] Bununla birlikte, Aleviler, gül banklarının çoğunun başında **BİSMİ ŞAH**" (şahın adıyla) ifadesi bulunmaktadır. Bunun nedeni olarak karşımıza tasavvufi bir yorum çıkmaktadır. Bu yoruma göre; 'B' harfi İslam'ın mukaddes harflerindendir. Bunu Hz. Ali'nin: "Kur'an da ne varsa Fatiha da, Fatiha da ne varsa Besmelede, Besmelede ne varsa başında ki B harfindedir. " Sözünün yorumu olarak değerlendirirler. Dualar da öyle olsun anlamında ki 'Amin' yerine de 'Allah- Allah' derler. Çünkü Allah; Cenabı-ı zatını, sıfatlarını, fiillerini hep birden ifade eder. Bütün kemal sıfatları ondadır.[355] Yani bütünü ifade eder.

Anadolu Alevi- Bektaşilerinde ibadete başlarken Gülbank okunarak başlanır. İbadet bir toplumun teolojik yapısının hayata döküldüğü alandır. Toplumların, Tanrıya yöneliş şekli, O'nun ile konuşmak yani dua, o toplumun mensup olduğu dini, mezhebi yani inanç yapısının şifrelerini bize bildirir. Bundan dolayı da Alevilerde ki Gülbanklar, Allah ile diyalog, O'na karşı kurulan cümleler bizi Tanrı anlayışına götürmekle birlikte duaların yapılış şekli ve kullanılan kelimeler, beklentiler bizi o toplumun sosyolojik yapısı ile ilgili bilgi vermiştir.

Alevilikte ki Gülbenleri incelediğimiz zaman güçlü bir Tanrı inancıyla karşılaşmaktayız. Gülbanklara başlama ve bitiriş şekli, İslami temelden kaynaklanan bir inanç örgüsünü göstermektedir. Özellikle, Allah'ın varlığını, zatını öven cümleler, O'ndan dilek ve yardım dileme; Allah'ın zatına ve sıfatlarına vurgu yapan yakarışların ifade edilişinde ki kelimeler bizi tevhitçi bir inanca götürmektedir.

Gül banklardan bazı örnekler vermemiz gerekirse;

Cem'e başlama Gül bengi;

"Allah, Allah akşamlar hayır ola, hayırlar feth ola, şerler def ola, müminler murat ala, münafıklar berbat ola, demler daim cemler kaim ola. İbadetlerimiz kabul ve

---

353 Uğurlu, age, s. 80.
354 Yalçın, age, s. 163.
355 Atalay, age, s. 297.

makbul ola. Üçler, beşler, yediler, on iki imamlar, on dört masum paklar, on yedi kemer best efendilerimiz şefahatcimiz ola. Çerağı kanun-u evliya ebet ola. Nur-u Nebi, Kerem-i Ali, Pirimiz Hünkar Hacı Bektaş Veli gerçek erenler demi devranına hu."[356]

Dar Gülbankı;

"Bismi Şah. Allah Allah. Allah Allah. Erenler yüzüm yerde özüm darda. Erenler meydanında Muhammed Ali divanında, pir huzurunda, canım kurban tenim tercüman. Bu fakirden ağrınmış, incinmiş, gücenmiş karındaşlarımdan var ise dile gelsin. Hakkını talep eylesin. Allah eyvallah gerçekler demine hu dost."[357]

Sofra Gülbankı;

"Bismi Şah. Evvel Allah diyelim. Kadim Allah diyelim. Geldi Ali sofrası, destur ya Şah diyelim. Şahın gönderdiğini biz yiyelim. Demine Hu diyelim."[358]

Tercüman-ı Kurban;

"Muhammed Ali'nin hürmeti için bu dergahtan ayrılma ey gani. Fermanı Celil, Kurbanı Halil, delili Cebrail, tekbiri İsmail. Bismillahirrahmanirrahim. Suphanellezi la ilahe illa hüve Allahu Ekber Allahu Ekber Allahu Ekber ve la havle ve la kuvvete illa billahil aliyyül azim."[359]

İkrar Tercümanı(Gülbankı);

"Bismi Şah. Hamdülillah kim ben oldum bede-i Al-ı aba can-ı dilden aşk ile hem çaker-i Al-ı aba. Rah-ı zulmetten çıkıp doğru yola bastım kadem. Hab-ı gafletten uyandım can gözüm kıldım kuşa. Mezhebim haktır, Caferi'dir, gayriler batıldır. Pirim, üstadım Hacı Bektaş Veli kutbul evliya. Sevdiğim on iki imam, ben güruhu necidenim. Yetmiş iki fırkadan oldum beri. Dahi cüda Hak deyip bel bağladım ikrar verip erenlere. Rehberim oldu Muhammed, Mürşidimiz Mürt eza."[360]

Telkin Tercümanı (Gülbankı);

"Ey talip yalan söyleme. Gıybet etme. Şehvetperest olma. Kibr-ü kin tutma. Kimseye hacet etme. Gördüğün ört. Görmediğin söyleme. Elinle koymadığın şeye yapışma. Elin ermediği yere el uzatma. Sözün geçmediği yere söz söyleme. İbretle bak. Hilm ile söyle. Küçüğe izzet, büyüğe hizmet eyle. İkrarını saf eyle. Hakkı özünde mevcut bil. Her esrar-ı erenlere agah ola. Özünü tarikatta sabit kadem eyle. Mürşidin

---

[356] Atalay, Adil Ali, age, s. 297.
[357] Atalay, age, s. 301.
[358] Atalay, age, s. 302.
[359] Atalay, age, s. 303.
[360] Gülçiçek, age, s. 120.

Muhammed, Rehberin Ali'dir. Mezhebin İmam Cafer Sadık. Güruhu Naci. Pirin Hünkar Hacı Bektaş Veli'dir."[361]

5. Alevilikteki Tanrı

Üzerinde yaşamış olduğumuz bu topraklar, değişik halkları, ulusları ve kültürleri bağrında barındıran, bir uygarlık hazinesi olarak karşımıza çıkmaktır. Bu topraklara, Romalılar devrinde, Bizans İmparatorluğunun doğusunda yer alan bir yarım adaya 'Güneşin doğduğu taraf anlamında Yunancada 'Themota Anatolika' adı verilmiş ve Anatolika, Anatolien gibi deyimler zamanla Türkçeye Anadolu olarak geçmiştir. Bizans devrinde Karadeniz ile Akdeniz arasındaki yarım adaya bizzat Bizanslılar tarafından 'küçük Asya' ve buna nispeten küçük bir kısmına 'Themota Anatolica' diye zikredilirken, İslam alemi, Asya da ki doğu Roma imparatorluğunun topraklarının hepsine birden 'Rum'(memalik-i Rum) derlerdi.[362] Zaman içinde her ne kadar farklı isimlerle de Anılsa da bu topraklar yani Anadolu, kültürlerin beşikliğini yapmıştır. Anadolu, bu yapısıyla kendi bağrında ki birçok inanç ve felsefi akımı zengin dokusuyla harmanlamış ve kendisine has bir olgu haline getirmiştir. Bu zenginliğin ürünlerinden biride hala bu topraklarda hayat bulan, Anadolu Aleviliğidir. Burhan-ı Katı sözlüğünde 'Alevi yan' sözcüğü karşılığında imam-ı Ali evlatları[363] için kullanılan Alevilik, Aliye bağlı tüm mezhep ve tarikatların genel adıdır. Anadolu Aleviliği ise, özgün bir yapılanmadır ve Türklerin, İslamiyet öncesi otaya çıkan siyasi ve dini farklılaşmalarla tarihsel buluşmaların bir sonucudur. Tarihsel süreçte Kızılbaş kimliği ile karşımıza çıkmaktadır.[364] *Alevilikle birlikte ismi anılan*, Bektaşilik ise, kökeni Aleviliğe dayanan ve onun bir uzantısı olarak Hacı Bektaş Veli ile birlikte Anadolu'da yeni bir yorum olan, mistik ve hümanist yönü ağır basan ve Hacı Bektaş Veli adıyla anılan[365] öğretinin genel adıdır. Daha açık bir deyişle Aleviliğin Anadolu topraklarına da ki maya tutmuş halidir. Alevi- Bektaşilik kendi dokularını oluştururken; İslam dinin mana aleminin özü denilen İslam'ın tasavvufi bir anlayış biçimi[366] olarak görüp mürşit olarak Hz. Muhammedi, rehber olarak Hz. Ali; pir olarak İmam Hüseyni ve Hünkar Hacı Bektaş Veli'yi kabul eder; kendilerini İslam dinine bağlar ve tamamen İslami değerlerle

---

361 Yaman, Ali, *Alevilik Kızılbaşlık Tarihi*, Nokta Yay., İstanbul 2007, s. 18.
362 Subaşı, age, s. 17, 22.
363 Gülçiçek, age, s. 39.
364 Eğri, Osman, *Bektaşilikte Tasavvufi Eğitim*, Horasan Yay., 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 193.
365 Varlık, Ali Ağa, *Alevi Bektaşi Dayanakları*, Can Yay., Eylül 1997, s. 7, 8.
366 Pehlivan, Battal, *Alevi Bektaşi Düşüncesine göre Allah*, Yaprak Yay., İstanbul., 1991, s. 20.

kendilerini ifade ederler.[367] Bununla birlikte Anadolu Aleviliği, dünyanın diğer ülkelerindeki Alevi geleneklerine hiç benzemez. Anadolu Alevi-Bektaşiliğin özünde önce Allah sonrada Muhammed-Ali vardır.[368] Bu perspektifte bakarsak; Tanrı-insan-doğa sevgisine dayanan Anadolu Aleviliği, insan merkeziyetçi bir inanç sistemidir. Her şeyi insanda arar, aradığı insan ise; bilgi ve irfanla donanmış, kendini bilen, gerçeği tanıyan, doğruyu yanlıştan ayıran, eşyanın aslını ve farkını bilen, gönül gözüyle gören gönül kulağıyla dinleyen, söylenene değil söyletene bakan, nefsinin peşinde değil, hakikatin peşinde giden arif insandır.[369] Yani Anadolu Aleviliğinde Tanrı, İnsandan soyutlanmamıştır. Aksine, Tanrı insanda belirir. İnsan teni doğanın elementlerinin birleştiği topraktan, özü ise; Tanrı'nın nurundan yaratılmasının rasyonel sonucu olarak; En mükemmel ve kutsal varlık, insandır anlayışına götürmektedir. Çünkü insan, İçinde Tanrısal nurunu taşıyan tek varlıktır, Tanrı kelamı gibidir.[370] Alevi felsefesi merkezine Allah'ın zahiri görüntüsü olarak insanı alması, Aleviliğin inançsal yapısının insan etrafında şekillenmesini neden olmuştur. Bu konu da İmam Cafer-i Sadık şunları söylüyor: "İnsanın biçimi Allah'ı halk etme yaratma gücünün dışa vurduğu en üst tanıklıktır." Alevi felsefesinde insanın en önemli özelliği Tanrı'yı gönül bilgisi ile tanıyabileceğidir.[371] Gönül bilgisine ulaşmak isteyen insan Allah'ın kendisinde barındırmış olduğu sıfatların farkında olup, kendi özünde bir buluşma yaşamalıdır.

Alevilikte, Cenabı-ı Hakk'ın sıfatı Subutiyesi dediğimiz sıfatlar; "1-) hayat, yani diri demektir. 2-) İlim, her şeyi bilmektir. 3-) Semi, işitir. 4-) Besir, görür. 5-)irade, irade kendi elindedir. 6-)Kudret, her şeye gücü yeter. 7-)söylemek, konuşmak"[372] sübut bulacağı yani meydana vuracağı ortam, geniş anlamı ile evren, özet yönü ile de evrenin özü demek olan adem (insan)'dir. Bu sıfatlara Subuti (kanıtlayıcı), denilmesinin nedeni de budur. Kur'an; "Biz, gerçekten insanı en güzel biçimde yarattık"[373] der. Dış görünüşü bu kadar güzel olan insan, içyapısıyla da Tanrı sıfatlarına benzemiş ve bu sıfatlar insan-ı kamille zirve yapmıştır.[374] İnsan-ı Kamilin en güzel örneği ve zirvesi olan, Hz. Muhammet, Miraç'a gittiğinde Mabudu olan Rab Allah; kendi sureti ile gördü. Hz. Peygamberin, Hakk'ın yanına kadar yükselip erdiğini söylemesi üzerine,

---

[367] Gülçiçek, age, c. 1, s. 17.
[368] Bayrak, age, s. 215.
[369] Pehlivan, age, s. 36.
[370] Koç, age, s. 104.
[371] Tin, 95/4.
[372] Noyan, age, c. 2, s. 94.
[373] Öztoprak, age, s. 128.
[374] Noyan, age, c. 2, s. 67.

bunu işiten has ashaplardan soranlar oldu, dediler ki” ya Muhammet, sen Allah’ı nasıl gördünse, gördüğün gibi bizlere de Rabbinden bilgi ver. ’ Hz. Muhammet kendi lisanı ile mübarek Hadisinde buyurdu: “MEN RAANİ FAKAT RAYEL HAK” yani beni gören Hakkı görmüş buyurdu.[375] Diyerek Kamil insanın cemalinde açığa çıktığına inanılan, Allah’ın sıfatlarına atıf yapan bir yaklaşımla karşılaşmaktayız. Yine Mutasavvıflara ve Bektaşiliğe göre; eşya ve evren Allah’ın çeşitli görünüşlerinden başka bir şey değildir. Tasavvufta geçen La Mevcut İllallah yani; “Allahtan başka mevcut olan yoktur” sözünde bu fikri formüle eder. Tasavvuf ve Bektaşi inancına göre, eşya ve evren insan için yaratılmıştır. Her şey’de Tanrı’nın tecellisi vardır. Tanrı insan'ı kendi şeklinde yaratıp ona ruhundan ruh üflemiştir.[376] Tasavvuf ta Allah’la özdeş olarak kullanıla ‘ruh kelimesi Türkçe yazarlarına göre; insanın kendisiyle yaşadığı şey, kendisiyle hayat ve hareket meydana gelen şeye ya da faydalı olan şeyleri almak zararlı olan şeyleri uzaklaştırmak için isim olarak kullanıldığını kaydederler. Buna göre ruh, nefis için isim olarak kullanılmıştır.[377] Aynı zaman da ruh kelimesi, bedendeki etkin ilke, tin, canlılık duygusu, en önemli nokta öz esas manalarında ruhsuz ise cansız, güçsüz etkisiz, miskin anlamlarında kullanılan Arapçadan dilimize geçen bir kelimedir.[378] Kur’an’da bu ruh kavramı çerçevesinde, Tanrı-insan birlikteliği konusunda yer alan birçok ayeti referans göstererek bu inançlarını yine İslam'ın temel dayanağı olan Kur’an’a dayandır maktadırlar, ilgili ayetlerden bazıları şu şekildedir; “*Biz ona şah damarından daha yakınız*”[379], “ *Onu tamam yaratıp bitirdim öne sürdüm. Ona kendi ruhumdan öz ruhumdan üfledim. Bu iş biti gözleyin ve ona secde edin*.”[380] “*sonra onu düzeltip tamamladı, süsledi…. kendi ruhundan ona Tanrısal ruh üfledi…*”[381] “*hani Tanrı’n demişti meleklere: “ Çamurdan insan yaratacağım bitirip bu uğurdan ona kendi ruhumdan üfürdüğüm gibi, siz yere kapanıp ona secde edin hepiniz!*”[382] “*biz Allahtan geldik ona döneceğiz*”[383] Alevi inancında bu ayetler önemli yer tutmaktadır. Zira Alevilikte hiçbir şey yoktan yaratılmamıştır; kendi varlığından yansımıştır. Yani

---

375 Yar, Erkan, *Ruh Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okul Yay., Ankara 2000, s. 36.
376 Yar, age, s. 34.
377 Kaf, 50/16.
378 Hicr, 15/29.
379 Secde, 32/9.
380 Sad, 38/72.
381 Bakara, 2/156.
382 Kılıç, age, s. 96.
383 Kaleli, Lütfi, *Tanrı İnsan*, Can yay., Nisan 1996, s. 15.

var etmiştir. Görünür aleme çıkarmıştır.[384] Tanrı, insanla bütünleştirilir. Tanrının varlığı, insan cemalinde topluma yansıtılır. Böylece insan Tanrı'ya mekan olur.[385] Tanrı Ademi kendi suretinde yarattı diyen '*innallahe haleka Adem'e ala suretihi*' hadisi[386] insanın Tanrı'ya onun suretine benzediğini ifade eder. İnsanın Hakk'ın suretinde olması demek; işiten, gören, bilen olması; yani Hakkın sıfat ve isimleriyle donanmış olması demektir. Bu manada Hak ben onun işitmesi görmesi olurum dedi ama "gözü, kulağı olurum demedi. "Bu iki alem arasını ayırdı; Ayni iç ve dış. Öyleyse insan biçimsel açıdan Evren, mana açısından Hak'tır.[387] Allah'ın elçisi-Allah onun şanını yüceltsin ve selam onun üzerine olsun- şöyle buyurmaktadır: "Allah Ademi kendi suretinde ve Rahman sıfatında yarattı" O halde Hak teala'nın sureti, Ademin sureti demektir. Adem'in sureti, Allah'ın kelamının bütünü demektir. Nitekim Bismillah'tır. Allah'ın ismi ve halifesidir.[388] Allah'ın elçisi- Allah onun şanını yüceltsin ve selam onun üzerine olsun- şöyle buyurmaktadır: "Şey bir şeydir. Cahil ise hiçbir şeydir." Buna göre özünü pirlere vermeyen cahildir. Cahil olan kimse ise hiçbir şeydir. Hiçbir şey olan kimse ise Allah'ın yüzünü göremez. Gerçek pir ise Muhammed- Ali'nin kendisidir. Bunlar Bismillah'ın zatıdır. Bismillah Allaha götüren yoldur.[389] Kur'an'ın tamamında ne varsa Bismillah da mevcuttur. Bismillah da ne varsa "ba"nın noktasında mevcuttur. Bismillahın "ba" sının altındaki nokta Hazret-i Ali'dir. Her şey o noktada mevcuttur. Bütün ilimlerin kapısı o noktadadır. Hazret-i Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır." Öyleyse Bismillah Ali'dir.[390] Ali ise Alevilikte insan-ı kamilin son noktasıdır. Kamil insan, her şeyden önce kemal mertebesine ulaşmış; iyi sözler, iyi işler, iyi huylar, iyi bilgiler ve güzel hasletlerle donatılmış; kendi özünde bütün varlık aleminin dile geldiğini kavrayan, Tanrı-insan-doğayla uyum içinde olan hiçbir milleti ve insanı ayıplamadan tüm insanlara aynı nazarda güzellikte bakan insandır.[391]

Alevi- Bektaşi-Kızılbaş hangi isimle anılırsa anılsın bu zümrelerin hepsinde Allah'ın varlığı, birliği kısaca tevhit konusunda sağlam bir inancın yanında, tasavvufi

---

384 Noyan, age, c. 2, s. 99.
385 Aytaç, Pakize, *Malum-ü Mechul Olan İnsan*, Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaşi Veli Araştırma Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 40, Ekim, Kasım, Aralık, s. 180.
386 Virani Baba, *İlm-i Cavidan*, age, s. 267, 26b.
387 Virani Baba, age, s. 307, 31b.
388 Virani Baba, age, s. 323, 33b; 327, 34a.
389 Gülçiçek, age, s. 15.
390 Keskin, age, s. 151.
391 Korkmaz, Esat, *Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi*, Karaca Ahmet Sultan Dergahı Yay., Kasım 1997, s. 72; *Dört Kapı Kırk Makam*, Şahkulu Külliyesi, Mehmet Ali Hilmi Dede Baba, Araştırma Eğitim Kültür Vakfı Yay., 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 16; Kaygusuz, age, s. 11.

anlayıştan kaynaklanan bir anlayışın izlerini görülür. Nitekim Allah'a inanç konusu Alevilikte oldukça merkezi bir yer işgal etmektedir.[392] Bununla birlikte günümüzde pozitivist ve Materyalist felsefenin etkisinde kalan yazarlar tarafından bu inanç zayıflatılmaya ve materyalistlik bir noktaya çekilmeye çalışılmaktadır. Maddesiz Tanrı yoktur. Gerçekte Evrenle Tanrı bir bütündür ve özünü madde oluşturur gibi.[393] Bu yaklaşımlar yersiz ve temelsiz yaklaşımlar olup söylemden öteye geçememektedir. Çünkü Aleviliğin inançsal dokusuyla tamamen zıttır. Aleviliğin temeli noktasını birlik ilkesi yani "Vahdet-i Vücut" oluşturur. Bu ilkeyi anlamadan Aleviliğin iç örgüsünü anlamak da zordur.

Alevi inanışının evvel ahir oluşunu açıklayan anlayışa, Tasavvuf, Vahdet-i Vücut ve "Vahdet-i Birlik" demektedir. Alevi inancına göre Cenab-ı Allah, evreni yaratmadan yüz bin yıl evvel Hz. Muhammet ile Hz. Ali'nin nurlarını yarattı ve yedi kez çeşitli yaratıkları yarattı ise de kendisini bildirip açığa vurmadı. Sonra kendi sıfatı üzerine Adem'i yarattı ve böylece Ademle zahirleşti ve bilindi.[394] Vahdet-i vücut" deyimi iki kelimeden oluşmaktadır. Vahdet ve Vücut öyle ki her iki kelime de ta baştan beri İslam düşüncesi için son derece büyük önem arz etmiştir. İslam 'Allahtan Başka Tanrı olamadığına tanıklık etmeye dayanır. Bu ifadeye genellikle kelime-i Tevhit denir. Yani bu "Allah'ın birliğinin dile getirildiği ifadedir." Tevhit ya da Allah'ın birliğinin deklarasyonunun esas anlamı, yaratılmışlar alemindeki her şeyin tek gerçeklik olan Allah'tan geldiğidir. Tevhit kelimesi ile ilgili ve sıkça tartışılmış olan ehad ve vahit(bir), ehadiyyet ve Vahdaniyet (birlik veya teklik) terimleri gibi Vahdet'le aynı kökten gelir.[395] Vahdet-i Vücut ve Vahdet-i Mevcut öğretisine dayanan Alevilikte, insan zahiri anlamda, Alem-i Asgar (Alem-i Suğra) yani küçük evrendir. Hakikatte insan "Alem-i Kebir" (Alem-i Kübra, Alem-i Ekler)'dir. Büyük ve kutsal olan alemin kendisidir. İnsan canlı bir kabedir. Ve kainatın aslıdır. Hak ve Hakikat, eren insan-ı kamilin gönlündedir.

"Sen Hakkı yabanda arama sakın/ kalbini pak eyle Hak sana yakın İnsana hor bakma gözün sakın/ Cümlesini insanda budur erenler.. Pir sultan Abdal.[396]

Tasavvuf, düşüncesinde üzerinde en çok durulan nesnelerden biri olan İnsan-ı kamil, Kur'an'da geçmedi gibi ilk sofilerde de yoktur. İlk zamanlar İnsan-ı Kamil,

---

392 Yıldırım, age, s. 191.
393 Chittick, William, *Var Olmanın Boyutları*, Çev Turan Koç, İnsan Yay., s. 235.
394 Gülçiçek, age, c. 2, s. 18.
395 Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul Mayıs 1985, s. 14.
396 İbn Arabî, Muhyiddin, *Fususu'l-Hikem*, Ter. Abdulhalim Şener, Sufi Kitap Yay., 2. Baskı Ağustos 2008, s. 11.

Mümin-i Kamil'in karşılığı olarak kullanılmıştır. Özellikle İbn Arabî'den sonra bu tabire daha değişik manalar yüklenmiş ve tarih içinde bu çizgide gelişme göstermiştir. İbn Arabi ile netleşen Abdülkerim Çili'nin (ö. 820/1417) El-insanu'l-Kamil adlı eseriyle kemale ulaşan bu anlayışı şöyle özetlemiş; " Allah'ın halifesi olan insan, Allah'ın zatı, sıfat ve fillerinin en mükemmel şekliyle tecelli ettiği varlıktır. O, Allah ile alem arasında zahir ile batin arasında berzahtır. O, bütün İlahi kemal manaları kendinde gerçekleştiren kişidir. Alem bir ayna gibidir. İnsan-ı Kamil bu aynanın cilasıdır.[397]

Alevi inancında merkezi bir yer teşkil eden, Vahdet-i Vücut görüşünün kaynak kişisi olarak bilinen İbn Arabi'ye göre; "Eşi benzeri olmayan Yüce Allah sonsuz isimlerinin taayyün alemindeki suretlerini, var oluşsal maddelerini görmek istedi. Bir başka ifade ile söylersek şöyle diyebiliriz; Allah varlık ile nitelenmesinden ötürü, var olanların aleminde kendini görmeyi ve görüş ile kendi sırrını kendisine açıklamayı diledi. Böylelikle tüm varlıklar ondan başlar ve yine O'na döner. Allah evvel olmakla beraber bir ilke bir başlangıca bağlanmaz.[398] İbn Arabi; Allah, zati bakımından Batin (Nonmanifest), ama tezahürleri bakımından zahir (manifesto)dir. Vücut tanımlanamaz ve kavranamaz. İbn Arabî sık sık Allah'ın gerçekliğine ilişkin 'işaret'leri kavramak için dış dünyanın (cosmos) ve kendimize bakmamızı söyleyen Kur'an ayetlerini, iktibas eder. Vücut hayat, bilme, irade etme, kudret, konuşma, cömertlik ve adalettir. Allah'ın bu yedi Kur'an'i isim, tüm öteki İlahi isimlerin kendilerine, dayandığı anahtar sıfatlar olarak sık sık iktibas edilir. Vücut'tan çıkan ve Vücuda ait olan temel özelliklerin birçoğunu biz, bu ve başka İlahi isimler aracılığıyla kavrayabiliriz. Ama her birini bütünüyle sahip olduğu halde tüm niteliklerini aşan Vücudun kendisini kavramamız asla mümkün olmaz.[399] Muhiddin İbn Arabi, bahsi şöyle tamamlar "Sen Hakk'ın sureti, Hak da senin ruhun; cihetle sen Hakk'ın bedenleşmiş bir sureti gibisin. O da senin bedenini sevk ve idare eden ruh gibidir. İnsan yoksa varlığında anlamı yoktur. Bu bakımdan, insan Allah'ın varlığını tasdik ve şahadet eder. İnsan Allah değildir. Fakat Allah insanı kendi sureti üzere yaratmıştır. Tasavvufta insan farklı unsurları toplayan birleştiren bir varlıktır. Her şeyden önce insan zıtların birleştiği varlıktır. İnsan-ı Kamil meselesi, Allah'ın halifesi sıfatına layık bir çizgiye gelmekle olur. Halife unvanı zirvede Kamil insan, demektir. Batını Hak, zahiri Haktır onun.[400]Alevi-Bektaşi düşüncesine göre Tanrı

---

[397] Chittick, age, s. 202, 205.
[398] Varlık, age, s. 58.
[399] Pehlivan, age, s. 33, 34.
[400] Koç, age, s. 104, 105.

ancak kamil insanda kendi bilincine varmanın en yüksek noktasına ulaşarak, kendi kendini izler ve İnsanın kalbi Tanrı'nın evidir. İnsan Tanrının kudret eliyle kaleme aldığı kitaptır. Hikmetiyle bina ettiği mabettir. İnsan kendi kurallarını kedi koyar Tanrı hiç bir şeyi emretmez, Tanrı sadece kendi hakkındaki bilgileri bilinmesi gereken şeyler olarak öne sürer. İnsanı ilgilendiren şeyler konusunda Tanrı, insanı insanla baş başa bırakmıştır. Tanrının ilk durumunu kimse bilmez, hatta ilk durumda kalsaydı kendisi bile bilemezdi. Tanrı kendi kendini tanıma süreci içerisindedir.[401] Bu süreci en iyi bilen kişi insan-ı kamildir. İnsan-ı Kamil nefsin yedi aşamasından geçmiş, Kendini tamamlamış insandır. Yedi nefis aşamasını yine Allah'ın isim ve sıfatları ile aşar. Bu nefis aşamaları şu şekilde sıralanır; 1-) Nefs-i Emmare; Gözde bulunur. O kelimeyi Tevhit o'nu öldürebilir. 2-)Nefs-i Levhame; Ağızda bulunur. O'nu Allah'ın ismi öldürebilir. 3.)Nefs-i Mülhime; Kulakta bulunur. Hu ismi o'nu öldürebilir. 4-) Nefis-i Mutmaine; Burundadır. Hak ismi o'nu öldürebilir. 5-) Nefis-i Razıya; Gönüldedir. Hayyı ismi o'nu öldürebilir. 6-) Nefis-i Merziye; Kalptedir. Kayum ismi o'nu öldürebilir. 7-) Nefs-i Zekiye; Baştadır. Allah ismi bu'nu öldürebilir.[402] İnsan-ı Kamil, alem-i ekber'in (Allah'ın) bütün kemallerinin kendinde bulundurduğu için alem-i asgardir (küçük alem). İnsan-ı Kamil, İlahi tecellilerin temsilcisi olduğu için onu tanımak Allah'ın tanımak demektir. Şu hadis tasavvufi muhitlerle çok hakimdir. " Kendini bilen, Rabbini bilir. "Kendini tanı, kendini bilmek gibi uyarılar bununla ilgilidir. Kendini tanıyan Allah'ı da tanıyacaktır." Müminin kalbi Allah'ın arşıdır. "İnsan-ı Kamil için; Akıl-ı Küll, akıl-ı evvel, akıl-ı İlahi, Cevher-i evvel, arş-ı azam, kelime-i İlahiye, Keilimetullah, melek-i mukarreb, ruh-ı ekmel, ruh-ı efdal, ruh-i Arif, ruh-ı kuds, ruh-ı Muhammedi, nur-u Muhammedi, şems-i hakikat, nokta-yı vahdet[403] gibi isimler kullanılmıştır. İnsan-ı Kamil kavramına önceki konularda değindiğimiz için bur da hatırlatma mahiyetinde tutuk. Alevilikte insanın tüm bu farkındalıklarına ulaşmasında yegane kilit nokta 'Aşk'tır. Hz. Ali, Kerem Allahu Veçhe; "ey insanoğlu, kendini ufacık bir parça zannediyorsun, ama büyük alem sendedir" buyurarak, insanı değerlendirme noktasında kapı aralamıştır. Bu kapının kilidi yani Hakk'ın gerçek sıfatlarıyla buluşmanın yolu 'aşk'tan geçer.[404] Varlık ve var oluş macerasının başı ve sonu aşktır. Varlığın esası aşktır. "Ezelde aşk vardı" diyor sufi. "Allah müminleri sever,

[401] Kara, , age, s. 142, 143.
[402] Varlık, Ali Ağa, *Allah Hedef Can Nokta*, Can Yay., 3. Baskı, İstanbul, Şubat 1997, s. 18.
[403] Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'anı Anlamaya Doğru*, Yeni Boyut Yay., Ocak 1990, s. 147.
[404] Chittick, age, s. 97.

ve müminlerde Allah'a bir aşk alakasıyla bağlıdırlar." İlk hareket aşktadır.[405] Aşkın gayesi birliktir ve birliği meydana getiren ilahi sıfatlarda rahmet ve lütuf sıfatlarıdır. Gerçek aşk, sevgili uzakta olduğu zaman daha da yoğunlaşarak kendisini kanıtlar. Bu yüzden aşık, gazap ve şiddetin isimlerinin etkilerini tecrübe etmelidir. Aşk, bizzat Allah'la ilişkili Kur'an İlahi bir niteliktir ki o hem cemil, hem celildir. Hem rahmeti hem gazabı bol olan; hem lütuf sahibi, hem ceberut sahibidir ve hem yakın hem de uzaktır. Melekler, Allah'ın sevgisinden mahrumdurlar; çünkü onlar gerçek uzaklığı tadamazlar, bunun yanında hayvanlarda Aşk'tan uzaktır. Çünkü onlarda gerçek yakınlığı tecrübe edemezler.[406] Hakiki aşk, ruhun Tanrı özleminde olması, O'na karşı ileri derece de sevgi duymasıdır. "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeliğimi istedim de yaratılmışları yarattım" kutsi hadisi de, Tanrıda bir sevgi duygusu olduğunu göstermektedir. O büyük sevgili aşk'a önce kendisi düşmüş sonra da kulundan sevgi beklemiştir. Aşk, salt sevgidir. O sevgi Çalap sevgisidir. O'ndan yani Çalap'tan gayri olan her şeyden masivadan geçmektir.[407] Yani aşk Hak'tan gayrı her şeyin yok olduğu; ezeli, ebedi, zahiri, batini gibi sıfatların tevhit olduğu makamdır.

Bu tevhit makamına insanın erebilmesi için; insanın keşif sürecine geçmesi bunu yaparken de, Tanrı'yı merak edip ona aşk'la bağlanıp; Tanrı'dan başka her şeyin yok olduğu, Enel'Hak yani ben hakikatim mertebesine varıp, O büyük Maşuk'ta buluşması gerekmektedir.

"El Hak" sözcüğü Arapçada hukuk sözcüğünün tekilidir ve hakikat, gerçek anlamına da gelmektedir. İran, Türk, Hint Müslümanlığında "Hak" Allah da demektir. Özellikle İslam mutasavvıfları "Hak" kelimesiyle Allah'ı kast ederler. Hak bir isimdir, hakikat şeklinde tecelli eder. Kur'an'da hakikat ve gerçek Allah'ın hikmetinin zuhurudur, Allah iradesinin güncelleşmesi hakikat'in ortaya çıkması demektir.[408] Hallac'ın Enel Hak sözcüğünü nerede ve nasıl sarf ettiği hususunda değişik rivayetler vardır. Enel Hak; "Ben Tanrıyım" anlamına geldiği kadar "Ben hakikatim" de demektir. İdamının temel gerekçesi kuşkusuz bu sözcüktür. Hallacı'nın hiçbir eserinde "Enel Hak" sözcüğü yer almaz. Ancak yaşamı ve öğretisi bu yaklaşımı doğrulamaktadır.[409] Asıl adı Ebu'l-Mugis Hüseyin Bin Mansur El-Belzavi'dir. 857 yılında İran-Tur'da dünyaya gelmiş, 26 Mart 922'de Irak-Bağdat'ta en vahşi biçimde katledilmiştir. Enel Hak

---

[405] Noyan, age, c. 2, s. 307, 309.
[406] Massignon, Louis, *Hallac-ı Mansur*, Der. Niyazi Öktem, Ant Yay., İstanbul, Şubat 1994, s. 34, 35.
[407] Massignon, age, s. 13.
[408] Massignon, age, s. 32, 33.
[409] Kaleli, age, s. 3, 99.

görüşünün kaynağı kabul edilen Mansur; Bağımsız bir filozoftur, mantıkta da Aristocudur."[410] Vahdet-i Vücut (Varlığın Birliği) felsefesini benimseyen ve bu anlayışla gelişen Mansur, bu mistik anlayışını şu üç ana temele dayandırıyordu:

1-İlahi varlık, beşeri varlıkla bir bütündür.

2-Hakikat-ı Muhammedi'ye ile Nur-u Muhammedi'ye ezelden beri bir bütündür ve alemin yaradılışında vardır.

3-Dinler birdir hepsi bir tek kaynaktan beslenmektedir. Hak Adem'i yaratmakla kendisini onda yansıtmıştır[411].

Mansur "Ene'l-Hakki" derken, büyüklük taslamıyordu. Zira arada kendini görmüyordu. "Ben Allah'ın kuluyum, aşığıyım" diyenler; bir Allah ve ondan gayri bir kul, bir aşık görüyorlar demektir. Mansur, "Ene'l-Hak" derken, "ben yokum sadece o var demek" istiyordu.[412] Toparlamak gerekirse, Alevi inanç sisteminde Allah inancının büyük yere sahip olduğunu görmekteyiz. Kişinin kendi gerçeğini bilmesi Allah'ı bilmesinden geçmektedir. Allah'ı bilmeyen kişi hiçbir zaman kendini yani özünü bilemez. Özünü bilmeyen insanında Hak'ı bilmesi imkansızdır. Allah'ın zatı ve sıfatlarını anlamanın yegâne yolu da O'nun yarattığı en güzel varlığı olan insanı tanımaktan, o'nun özünün mahiyetine inmekten geçer. Böylelikle Hakk'ı bilen kişi münezzeh olan Allah'ı tevhitte bulur ve orda O'ndan başka hiçbir şey kalmaz.

Alevi- Bektaşilerde Allah'ın her türlü esma ve sıfatı, diğer yaratılmışların her birinden sadece birer ikişer veya ayrı ayrı, yani dağınık olarak bulunduğu halde insanda topluca ve tam olarak mevcuttur. İşte "Nefsini bilen, Rabbini bilir. " Sözü kendini bilen kimsenin Allah'ı bilip tanıyacağı, hakikatini ifade etmektedir. Çünkü gönül Allah'ın Kabe'sidir. Kaldı ki Alevi-Bektaşi inanışı bu anlayışın bütünüyle Kur'an'ı Kerim tarafından da teyit edildiğini kabul eder.[413]

6. Hoca Ahmet Yesevi (?-Ö. 1166)

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Ahmet Yesevi, Anadolu Aleviliğinin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Anadolu Aleviliğinin inançsal yapısının bilinmesin ve özellikle bu inançsal yapının köklerinin belirlenmesinde kilit noktada yer alır. Bu bağlamda da Ahmet Yesevi'nin düşünce dünyasının bilinmesinin önemi artmaktadır. Ahmet Yesevi'ye Hoca denilmesi, Ahmet Yesevi'nin " Hvacegan" (Hacegan) soyundan

---

[410] Noyan, c. 2, age, s. 307.
[411] Fığlalı, Ethem Ruhi, *Türkiyede Alevilik Bektaşilik*, İzmir ilahiyat Vakfı Yay., İzmir 2006, s. 180.

sayılması nedeniyle ona "Hace-i Türkistan" (Türkistan Hocası) denilmiş, "Hace" (Hoca) sözcüğü Türkler tarafından öne alınarak Yesevi, "Hoca Ahmet Yesevi" tümlemesiyle anılmasına kaynaklanmıştır.[414]

Türkler Müslüman olduktan sonra Türk ilinde kuvvetli bir Tasavvuf cereyanı doğdu. Bu Tasavvuf cereyanın en önemli Türk şahsiyeti de Ahmet Yesevi'dir. Bu büyük şahsiyetle birlikte, İslam aleminde tasavvuf cereyanı kuvvetlenerek büyük coğrafyalara dağılmıştır.[415] Ahmet Yesevi, Kazakistan Cumhuriyetinin güneyinde ki Çimkent şehri yakınların da bulunan, eski ismi "Sayram" olan, bugünkü adı "İsticab" olan kasabada doğmuştur. Sayram, Batı Türkistan'ın Çimkent şehrini doğusun da, Şahyar nehrinin kolu olan Kara-su üzerinde bulunan bir kasabadır. Ahmet Yesevinin bu kanaate tabi olarak Sayram'da dünyaya geldiği belirtilmektedir[416]. Fakat doğum yeri ile ilgili farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Özellikle Ali Şir Nevayi ünlü "Nefehatül-üns" çevirisinde Ahmet Yesevi'nin kökünün Yesi olarak göstermektedir. Kendisi de Hikmetlerinin 4. bölümün 6. dörtlüğü ile 8. bölüm 2. dörtlüğünde doğum yerini Türkistan olduğunu belirtmektedir. Hikmetlerin, kendisinden çok sonra derlendiği, Yesevi dervişleri ve bazı tarikat mensuplarınca değişmelere uğratıldığı göz önüne alınırsa, Yesevi'nin, Sayram'da dünyaya geldiğini kabul etmek daha doğru olacaktır.[417] Ahmet Yesevi'nin babası, Sayram'ın tanınmış şahsiyetlerinden ve ünlü bilginlerinden Şeyh İbrahim'dir. Annesi ise Şeyh İbrahim'in halifelerinden Musa Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'dur. Küçük yaşta anne ve babasını yitiren Ahmet Yesevi, ablası Gevher Şehnaz ile beraber doğum yeri olan Sayram'dan ayrılıp Buhara yakınlarındaki Yesi, bugünkü adıyla Türkistan'a yerleşti. Yesi lakabını da yerleştiği bu kentten almıştır. Ahmet Yesevi'nin, İbrahim adında bir oğlu, Gevher Şehnaz ve Gevher Hoşnaz adında iki kızı olmuştur ve nesli Gevher şehnaz adlı kızı vasıtasıyla devam etmiştir.[418]

Hacı Bektaş Veli Velayetname'sinde Hoca Ahmet Yesevi hakkında mitsel bir karakterde bilgiler verir: "Doksan dokuz bin Türkistan pirinin ulusu Ahmet Yesevi, Muhammed Hanifi soyundadır ve seyittir. Sekizinci İmam Ali İbni Musa el-Rıza'dan icazet almıştı. Türkistan ülkesine gidip orada, Yesi şehrinde yerleşmişti. Doksan dokuz

---

[414] Kaleli, Lütfi, *Yesevi ve Hünkar ile Olduk Enel-Hak*, Can Yay., Ocak 1998, s. 14.
[415] Şapolyo, age, s. 101.
[416] Hoca Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, Tdv, Ankara, 2010, s. 9, 10; Köprülü, M. Fuat, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1996, s. 49; Şapolyo, Enver Behnan, age, s. 201; Zelyut, age, s. 319.
[417] Kaleli, age, s. 9.
[418] Gülçiçek, age, s. 397; Kaleli, age, s. 15; Köprülü, age, s. 62.

bin halifesi vardı. Bu yüzden kendisine doksan dokuz bin Türkistan pirinin ulusu derlerdi. Bilgin bir zattı ve kimse karşısına çıkıp onunla bahse girişemezdi. Batın bilgisi de ileriydi. O kadar zahitti ki, bir an bile ibadetten geri kalmazdı."[419] Hoca Ahmet Yesevi'nin kaç yıl yaşadığına dair farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Genel kaynakların ortak görüşüne göre Hoca Ahmet Yesevi, 1166 yılında vefat etmiştir. Yine ortak görüşe göre Hoca Ahmet Yesevi, 63 yaşına geldiğinde, Hz. Muhammed o yaşta dünya dan göçtüğü için kendisin de dünyasal yaşamdan uzaklaşması gerektiğine karar verip, kazdırdığı bir kuyuya ya da kendi Hikmetlerinde belirttiği gibi "yeraltına" girerek bundan sonraki yaşamını orda geçirmiştir.[420] Hayati Bice bu konu da şunları söylemektedir: "Kaynaklarda belirtildiğine göre, adeta bir mezarı andıran yer altı hücresinde, Ahmet Yesevi zikrettikçe, dizleri göğüslerine sürtüldüğünden her iki göğsü de delinmiştir. Bu nedenle de Ahmet Yesevi'nin kaynaklarda geçen adı da "Serhalka_i Sinerişan"(sine yarayanların başı)dır."[421] Ahmet Yesevi'nin yeraltındaki bu halvet hayatının ne kadar süre ile devam ettiği belli değildir, fakat vefat tarihi olarak kabul edilen 1166 yılına kadar yaklaşık on yıl süre ile " ahiret ehli biri" gibi yeraltındaki çilehanesinde uzletini sürdürdüğü ve yetmiş üç yaşında vefat ettiği tahmin edilmektedir.[422] Fakat bu konu tartışmalıdır. Mesela, Fuat Köprülüye göre ise Ahmet Yesevi, 120 yıl yaşamış[423] ve 1166 yılında Yesi şehrinde vefat etmiştir[424] demesine karşılık V. A. Gordulevski, şairin 125 yıl yaşadığını ileri sürüyor. Tanınmış Kazak yazarı J. Aymawıtov, halk söylencelerini esas alarak Yesevi'nin 125 yaşadığını ifade ediyor.[425] Tahta kaşık ve kepçe gibi araç-gereçler yontup satarak geçimini sağlayan Yesevi, "Yesevi" lakabını Yesi şehrinden almıştır. Böylece "Yesi" adı Türk aleminde unutulmaz bir ad olmuş ve Ahmet Yesevi bu adla ölümsüzleşmiştir.[426] Rivayete göre vefatından sonra kerametleri devam eden Ahmet Yesevi, ölümünden sonra saygınlığı daha da artarak ünü uluslar arası düzeye erişmiştir. Öyle ki iki yüz yıl sonra Timurlenk (Aksak Timur: 1336-1405), Yesevi'yi rüyasında görür ve kendisine zafer müjdesi verir. Timur, zafere erişince 1396 yılında Seyhun nehrini geçerek Yesevi'nin Türkistan'daki

---

[419] *Ana Hatlarıyla Horasan'dan Anadolu'ya Alevilik-Bektaşilik* (Erenler, Evliyalar, Ocaklar, Ritüeller ve Tarihi Süreç), age, s. 19.
[420] Kaleli, age, s. 10.
[421] Hoca Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, s. 16.
[422] Hoca Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, s. 16.
[423] Şapolyo, age, s. 102.
[424] Köprülü, age, s. 59, 60.
[425] Kaleli, age, s. 12.
[426] Köprülü, age, s. 62.

kabrini ziyaret ederek kabri üzerinde görkemli bir türbe yaptırılması için emir verir. Türkistan'ın en ünlü mimarı Hoca Hüseyin Şirazi tarafından türbenin inşasına başlanmıştır. İki yıllık çalışma sonun da dönemin mimari şaheseri sayılacak değerde görkemli bir türbe yapılır. Bu türbe, cami ve dergah özelliğiyle bir külliye haline gelir.[427] Türk- İslam aleminin manevi yaşamında "Pir-i Türkistan" ve "Hazret-i Türkistan" adlarıyla yer alarak yüzyılları aşan[428] büyük düşünce akımıyla varlığını devam ettirmektedir.

İlk eğitimini kendisi altı yaşlarında iken vefatına kadar babası İbrahim Şeyh ten almıştır. Ahmet Yesevi'nin gerek kendi Hikmetlerinde, gerekse çeşitli kaynaklarda manevi feyzi aldığı kaynaklar arasında Hazret-i Hızır (a.s) da zikreder.[429] Ahmet Yesevi'nin Hazret-i Hızır(a. s) ile sohbetlerinin bütün hayatı boyunca devam ettiği çeşitli kaynaklarda kaydedilmiştir.[430] Babası öldükten sonra Menkıbeye göre "Arslan Baba" Sayram'a gelerek Ahmet Yesevi'yi irşad etmiştir. Yine başka bir rivayete göre Arslan Baba dört yüz yıl yaşadığı rivayet edilmiştir. Arslan Babayla ilgili tarihi vesikalara sahip değiliz.[431] Bir rivayete göre onun, Otrarlı bir Türk dervişi olduğu sanılmaktadır.[432] Aynı zaman da Ahmet Yesevi, asıl adı Ebu Ya'kub Yusuf b. el-Hasan b. Vehre olan, ünlü İslam bilgini Yusuf hemedani den büyük olasılıkla 1110'dan sonra ders alarak öğretimini sürdürmüştür.[433]

Ahmet Yesevi tarafından kurulan Yesevilik[434] XIII. YY. da Moğol istilası sonrası göçlerle Yesevi dervişleri ve Türkmen boylarıyla birlikte ile Anadolu'ya da gelmiştir.[435] Ahmet Yesevi'nin kurduğu Yesevilik tarikatı, daha çok Türklerin, Türkmenlerin İslamiyet'ten önceki inançları olan Şamanizm den, eski Türk kabile gelenekleri ve paganizmden kaynaklanan, ayrıca Budizm, Maniheizm ve Zerdüştlük gibi inançlardan da etkilenen ve onların sentezinden oluşan tasavvufi bir İslam anlayışı, bir halk inancıydı. Daha açıkçası, İslamiyet'in Türkler, Türkmenler arasında, kendi kültürleri, yaşam biçimleri ve örf adetleri doğrultusundaki yeni bir yorumuydu.[436] Tasavvufta, varlık birliği kuramına ve Batiniliğe dayanan bu inanç sistemini

---

[427] Köprülü, age, s. 64-68; Kaleli, age, s. 16.
[428] Kaleli, age, s. 134.
[429] Köprülü, age, s. 22; Kaleli, age, s. 13; Gülçiçek, age, s. 397.
[430] Hoca Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 11.
[431] Köprülü, age, s. 22-51; Kaleli, age, s. 13.
[432] Köprülü, age, s. 22-51.
[433] Köprülü, age, s. 53; Kaleli, age, s. 14.
[434] Şapolyo, age, s. 102.
[435] Kaya, Ali, age, s. 177.
[436] Gülçiçek, age, c. 1, s. 399.

Anadolu’ya ve balkanlara birçok Yesevi dervişi tarafından götürülmüştür. Ahmet Yesevi’nin en önemli eserleri: Divan-ı Hikmet ve Fakr-Name’dir.

Hoca Ahmet Yesevi Türk dünyasının manevi hayatında asırlardır tasarrufu devam eden ve "Pir-i Türkistan", "Hazret-i Türkistan"[437] olarak anılan büyük bir Türk mutasavvıfı, bir mürşit-i kamil olara, sufi şairliğiyle düşüncelerini geniş bir coğrafyaya yaymıştır. En önemli eserleri: Divan-ı Hikmet ve Fakr-Name’dir.

6.1. Divan-ı Hikmet

“Hikmet’in” bizdeki sözlük karşılığı; “1. Felsefe. 2. Gizli, bilinmeyen nokta, 3. Neden. 4. Gerçeğe, ahlaka ait kısa söz” olarak bilinmektedir.[438]

Lügatte “Hikmet” kelimesi; yüksek bilgi, ahlaki söz, öğüt verici söz, kısa ve öğretici ahlaki söz ve mesel anlamlarına gelmektedir. Tasavvuf ıslahatında ise; amel ve bilgi bütünleşmesinden meydana gelen ilim demektir. İnsanın, gücü oranında, dış alemdeki nesnelerin hakikatini olduğu gibi bilip, ona göre hareket edilmesinden bahsedilen ilme denir. Bu ilim, tabii, riyazi ve ilahi olmak üzere üçe ayrılır.[439]

Türk tasavvuf geleneğinde, tasavvufi şiirlere Hikmet adı verilmektedir. Anadolu geleneğinde bu tarz manzumelere “İlahi” denilmekle birlikte, şark Türklerinde bu tür yazılara “Hikmet” adı verilmektedir. Bu sebeple Ahmet Yesevi’nin bu eserine “Hikmet” isminin daha sonraları verildiği söylenebilir. Elimizdeki en eski Divan-ı Hikmet nüshası, XVI-XVII. asra aittir. Bilinen bir gerçekte Ahmet Yesevi’nin halk edebiyatından alınma şekillerle Hikmetler yazdığı ve ondan sonra bu tarz manzumeler yazmanın Yesevi dervişleri arasında adeta bir adet halini aldığıdır. Bu yönden şunları söyleyebiliriz; Ahmet Yesevi’nin eseri olan Divan- Hikmet, asırlar boyunca kaybolmuş ve yıllar sonra gelen halifeleri bu timsalde beyitler yazmış ve bu beyitleri de Ahmet Yesevi’ye atıf etmişlerdir.[440] Elde bulunan “Divan-ı Hikmet” nüshalarına Ahmet Yesevi’den sonra aynı tarzda eser veren bazı Yesevi dervişlerine ait olan ve yine “Hikmet” adı ile bilinen şiirlerde karışmıştır.[441] Divan-ı Hikmet, önceleri yazma nüshalar şeklinde, daha sonraları ise basma tekniği ile çoğaltılmıştır. Bilindiği kadarıyla geçen iki yüzyıl içinde on yedi kez Taşkent’te, dokuz kez İstanbul’da, beş kez Kazan’da ve birer kerede Buhara ve Kazagan’ da matbu olarak yayınlanmıştır. Yakın tarihlerde Türkiye’de “ Divan- Hikmetten seçmeler” adı ile yetmiş adet hikmetten müteşekkil ve

---

[437] Hoca Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, s. 9.
[438] Kaleli, age, s. 155.
[439] Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997.
[440] Köprülü, age, s. 101-107.
[441] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 61.

Prof. Dr. Kemal Eraslan tarafından hazırlanan bir eser T.C. Kültür Bakanlığı tarafından iki kez basılmış ve Hayati Bice tarafından hazırlanan ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan Divan-ı Hikmet neşrinde ise iki yüz on yedi adet hikmet ile birde münacaat yer almıştır.[442]

Divan-ı Hikmette şiirler; dil, vezin ve şekil gibi dış unsurlar bakımından, daha çok, halk şiirinin tarihi-an'anavi ifadesine uygundur. Dil sade ve doğal bir halk Türkçesidir. Aruzla söylenmiş olanları bulunmakla beraber bu şiirler de çoğu 4+3=7'li v3 4+4+4=12'li hece veznin aynı asırda Orta Asya Türkçesinde bir milli vezin sevgisi kazandığı düşünülürse Yesevi'nin halka sesleniş bakımından ne kadar yerli bir milli ifade kullandığı ortaya çıkar. Aynı manzumeler, şekil bakımından yine ve daha çok Türk şiirinin karakteristik dörtlükleriyle söylenmiştir. Hikmetler bu dörtlüklerin belirli bir kafiyelenişle arka arkaya sıralanması suretinde şekillenmiştir. Bu şekil, tarihi ananevi destan şeklidir. Hikmetlerde kullanılan kafiyeler de halk şiirinin karakteristik yarım kafiyeleridir ve çok kere rediflidirler.[443]

Divan-ı Hikmet nüshaları dil ve muhteva bakımından farklılık arz etmesi bunların değişik zamanlarda ve değişik yerlerde Yesevi dervişleri tarafından meydana getirdiğini göstermektedir. Kemal Eraslan bu konuya şu şekilde değinerek açıklık getirmiş: "Resmi ve Özel kitaplıklarda bulunan yüzlerce Divan-ı Hikmet nüshalarının içerik bakımından olduğu kadar dil bakımından da büyük farklılıklar göstermektedir. Suretleri 17. yüzyıldan sonraya ait olan bu nüshaların hem içerik, hem dil bakımından Ahmet Yesevi'nin hikmetlerini aslına uygun yansıtmadığı bir gerçektir."[444] Biz Divan-ı Hikmet ile ilgili bu tartışmalara kısada olsa değindikten sonra, asıl bizi ilgilendiren Divan-ı Hikmette Allah ile ilgili işlenen konulara değinerek Ahmet Yesevi'nin bu konudaki yaklaşımlarını incelemek olacaktır.

Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmetine başlarken Besmele ile başlar. Besmele "Bismillahirrahmanirrahim" kainatı yaratan ve idare eden yüce varlığın adının ve en çok kullanılan doksan dokuz isim içinde başta söylenen Rahman ve Rahim sıfatlarının yer aldığı bir ayettir. Esirgeyen, bağışlayan, lütuf, merhamet ve ihsanını eksiltmeyen anlamındaki Rahman ve Rahim sıfatları ilahi rahmet ve koruyuculuğunun bütün alemi kucakladığını ifade etmektedir. İslamiyet'te gerek dünya gerek ahiretle ilgili olsun her

---

[442] Kaleli, age, s. 27.

[443] Atmaca, Ali, *Ahmet Yesevinin İnanç ve Düşünce Dünyası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas-2008, s. 18.

[444] Kaleli, age, s. 157.

önemli ve meşru işe besmele ile başlamak; " Besmele ile başlamayan her iş bereketsiz ve güdüktür" hadisi ile Hz, Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir.[445]

Helal ve hayırlı bir işe başlarken, Allah'ın adını anmak, her Müslümanın üzerinde titizlikle durması gereken görevlerindendir. Kur'an'ı Kerim de buna işaret eden birçok ayet vardır.[446]

Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmetine başlarken Besmele ile başlar ve şöyle der;

Bismillah deyip beyan ederek Hikmet söyleyip
Talep edenlere inci, cevher saçtım ben işte
Riyazeti sıkı çekip, kanlar yutup
"İkinci defter" sözlerini açtım ben işte[447]

Allah'a inanmak ve itaat etmek İslam'ın olmazsa olmazlarındandır. Çünkü Allah'a inanmadan ne Müslüman, ne de mü'min olunmaz. Ahmet Yesevi de Allah'a itaat etmenin gereğine ve önemine vurgu yapmış ve insanın gayesi Allah'a itaat ve Allah'a şükredip, O'na sığınmak olmalıdır deyip, O'nun büyüklüğüne de vurgu yaparak, bu düşüncesini hikmetlerinde dile getirmiş ve şöyle demiştir:

Ya İlahım, hamdın ile hikmet söyledim
Zatı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana
Tövbe kılıp günahımdan korkup döndüm
Zatı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana[448]
Allah'ın sevgili kulu daima ağlayıp yürür
Hak'tan korkup niyazını deyip seherde kalkar[449]

Ahmet Yesevi İslam'ın geliş amacını ve gövdesini oluşturan tevhit inancını, Allah'ın varlığını, eşi benzeri olmayışını, kimsenin ona denk olmayacağını yani Selbi sıfatların kaynağını olan İslam'ın Tevhit inancı "*Deki: o Allah tek birdir. Allah dileklerde yegane başvurulandır. O, doğurmamış, doğmamıştır. Hiç bir şey ona eşit değildir*"[450] ayetinde dile getirilmiştir. Önemine değinerek bunu şu şekilde dile getirmiştir;

Allah'ım ararım izine düşüp giderim
Daima seni söylerim " La ilahe illallah"

---

[445] Hacı Bektaş Veli, *Besmele Tefsiri*, Haz. Hamiye Duran, Tdv, Ankara Mayıs 2005, s. 15.
[446] Bakara, 2/100; Nisa 4/103; Müzzemi, 73/8.
[447] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 63.
[448] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 76.
[449] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 164.
[450] İhlas, 112/1-4.

Nerede O’nu bulurum canımı kurban eylerim

Kurban olup giderim “ La ilahe illallah”[451]

Aşk yolunda yok olayım Hak bir ve var

Her ne eylersen Aşk eyle Allah’ım[452]

Hoca Ahmet Yesevi tevhit inancını eserlerinde yoğun bir şekilde işlemiş, şirke yani Allah'ın varlığı ve birliğinin dışına çıkanlara ağır bir şekilde seslenerek, onları Allah'ın varlığını inanmaya davet etmiştir.

Yaratan bir ve Var’ımın yolunu arayıp

Lanetli şeytanın yollarından dökün dostlar

İhlas ile aşkın şarabını içip

Can ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.[453]

Divan-ı Hikmet de buna benzer birçok dörtlük bulunmaktadır. Buda Ahmet Yesevi’nin tevhite bağlılığı açısından dikkat çekicidir. Ahmet Yesevi Hikmetlerinde, Allah’ın birçok isim ve sıfatını zikreder. Bunlar saplanıldığı kadarıyla Allah’ı kast eden isimleri ile birlikte şunlardır: Allah, Azze ve Celle, Azim, Yezdan, Ati, Alan, Billah, Bar, Bir ve Var, Cemal, Canan, Cebbar, Didar, Daim, Gafur, Hazret, Hak, Hak Teala, Hayy, Hüda, Hadi, halik, Hu, İlah, Kadir, Kadir-i Zülcelal, Kadir-i Mutlak, Kudret, Kerim, Kafi, Kaim, Koruyan, Kahhar, La-Mekan, Nazır, Mevla, Maşuk, Rab, Rahman, Rahim, Rehber, O, Sen, Settar, Server, Sübhan, Melik, Perverdigar, Şahit, Şah, Şahen şah, Tanrı, Sevgili, Teala, Vahid, Vehhab, Vallah, Veren, Yaradan, Yezdan, Zat ve Zülcelal.[454] Bu isim ve sıfatların geçtiği birkaç hikkmet:

Sübhan Rabbim kuluna lütuf eylese

İçi yanıp, dışı yanıp bir yan olur[455]

Hak teala iman armağan eyledi bize

O Mustafa Hak Rasulu idi bize[456]

Tövbe eylesem, bağışlar mı Kadir İlah

Yok ise ben ne yapayım orada, ben yüzü siyah[457]

Ey mümin, gir yola murat isteyip

---

[451] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 161.
[452] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 125.
[453] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 192.
[454] Atmaca, Ali, age, s. 34.
[455] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 288.
[456] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 297.
[457] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 297.

Can denizinden geç Rahim Rahman için[458]

Ariflerin sohbetinden behre alan

Hu'dasına yakın oldu bildim ben işte[459]

Ya ilahi, Kadir, Allah'ım/ Rahmet eyle kuluna ey Rahman[460]

Arapçada "Birlik" demek olan Vahdet, birlik, teklik; Allah'ı bir ve mutlak bilmek; her şeyi bir olarak ve bir içinde görmek, eşyayı Allah'ta görmek, cem hali.

Ahmet Yesevi dizelerin de Allah'ı birleyerek zikretmek onunla hemhal olmak ve nihayetinde "bir" olan Rabbinin cemalini görmeyi dilediğini şöyle dile getirmektedir.

"Kul huvallah" "Subhanallah" vird eylesem

Bir ve Varım Cemalini görür müyüm

Baştan ayağa hasretinden feryad eylesem

Bir ve Varım Cemalini görür müyüm[461]

6.2. Fakr-Name

Fakr-nameler; fakrı, fakrın önem ve makamlarını belirten didaktik eserlerdir. Bunlar müstakil birer eser şeklinde olabildiği gibi, çeşitli tasavvuf ve tabakat kitaplarında bölüm veya mevzu olarak geçmektedir. Fakr-namelerin esas konusunu teşkil eden fakr, tasavvufta tarikata yeni giren salik'ten istenen, azla yetinerek dünya nimetlerini hiçe sayması, nefsine düşkün olmaması, mütevazi olması, dünya ile ilgiyi keserek Allah'tan gayriyi düşünmemesi, kendini yalnız ona vermesidir. Seyr-i Sülukta ki mertebeleri birer birer aşarak mertebe kazanan salik için Fenafillah mertebesine ulaşmaktır.[462] Fenafillah mertebesi, Allah'ta yok olma mertebesidir. Kulun beliğinden sıyrılıp, zatının ve sıfatlarının Hakkın zat ve sıfatları içinde yok olduğu makamdır.[463] Kişi bu makam da artık Hak iledir. Bur da Vahdet (birlik) olunur. Kişi ile Hak arasın da artık bir engel kalmamıştır. Fena makamına varan kişi artık Hakk'ın sıfatlarına bulanmış kendisinde Hak dışında her şey yok olmuştur. Fenafillah kopma, sıyrılma anlamına gelir ki, bu aşama da "ben" ve "sen" sıfatları "birlik" kavramına aykırı olduğundan dahası "ikilik" yarattığından geçersiz kalır. Herkes bu aşamada, tüm

[458] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 305.
[459] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 316.
[460] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 123.
[461] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 78.
[462] Atmaca, Ali, s. 20.
[463] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 446.

duygularından, benliğinden sıyrılarak bir damla su gibi Tanrı'ya, o büyük ummana akıp gider.[464]

Kul Hoca Ahmet Yesevi'nin iş bu sözü
Acaib değildir bakıp görse sırdan gözü
Fenafillah" "yokluk" makamında özün özü
Fenafillah" "yokluk" içeri bakıp görür dostlar[465]
Vahdet küpü açıldı, meyhaneye girsem ben;
Bir kadeh içip şu meyden mest ve hayran olsam ben[466]
Evvel fena, ahir fena, olmak fena
O makama yeten aşık kılmaz sena
Canımızın cemalini Haktır gördük
Can cana eklendi, bildik dostlar[467]

7. Hacı Bektaş Veli

Anadolu Aleviliği deyince karşımıza "ser çeşme" olarak anılan Hacı Bektaş Veli çıkmaktadır. Bu karizmatik kişiliğiyle yüzyılları aşan önder kimliğiyle adeta Anadolu Aleviliğinin inançsal yapısını oluşturmaktadır. Anadolu Aleviliğinin anlaşılabilmesinde şüphesiz ki Hacı Bektaş Veli'nin rolü yadsınamaz. Alevi inancında kutsal bir yere sahip olan Hacı Bektaş Veli, halk söylencesinde mitsel rolüyle bizi karşılamaktadır. Birçok keramet gösteren Hacı Bektaş Veli Anadolu ve Balkanlar, Avrupa da çok taraftar bulunmuş kendine ve buralara halifelerini yollayarak kendi düşünce sistemini daha da yayılmasını sağlamıştır. "Yolumuz ilim, İrfan ve İnsanlık sevgisi üzerine kuruludur" diyen Hacı Bektaş Veli, öğretisini temel ilkelerini içeren bu anlamlı dizeleriyle sadece o dönemin değil, günümüz insanına da önemli mesajlar veriyordu. Hacı Bektaş Veli'nin, 13. Yüzyılda Anadolu'da uyandırdığı bu çerağ, savunduğu düşünceler ve başlattığı yenilikçi hareketler, sadece Avrupa'daki Hümanizm ve Rönesans hareketlerini değil, aynı zamanda 17. ve 18. Yüzyıldaki sivilleşme hareketlerini[468] de andıran bir düşünce yapısıyla tarihteki yerini alarak özellikle Anadolu Aleviliğinde bir ekol olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bektaşi tarikatının piri ve bütün Anadolu Alevilerince de "Pir" kabul edilen ve sevilip, sayılan; fakat hayatı hakkında kaynaklarda kesin bilgiler bulunmayan Hacı

---

[464] Özmen, İsmail, age, s. 181.
[465] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 209.
[466] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 155.
[467] Hoca Ahmet Yesevi, age, s. 347.
[468] Gülçiçek, age, s. 406.

Bektaş Veli'nin asıl adı "Muhammed"dir. Horasan'ın Nişabur şehrinde doğmuştur. Babası İbrahim, annesi Ahmet kızı Hatem Hatun'dur.

Hacı Bektaş Veli hazretleri, Ömer Hayyam ve Mantık-ut-Tayr sahibi ünlü şair Ferid-üd-din Attar'ın da hemşerisi idi. Attar ile beraber Lokman Perende'den nasip almışlar, uyarılmışlardı.[469] Abdulkerim Sezgin ise; Bektaş mahlası olduğunu, adının Mehmet olduğunu ve annesi babasının Türk soyundan olduğunu belirtmektedir.[470] "Birçok kaynakta, özellikle eski yazmalarda, velayetnameler de doğumu: Mürüvvet sözünün ebced karşılığı olan (646 H. - 1248 M.) Anadolu'ya gelişi: "Raft" karşılığı (680H. -1281 M.), yasama suresi "Muhammed" karşılığı 92 ve Hakk'a yürüyüşü "Bektas" karşılığı kolan (723 H. - 1325 M.) veya "Bektaşiyye" karşılığı (738 H. -1337 M) dir. Olumu icin bir de Ashab-ı rıhlet (Pek doğru dünya dan göçüş) de "Bektasiyye" gibi (738 H.) tarihini verir". Hacı Bektaş Veli'nin bir belgeye göre 1209 veya 1210(606-607 H.) yılında doğup, 1270 veya 1271(669-670 H) yılında öldüğü yazmaktadır.[471]

Hacı Bektaş Veli hakkında bilgi veren en eski kaynaklar ölümünden sonra müritleri tarafından kaleme alınan velayetnamelerdir. Buralarda genellikle menkınebi bilgiler yer almaktadır.

Ondan bahseden en eski kaynaklar Eflaki'nin (1360) Menakıbu'l-Arifin'i ve Asık Paşazade'nin (1481) Tevarih-i Al-i Osman'ıdır. Velayetname' de "seyit olduğu ifade edilir". Ali'nin Kunhu'l- Ahbar'ı gibi daha sonra yazılan bazı kaynaklarda da Hacı Bektas'ın asıl adının Muhammed B. Musa olduğu ve Bektas'ın sadece lakap olduğu nakledilir. " Bektaş" kelimesi bazen "Bekdas", "Bekdeş", "Pettes" gibi farklı şekillerde de yazılmıştır. Bu kelime "eş, benzer, misil, muadil" anlamlarına gelmektedir."[472]

Hacı" lakabı velayetnamede hacla ilgili anlatılan bir keramet sonrasında Bektas ismiyle birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Bunların dışında Hacı Bektaş Veli için velayetname ve bazı eserlerde kullanılan sıfatlar şunlardır:

"Kutbu'l-aktab, Mesned-i ulu'l-elbab, Sultan 'ul evliya, Burhan'ul-asfiya, Fahr-i erbab-ı babullah, Envar'ul-yakin, Fatih'ulebvab-ı sulale-i hazreti sahib-i sırr-ı ve'l-kesf, Ask deryası, Kusade-i bab-ı hikmet, Nesl-i saki-i kevser, Sahib-i kesf-i ledunni, Fahri

---

469 Noyan, Bedri, *Bektaşilik- Alevilik Nedir?*, Doğuş Matbaası, Ankara 1985, s. 19; Noyan, Bedri, age, s. 1; Özmen, İsmail, age, s. 11.

470 Sezgin, Abdulkerim, *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*, Sezgin Meşriyat, 3. Baskı, İstanbul 1999, s. 47.

471 Noyan, age, s. 2.

472 Hacı Bektaşi Veli, *Velayetname*, Haz. Hamiye Duran, Tdv, Ankara Kasım 2007, s. 28.

ma'den-i erkan, Sultan'ul-Arifin, Ser cesme-i nur-ı din, Tac'ul-arifin, Gavsu'l vasilin, Heykel-i nurani, Kutb-ı Rabbani, Hünkar, Hazret-i Pir vb.[473] Hacı Bektaş Veli ilk tahsilini Nisabur'da yaparak Arapça ve Farsca'yı çok iyi derecede öğrenmiştir. Kaynakların genelinde onun Ahmed Yesevi' den feyz aldığından bahsedilir. Ahmet Yesevi'nin halifelerinden olan Lokman-ı Parende Hacı Bektaş'a bir cok maddi manevi ilimleri öğretmiştir. "Hacı Bektaş Veli, Hoca Ahmet Yesevi'nin altıncı post inişi Lokman Parende'nin bizzat talebesidir.

Hacı Bektaş Veli aynı zaman da Mevlana ile çağdaştır. Menakıbu'l-Kudsiye de bu durum belirtilmektedir. Asık Paşazade'nin "Tevarih-i Al-i Osman'ında ifade edildiğine göre Hacı Bektaş Veli, Anadolu'ya gelmiş kardeşi Menteş'le Sivas'a, oradan Baba İlyas'a (Amasya) oradan da Kırşehir'e, Kayseri'ye geçmiştir. Menteş tekrar Sivas'a gitmiş orada şehit olmuş, kendisi bugün k i Hacı Bektaş ilçesinde yerleşmiştir. Baba İlyas, Hacı Bektaş Veli'yi Baba İshak'a gönderir. O Baba İshak'a silahla savaşla işi olmadığını işinin gönüller fethetmek olduğunu söyler."[474]

Hacı Bektaş Veli'nin en tanınmış eseri "Makalat" tır. Bununla beraber değişik araştırmacılar tarafından Hacı Bektaş Veli'ye ait olduğu iddia edilen en meşhur eserler şunlardır:

1. Makalat
2. Makaalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye
3. Sathiyye
4. Fevaid
5. Uss'ul-Hakika
6. Besmele Tefsiri
7. Fatiha Tefsiri
8. Hurdename[475]

Hacı Bektaş Veli, Alevi-Bektaşi çevrelerce inanç esaslarının temel şahsiyeti, ser-çeşmesi, olarak görülmektedir. Bu durumu Alevi-Bektaşi geleneğine ait sayısız menakıpname ve ozanlara ait deyişlerden açıkça görmek mümkündür.[476] Türk kültür, edebiyat ve sosyal hayatında Bektaşi düşüncesinin önemli bir yeri vardır. Bu anlayış Türk inanç, adet, gelenek ve göreneklerini öğretilerinin içine almış zaman içinde

---

[473] Noyan, age, c. 1, s. 10; Sezgin, age, s. 56.
[474] Noyan, age, s. 24.
[475] Noyanage, s. 6.
[476] Yaman, Ali, *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*, Nokta Yay., İstanbul 2007, s. 101.

yayılarak kitleleri etkilemiş, mensupları sosyal bir grup meydana getirmiş, sonuçta kendine özgü bir hayat tarzı, bir felsefe oluşturmuştur. Anadolu'da Selçuklu Devleti kuvvetlenerek birçok İslam merkezleri kurulunca İslam memleketlerinin umumi ananesine bağlı olunarak oralarda da tekkeler vücuda geldi; etraftan gelen veya orada yerleşen dervişler, şeyhler Anadolu muhitinde de kuvvetli bir tasavvuf cereyanı uyandırmaya muvaffak oldular. Bunlar arasında İran'dan, Mısır'dan, Irak ve Suriye 'den gelmiş bir takım mutasavvıflar olduğu gibi Horasan ve Maveraunnehir Türkleri arasında yetişmiş birçok dervişler, hatta Ahmet Yesevi tarikatı mensupları da vardı. Bilhassa Cengiz istilasından sonra Türkistan, İran ve Harezm'de birçok mutasavvıflar ve alimler bu muazzam putperest istilası önünde batıdaki İslam memleketlerine çekildikleri esnada birçokları da Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdi. Diğer bütün İslam hükümdarları gibi alimlere ve mutasavvıflara karsı eskiden beri büyük bir hürmet ve iltifat gösteren Selçuklu hükümdarları tabii olarak onlara karsı da aynı samimi, iyi kabulü gösterdiler."[477] Anadolu'ya gelen Horasan Erenleri aynı çeşmenin suyu aynı ekmeği gibi aynı kültürden yoğrulmuş aynı kültürden pişirilmiş bir ekmektirler.

Çeşitli bölgelere yerleşmiş olan bu erenlerin birbirleriyle ilişkileri araştırıldığında hatta Selçuklu Donemi yani 1239 ihtilalini hazırlayan koşullar ülkenin her tarafında aynı anda ayaklanmanın olması, dedelerin, pirlerin, abdalların birbirleriyle olan ilişkilerini birbirleriyle olan dayanışmasını iletişimini belgeliyor. Anadolu erenlerinin hepsinin bütün dinlere ve ırklara eşit bakmaları ve onları önce insan olarak görmeleri doğrultusundaki görüşlerinde fazla bir fark gözlenmez. O nedenle diğer Anadolu (Horasan) Erenleri gibi Baba İlyas'ın fikirleri salt Türkmenler arasında ilgi görmez. Anadolu'da yasayan tüm halkları da ilgilendirir. Kısaca onlar da Türkmenler gibi Anadoluluydular. Dede Garkın, Anadolu'ya doğru göç eden Orta Asya'lı mutasavvıflardandır. Burada kısa zamanda şöhret elde eden bu mutasavvıf dört yüz kadar halifesini Anadolu'nun çeşitli bölgelerine göndermiştir. Anadolu'da Babailer isyanını çıkaran Baba ilyas Horasani de onun Anadolu'ya gönderdiği halifelerindendir. Hacı Bektaş Veli de Baba ilyas Horasani'nin halifelerindendir. Bütün bu kişiler aynı Türkmen çevrelerine ve aynı tasavvufi anlayışa sahip kişilerdir."[478] Fuat Köprülü bu dönem Anadolu'nun portresini su şekilde çizer;

---

[477] Köprülü, age, s. 199, 200.
[478] Ocak, Ahmet Yaşar*, Babiler İsyanı*, Dergah yay., İstanbul 1996, s. 100.

"Hicri sekizinci asır esnasında Anadolu mütemadiyen etnoloji itibariyle Türkleşmiş ve din itibariyle de İslamlaşmış bir taraftan sufiyane cereyanların tesiriyle bilhassa göçebe Türkmen aşiretleri arasında Şii ve Batıni itikatları eskisi gibi kuvvetle devam edip dururken diğer taraftan büyük merkezlerde Sünnilik bir şekil-i resmi olmuş ve hatta ulema ile bir kısım sufiyan arasında bir i'tilaf ve ahenk bile tekerrur etmişti. Mamafih göçebe Türkmenler arasında hükümran olan Babai, Bektaşi cereyanıyla merkezi kuvvetler siyaseten müdafaa ve iltizam ettikleri Sünnilik arasında bir mücadele yavaş yavaş tamamı ile zaruri bir hal alıyordu.''[479] Bu ortamda Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli, "Türkistan'dan gelen bir sufi olması sebebiyle temeli Ahmet Yesevi'ye dayanan bir tasavvuf kültürüne sahipti. Bu anlayışın gereği olarak da batini karakter taşımaktaydı. Araştırmalar onun Haydari bir Türkmen şeyhi olduğuna ve Anadolu'da Vefai tarikatının seyhi Baba İlyas Horasani'ye intisap ettiğine dair bulgular gösterir. Hacı Bektaş Veli bu tarikatta halifelik makamına kadar yükselmiştir."[480] Anadolu'da Suluca kara höyük'e gelen Hacı Bektaş Veli etrafında kendisine bağlı müritleriyle tarikatini oluşturur, tekkesini kurar. Bu arada bölgede yasayan Mahmud-ı Hayrani, Ahi Evran gibi büyük Anadolu evliyalarıyla yakınlıklar kurar. Birçok halife yetiştirir ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine yollar.

Hacı Bektaş Veli, hoşgörü temeline dayalı tarikat anlayışını buradan başlatarak kitlelere ulaştırmıştır. Yörede bulunan Hıristiyan'lar ile da güzel bir diyalog kurarak onların gönüllerine girmesini bilmiştir. Burada kısa zamanda büyük kabul gören Hacı Bektaş Veli irşat faaliyetleriyle yakın ve uzak cevreden birçok mürit ile büyük bir nüfuza ulaşmıştır. 16. yüzyılın baslarına gelindiğinde ise Balım Sultan, Haydarilikten ayrılıp, Osmanlı hükümet merkezinin desteğini de alarak Bektaşilik tarikatını Hacı Bektaş-ı Veli'nin adına bugün bildiğimiz sekliyle fiilen kurmuştur."[481] Kıyafet erkan ve adabıyla kendisine bir özellik veren Bektaşilik 13. yüzyıl basında teşekkül etmiş ask ve cezbeyi makbul tutmuş idi. Ortodoks Müslümanlığı, yani sadece dış manalarıyla şeriat ahkamı ve kavaid-i diniyyeye uyanlara karsı iç manaları sezen geniş düşünce tarafını temsil etmiştir. Bektaşiliğin ve Bektaşilerin özel bir duyuş, anlayış, görüş, düşünüş ve inanışları vardır. Konuşmalarında zarifane nükteleri sadece kendilerine has bir edaları ve bu çok hususi eda altında gizlenen tatlı bir alaya alma ilerindane, kalenderane

[479] Köprülü, age, s. 66.
[480] Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim yay., İstanbul 1996, s. 159.
[481] Ocak, age, s. 167.

sevimlilikleri temel özellikleridir. İste bu tatlı hal içinde sınırı olmayan bir tolerans bir hoşgörülük ile son derece insani görüş vardır.

Din, mezhep, ırk ve milliyet farkı gözetmeden muayyen inanışları kabul eden her ferdi çatısı altına kabul eder... Herkese ve birbirlerine yardımı vazife bilirler. Bu yardımı da incitmeden izzet-i nefsini kırmamaya çalışarak yaparlar."[482]

"Sen seni bilirsen yüzün Huda'dır; sen seni bilmezsen, Hak senden cüdadır!... " diyen Hacı Bektaş Veli, her şeyi insanda arayan, Hakk'ı kendi özünde, kendi özünü Hak'ta bulan bir hakikat insanı (Mürşid-i Kamil); bilimi ve sanatı rehber kılan bir düşünürdü. Hacı Bektaş Veli'ye duyulan ilgi, gösterilen sevgi, işte O'nun, Alevi-Bektaşi öğretisinin temelini oluşturan insan-Tanrı-doğa sevgisi ve varlık birliği ilkesine dayana hümanist yaşam felsefesi ve gizemci öğretisinden kaynaklanmıştır.[483] Bizim de çalışma konumuzu ilgilendiren bu yaklaşımı Hacı Bektaş Veli'nin eserlerinde incelemeye çalışacağız. Anadolu Aleviliğinde bir nevi mihek taşı olan Hacı Bektaş Velinin düşünce yapısının ortaya çıkması, çalışmamızın konusunun anlaşılmasın da önemli bir rol olacaktır. Hacı Bektaş Veli Anadolu Aleviliğin de Hz. Ali ile özdeş tutularak, Hz. Ali'nin farklı bir suret de görünümü olduğuna inanılır. Bu da Hacı Bektaş Velinin konumuz da ki yeri açısından fonksiyonu açısından hayati önem arz eder.

Şu şiir konu açısından önemlidir;

İki Turnam gelir başı cigalı/ Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Birisi Muhammed birisi Ali/ Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Yoksa Hacı Bektaş veli misin sen/ Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
………….
Turnalar geldiler verdiler selam/ Aldım selamını eyledim kelam
İlhami şüphesiz gördüm vesselam/ Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Yoksa Hacı Bektaş veli misin sen/ Eğlen turnam eğlen Ali misin sen.[484]

Burada Hacı Bektaş Veliye ait olduğu söylenen eserleri ve bu eserler de geçen Tanrı konulu bölümleri belirlemek ve bu konu hakkın da ki yaklaşımları incelemeye çalışacağız. Hacı Bektaş'a ait olduğu söylenen birçok eser vardır. Biz bunlardan özellikle genel anlamda kabul gören ve üzerinde bilimsel çalışmaların yapıldığı eserlerini incelemenin daha doğru olacağı kanısındayız.

7.1. Fevaid

---

[482] Noyan, age, s. 7.
[483] Gülçiçek, age, s. 406.
[484] Ana Hatlarıyla Horasan'dan Anadolu'ya Alevilik Bektaşilik, s. 20

Hacı Bektaş Veli'ye ait olduğu kabul edilen, Fevaid adlı eser kısmen yayımlanmış olmakla birlikte bu eserin tam metin neşri yapılmamıştır. Fevaid, Farsça yazılmış öğüt nitelikli bir kitaptır. Baha Said Bey ve Fuat Köprülü, Fevaid'in varlığından bizi ilk haberdar eden bilim adamlarıdır. Fuat Köprülü, "Bektaşiliğin Menşeleri" adlı çalışmasın da, Fevaid'in Hacı Bektaş Veliye ait olduğu konusunda kuşku olmadığını ve farsça olan eserin iki nüshasını gördüğünü bildirir. Esat Coşan ise, kitabın İstanbul Üniversitesi kitaplığı, Türkçe yazmalar bölümü 55'de kayıtlı bir nüshasını gördüğünü bildirir. Abdulbaki Gölpınarlı, Fevaid'in daha geniş bir nüshasını gördüğünü ifade eder; fakat kaynağını bildirmez. Belkıs Termen ise 'Fevaid'in başka el yazmalarını saptamış, ona göre bir başka Fevaid yazması olan ' Fevaid-i Fukara' ise A. B. D. de Derroit Bektaşi dergahı Recep Baba kütüphanesindedir.[485] Faydalı bilgiler, anlamına gelen Fevaid bütünüyle Hacı Bektaş Veliye ait sözlerden oluşmaktadır.[486] Bu mühim risale, Hacı Bektaş Veli'nin kıymetli şahsiyetini ve ilim kudretini göstermesi bakımından çok değerlidir. Söz konusu kitapta Hacı Bektaş Velinin Ahmet Yesevi ile konuştuğu da anlatılmaktadır. Ama onunla değil de, onun halifeleri ile konuşmuş olması daha doğal ve doğrudur.[487]

Hacı Bektaş Veli Fevaid'e başlarken Besmele ile başlamıştır[488]. Bu da Hacı Bektaş Veli'nin "Bismillahirrahmanirrahim", yani Rahman ve Rahim sıfatlarının yer aldığı bu ayetle eserine başlaması bu sıfatlara yaklaşımı ve bunun çerçevesinde Allah'a sığınıp onun adını zikretmesi Uluhiyyet ve Ubudiyyet açısından önem arz etmektedir.

Yine Hacı Bektaş Veli bu eserinde Allaha dua da bulunmakta ve her şeyin Allah'ın takdiri ve dilemesiyle oluşunu belirterek; Allah'a nispet edilen, onun mükemmellik ve üstünlüğünü dile getiren o'nun zatıyla kaim ezeli sıfatlarına atıfta bulunur:

Ya Rab! Muhabbetten bana bir kadeh bahşet.
Devlet kadehinden bana bir akıbet bahşet.
Senden muradım muratsızlığın gayetinden başkası değildir.
Ey muratların gayeti, bana bir murat bahşet[489]

---

[485] Öz, Baki, *Fevaid*, Can yayınları, İstanbul 1996, 2. Basım, s. 16.
[486] *Hacı Bektaş Veli Külliyatı*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010, s. 20.
[487] Noyan, Bedri, age, c. 1, s. 53.
[488] Hacı Bektaş Veli, *Fevaid*, Haz. Baki Yaşa Altınok, Hacı Bektaş Veli Külliyatı, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010, s.
[489] Hacı Bektaş Veli, *Fevaid*, age, s. 1-B.

Yine aynı dizelerinde, yokluk makamına vurgu yaparak bir fenafillah süreciyle, Vahdet yani Hakk'ın zatında birliği arzu eden yakarışlarıyla karşılaşmaktayız ve içsel Fakrlığın önemine değinerek "kendinden bile hiçbir şeyin kalmayacağını (fenafillah) açıklayarak bu fakrlık ile iftihar etmiştir:

Ya Rab! Yokluk haremine (girmek için) yardım et

Olur ki yokluktan işim daha iyi olur[490]

Bunu takibende, Hz. Resul Allah'ı salat ve selam üzerine olsun fakrın vardığı sonuç hakkında buyurmuştur: yani "Fakr tamama erdiğinde artık Allah kalır; ondan gayrısı yani her şey yok olur gider" bur da Vahdet olur. Artık ikilik kalkar ve bir vücut kalır.

Rubai:

Adeti nefsini yok etmek fakirlik olan kimsenin,

Ne keşfi ne yakini ne marifeti ne de dini olur.

O aradan kalkıp yok ol da yalnız Hüda kaldı Hüda

Fakr tamamlanınca Allah kalır işte budur.[491]

Ve kim ki varlığından geçer, bu dünyanın ve ahiretin yüzü akı olur. Allah Kur'an'ın 3/45 ayetin de buyurdu: *" Dünyada da ahirette de şanı yüce olanlardır*."[492]

Hacı Bektaş Veli dört kapı ve kırk makamı açıklayarak. Bu konu da yapılması gerekenler hakkında bilgi verir.[493]

Hacı Bektaş Veli, eserin devamında marifet kapısını on makamını açıklarken, marifetin onuncu makamın da çok önemli bir noktaya temas ederek Vahdet-i Vücut anlayışının önemli ilkelerinden birine değinerek, şöyle demiştir: "Kendi nefsini tanımak, Selam olsun Hz. Peygamber dedi ki: " Nefsini bilen Rabb'ini bildi"; yani "Yokluk ile nefsini bilen varlık ile Rabb'ini bilir"

Daha ne zamana kadar vaktini harcayacaksın efendi?

Eğer Rabbini tanımak istiyorsan nefsini tanı.[494]

Hacı Bektaş, eserinde "Ene'l-hak" ben Hakkım diyen Hallacı Mansur'un düşünce yapısına değinerek bu görüşü temellendirici bir yaklaşım sergileyerek buna eleştiri yapanlara Firavun örneğinden hareketle "Ene'l-Hak"ın ne anlama geldiğine dair açıklamalarda bulunmuş ve şöyle demiş:

---

[490] Hacı Bektaş Veli, *Fevaid*, s. 1-B.
[491] Hacı Bektaş Veli, *Fevaid*, s. 2-A.
[492] Hacı Bektaş Veli, age, s. 2-B.
[493] Hacı Bektaş Veli, age, s. 3-A; 3-B.
[494] Hacı Bektaş Veli, age, s. 5-B.

Ene'l-Hak sözü Mansur'un dilinde nur idi.

Ena'llah sözü Firavun'un dilinde zulüm idi.[495]

Mansur "ben Hakkım" dedi. O, bununla kendi hakikatini söylüyordu. Firavun ise "Ben sizin yüce rabbinizim" dedi, kendi görüntüsünü, karakterini ortaya koydu.

Hacı Bektaş, tevhide büyük bir önem vermiş ve eserin de öyküleme yöntemiyle işlemiş; Sırrı kutlu olsun Hoca Ahmet Yesevi'nin yanına bir derviş geldi ve " Ey Pir! Tevhidi açıkla" dedi, Hoca bir kelle şekeri önüne koydu ve "Bu nedir?" sordu, Derviş "Şeker" dedi. Hoca buyurdu: " Bunu şeker halinden çıkar, birkaç şekil yap. "Ardından derviş şekerleri alıp ondan muhtelif şekiller oluşturdu. Hoca "bu nedir? Şu nedir?" diye teker teker sordu. Derviş "Bu at, Bu deve, Bu adam" dedi. Hoca "hepsini boz, birleştir". Derviş bütün şekilleri bozup birleştirdi. Hoca "Şimdiki nedir?" diye sorunca Derviş "Şekerdir" dedi. Hoca sırrı kutlu olsun buyurdu: "Tevhidi anlatmam bitti".

Biz olduğumuz gibiyiz, öylede kalacağız

İster bugün ister yarın, iki cihan içinde.[496]

Hacı Bektaş Veli, insan ile Allah arasında hiçbir engelin olmadığını, engelin kişinin nefsani duyguları olduğunu belirterek, İnsan-ı Kamilin Hakla olduğunu belirtir, aynı zamanda Kamil insanın HAK'I görebileceğini çünkü onun kalbi Hak'ın mekanı olmuştur kendisin de Haktan gayrı her şey yok olmuştur:

"Allah ile kul arasında perde olan, yeryüzü, gökyüzü, arş, ve kürsi değil, senin kuruntun ve bencilliğindir."[497]

"Hakkın görüntüleri sonsuzdur. Öyleyse yoklukta sonsuz olmalıdır; çünkü yokluk görüntünün karşılığında elde edilir ve her görüntü yokluğu, her yokluk, devamlılığı gerektirir. Fakat külli açıdan yokluk iki çeşittir. Birinci, cüzi; ikinci; küllidir. Cüzzi yokluk, yol sahibinin kendini belirlemesinde tamamen yok olmasıdır.

Sen nefsinden yok ol, visal budur, o kadar

Sen var olma asla, kemal budur, o kadar.[498]

"*Müminin kalbi Allah'ın arşı ve evidir*."[499] O evin yeri marifettir, göğü imandır, güneşi şevktir, ayı muhabbettir, bulutları fazilettir, yağmurları rahmettir, ağaçları hizmettir, yaprakları taattır, meyveleri sezgidir, günleri itaattir, geceleri isyandır. O evin

495 Hacı Bektaş Veli, age, s. 10-A.
496 Hacı Bektaş Veli, age, s. 10-A.
497 Hacı Bektaş Veli, age, s. 11-B.
498 Hacı Bektaş Veli, age, s. 13-A.
499 Hacı Bektaş Veli, age, s. 21-A.

dört kapısı vardır: Birincisi ilim, ikincisi yumuşak huyluluk, üçüncüsü sabır, dördüncüsü şükür.[500]

7.2. Makalat

Hacı Bektaş Velinin en önemli eserlerinden kabul edilen Makalat tamamen tasavvuf içeriklidir. Hacı Bektaş Veli hepsi tasavvuf konusun da olan ve müstakil risalecikler halinde ki eserine Makalat ismini vermiştir.[501] Makalat'ın aslının Arapça olduğu[502] söylense de, bu Arapça metin ortada yoktur. Hatiboğlu 1409 da Makalat'ı Türkçeye çevirmiş. Düz yazı halinde de Sadeddin (Said İmre) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Hatipoğlu'nun manzum çevirisi ile Molla Sadeddin düz yazısı arasında bir fark yoktur.[503] Makalat tasavvufi nitelikli bir eserdir; "dört kapı" ve "kırk makamı" açıklamak amacıyla yazılmıştır. Dört kapıdan maksat, "şeriat", "tarikat", "marifet" ve "hakikat" kavramlarıdır. "Kırk makam" da bu kapılarda girilerek katledilecek kırk adet merdiven basamağıdır. Hacı Bektaş Veli burada bu kapıları aralayarak her birindeki onar makamın neler olduğunu ve her makamda bir sonra kine ulaşmak için neler yapmak gerektiğini anlatmaktadır.[504] Tasavvufta işin esası, "*Men arefe nefsehu fe kad arefe rabbehü*" hadisin de vurgulandığı üzere, kendini bilmek ve böylelikle yaratıcıyı tanımaktır. İşte Hacı Bektaş Veli öğretisine göre bunu başarmakta ancak "Dört kapı"dan geçip "Kırk makama"a ulaşmakla mümkün olacaktır.[505] Makalat'ın tamamı bir mukaddime ile on bir babdan meydana gelmiştir. Kısa mukaddimede besmele, hamdele ve salveleden sonra eserin sahibi olan Hacı Bektaş Veliyi metheden bir giriş bulunmaktadır. Burası tamamen mütercim tarafından yazılmıştır.[506] Makalat incelendiğinde eserin ayrıca pedegoji kitabı özellikleri gösterdiği görülecektir. Mesela ilgi, heves, edep, zeka ve kabiliyet gibi kavramlar eğitim anlayışı ve uygulamasının temeline ait kavramlardır. Bir insan hiçbir zaman tembel olmamalıdır. Azimli, sabırlı, edepli, dikkatli, cesur, mert ve çalışkan olmalıdır.

Makalat'da, diğer ahlaki ve didaktik eserler de karşımıza çıkan, önemli hususlardan biri de hitap şeklidir. Eser baştan sona bir sohbet havası için de devam eder,

---

[500] Hacı Bektaş Veli, age, s. 23-A.
[501] Hacı Bektaş Veli, age, s. 23-A-B.
[502] Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, Haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, Tdv, Ankara Şubat 2007, s. 22.
[503] Noyan, age, c. 1, s. 87.
[504] Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, s. 27.
[505] Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, Haz. Ömer Özkan-Malik Bankır, Hacı Bektaş Veli Külliyatı, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010, s. 473.
[506] Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, Haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, Tdv, Ankara Şubat 2007, s. 28.

bu anlam da metin de "Pes, aziz-i men!"(şimdi/ öyleyse azizim) ifadesinin sık sık tekrar edildiğini görüyoruz.[507] Makalat'da dikkati çeken bir husus da, makamda yapılması gereken şey söylendikten sonra, genellikle bunlarla ilgili ayet, hadis veya kelam-ı kibar kabilinden bir söz getirilmiş olmasıdır. Bunların genelde ayetler olduğu görülmektedir.[508] Makatın ilk bölümün de inanan insanlar dört gurup olarak gösterilmiş, bunların her birinin özellikleri anlatılmış ve yapmaları gereken işler sıralanmıştır.[509] Makalat'ın ikinci bölümün de ise Dört Kapı Kırk Makam anlatılır ve kulun Tanrı'ya varacağı mertebelerden bahseder.[510]

Hacı Bektaş Veli'nin, Makalat'ına başlanırken Besmele ile başlanmış ve Allah'ın varlığının zorunluluğuna vurgu yapılarak Allah'ın ululuğuna ve zatına övgüler edildikten sonra Hz. Peygambere ve ailesine salat ve selamla devam edilerek Hacı Bektaş Veli'ye iltifat edilmiş ardından esere geçilmiş. "*Bismillahirrahmanirrahim*" ve yüce Allah'ın rahmetiyle. Biz çaresiz kulları yoktan var eden Tanrı Teâlâ hazretlerine hamd, şükür ve minnet olsun. O, bizlere iman ve İslam'ı nasip ettiği gibi diğer bütün varlıkların rızklarını da belirleyip her birine ayrı ayrı paylaştırıldı. Salat ve selam da önce, Allah'ı Teâlâ'nın bütün alemi onun sevgisi yüzünden yarattığı peygamberlerin ulusu ve resullerin reisi Hz. Peygamber'in üzerine; sonra da onun arı tertemiz Ehl-i Beytine; en üstün kavim olan evladına ve ashabına olsun. Çünkü bütün kainatın padişahı olan Tanrı, bu itibarlı Müslümanların ruhlarını ahirette rahmetine erdirmiş ve bağışlamıştır.[511] Makalat'ın hemen girişinde Allah'ın bütün eksik ve noksan sıfatlardan uzaklaştırarak O'nun bu sıfatlardan münezzeh olduğunu söylemiş, "Her türlü noksan sıfatlardan münezzeh olan Hak Teala[512] ve devamında insanların yaradılışına göre dörde ayırmakta ve bunu da dört kapıyla simgeleştirip bazı tasavvufi anlamlarla derinlik kazandırıp uzun uzadıya bu bahis hakkında bilgi vermektedir.[513] Hacı Bektaş Veli Allah'ı bulmayı yani mekan ve Allah'ı bilme olgularını açıklarken, Vahdet-i Vücut anlayışının çerçevesinde Ene'l-hak anlayışıyla yaklaşır: "Yüce Allah' nasıl buldunuz?" diye sorulsa, şöyle cevap verirler: "Allah'ı kendimizde bildik kendi özümüzü de Allah bildik" diyerek bu görüşünü; "*nefsini bilen, Rabbini bilir*" hadisene atıf yaparak

[507] Hacı Bektaş Veli, *Makalat,* s. 475.
[508] Hacı Bektaş Veli, *Makalat,* s. 33.
[509] Hacı Bektaş Veli, *Makalat,* s. 33.
[510] Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, s. 27.
[511] Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, s. 43, 1-b.
[512] Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, s. 44, 2-a.
[513] Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, s. 44, 47, 48, 51, 52, 55 vd.

açıklar.[514] Bu hadis Alevi inancı içinde önemli bir yere sahiptir. Genelde, dedeler Alevi inanç boyutunu anlatırken bu hadisi kullanırlar, bu hadisin manasında ciddi mesajlar yatmaktadır. Özellikle Alevi inancının Tanrı hakkında ki bakış açısı bakımından önemlidir. Bur da verilmek istenen mesaja da, kişi kendini bilmezse yani yaradılışın da ki mayayı bilmezse kendinin hakikatine varamaz. Kendi hakikatine varamayan da Allah'ı bilemez ve kendi özüne kendini katmış Hakk'ın nerde olduğunu da bulamaz, diyerek insanı kendisine davet eden bir yaklaşım söz konusudur. Hacı Bektaş Veli, insanın Tanrıya erebileceğini hatta O'nun dostu olabileceğini söyler ve şöyle ifade eder:

"Kul, Çalap Tanrıya kırk makam da ulaşarak dost olur. O kırk makamın onu şeriat içinde, onu tarikat içinde, onu marifet içinde ve onu hakikat içindedir."[515] Bunları ayrıntılı bir şekilde işleyen Hacı Bektaş Veli, ilk makam olarak Allaha inanmayı şart koşarak, Rahmanın aslı imandır der ve "Hani Rabbin (ezelde) ademoğullarının sulblerinden zürriyetlerini çıkarıp aldı da onları nefislerine şahit tutarak ben sizin Rabbiniz değil miyim? buyurdu, onlar da: Evet, dediler…"[516] ayetiyle Allah'a imanın insanın dünyaya gelmeden verilen bir ahd olduğu buna bağlı olarak da insanın fıtratında Allah'ı bilmenin var ve zorunlu olduğunu vurdular.[517]

Yine Hacı Bektaş Veli, kırk makamı kişinin Allaha varmasında olmazsa olmaz ilkeleri olarak vurgular ve dört kapı kırk makamdan geçeni şöyle ifade eder:

Bu makama ererse
İşbu ürünü kim dererse
Varlığını Hakka verir
Bütün alem içinde[518]

Hacı Bektaş Veli, Tevhit konusuna hassasiyetle yanaşmış ve Makalat'ında önemli yer vermiştir. Tevhit konusunu işlerken Kur'an'dan ayetler vermesi Hacı Bektaş Veli'nin hem Kur'an'a verdiği önem hem de Kur'an'daki Tevhit anlayışına yaklaşımı açısından önemlidir. Tevhitle ilgili işlediği ayetlere değinmek gerekirsek;

"*İlahınız bir tek Allah'tır*"[519] ayetine atıf yaparak Allah'ın eşi ve benzeri olmadığı kimsenin ona denk olmadığını vurgulayarak varlığının zorunluluğuna değinir;

---

[514] Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, s. 551, 17-A.
[515] Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, s. 521, 9-B; Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, Haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, Tdv, Ankara Şubat 2007, s. 68-89.
[516] Araf, s. 172.
[517] Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, s. 523, 10-A; Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, Haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, Tdv, Ankara Şubat 2007, s. 68, 8-A.
[518] Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, s. 528, 18-A
[519] Bakara, 2/163.

"*Gökleri ve yerleri yaratan*"[520] Allah'ın yaratma sıfatına vurgulayarak Allah'ın kendi varlığını bildirdiğini;

"*Göklerin ve yerin mülkü yalnız Allah'ındır*"[521]

"*O, kulların üzerinde yegane kudret ve tasarruf sahibidir*"[522] diyerek kadirliğini açıklar.

Sonra ululuğunu bildirir:

"*O, yücedir, büyüktür*"[523]

Sonra üstünlüğünü bildirdi:

"*asıl üstünlük, ancak Allah'ın.*"[524]

sonra büyüklüğünü bildirdi:

"*Büyüklük ve ikram sahibi Rabbinin adı yücelerden yücedir.*"[525]

sonra nimetini bildirdi:

"*O' ne güzel sahip O' ne güzel yardımcıdır.*"[526]

sonra iyiliğini bildirdi:

"Allah kullarına lütufkârdır"[527]

Hacı Bektaş Veli, Bu ayetlerle, İslam dini açısından önemli yeri olan ve İslam'ın geliş amacının başında yer alan Tevhit konusu işlerken farklı bir boyuta geçer ve Hz. Ali'nin kendisine, taptığın Tanrıyı görüyor musun? sorusu üzerine; Hz. Ali'nin: görmesem tapar mıydım?[528] cevabı üzerine farklı bir yaklaşımla Allah'ın görülüp görülmeyeceği konusu ve Allah'ın şekil, şema yani aşkınlığından öte somut- zahir- maddesel boyutuna geçerek Vahdet-i Vücut anlayışına uygun kırk makam sürecine değinerek eserine devam etmiştir. Makalat'ın çoğunluğunda kulun Tanrıyla kuracağı ilişki ve bunun nasıl lığı üzerinde tasavvufi manalarla anlatılıp derinlik kazandırılmış bir öğüt verici anlatım söz konusudur.

7.3. Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye

Hacı Bektaş Veliye ait olduğu söylenen ve Davut Duman tarafından dilimize kazandırılan Makaalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye adlı eser incelendiğinde, Hacı

---

520 En'am, 6/1.
521 Hadid, 57/2-5.
522 En'am, 6/18.
523 Şura, 42/4.
524 Fatır, 35/10.
525 Rahman, 55/78.
526 Hac, 22/78.
527 Şura, 42/19.
528 Hacı Bektaş Veli, *Makalat,* 102, 16a.

Bektaş Velinin kendi kaleminden çıkmış olduğu veya olmadığı konusunda bir kanıt elde edilememiştir.[529] XIII. yüzyıl, Moğol hakimiyetinin yanında, tasavvuf hareketlerinin de hız kazandığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyılda Anadolu'nun her şehrinde veya kasabasında tekkelere rastlamak mümkündür. Bu tekkelerde, klasik divan edebiyatı anlayışının dışında, tasavvufi halk edebiyatı adını verdiğimiz bir edebiyat anlayışı vücuda gelmiştir.

Hacı Bektaş Veli'nin, Makaalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye adlı eseri XIII. Yüzyıl tekke edebiyatının ürünüdür. Eser, didaktik bir tarz da kaleme alınmış olup sanatlı söyleyişten uzak, soru cevap şeklinde yazılmıştır. Farsça olarak yazılan eserde dini, ahlaki ve tasavvufi konularda sorulan kısa sorulara ayetler, hadisler ve İslam büyüklerinin sözleri şahit gösterilerek cevap verilmiştir. Karmaşık anlaşılması zor konular, herkesin anlayabileceği bir şekilde anlatılmıştır[530]. Eserde öncelikle anlatılmak istenen kavramlar verilmekte, daha sonra bunlar tek tek açıklanmaktadır. Özellikle eserde insanın kendisini arındırması, dervişin yapacaklarından başlayarak, iman, akıl, bilgi, yaratılış, şeyh, mürit, ilişkileri gibi birçok konuya girilmekte ve bunlar açıklanmaktadır. Eserin bir başka özelliği ve bizim konumuz açısından da önem arz eden tarafı ise Allah'ın zatı ile ilgili olarak kendisiyle yaşıt, ardıl ve öncülerin geniş yorum ve açıklamalarına girmemiş olması, yaradan ve yaratılan arasındaki ilişkiyi Vahdet-i Vücut nazariyesine dayalı olarak açıklamamış olmasıdır. Bazı yerlerde bunu andıracak ifadeler bulunmakla birlikte daha sonra yaratıcı ve yaratılan arasındaki farkı çok sık vurgulamaktadır. En dikkat çeken yönlerinden biri ise yaradan ve yaratılmışla ilgili olarak verdiği hükümlerin tümü Kur'an'dan bunu açıklayan bir ayetle desteklemiş olmasıdır.[531]

Makaalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye bir bütün halinde okunduğu, günümüz sözlü geleneğinin halen yaşadığı cemlerde ki başlayış, bitiriş ritüelleri gözlemlendiği, gülbank, nutuk ve nefeslerle karşılaştırıldığı zaman Hacı Bektaş Veli'nin düşüncelerini içinde taşıdığı çok açık bir biçimde görülmektedir. Buradaki açıklamaların önemli bir kısmının yine Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet ve Yunus Emre'nin Risaletü'n Nushiyyesi ile aynı tematik özelliklere sahip olduğunu

---

[529] Hacı Bektaş Veli, *Külliyat,* Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Haz. Gıyasettin Aytaş, Ankara 2010, s. V1.
[530] Hacı Bektaş Veli, *Külliyat,* s. 331.
[531] Hacı Bektaş Veli, *Külliyat,* s. 333.

söyleyebiliriz.[532] Eser incelendiği zaman görülecektir ki, düşüncelerin önemli bir kısmı Hacı Bektaş Veli'nin diğer önemli eseri olan Makalat'la da büyük benzerlik göstermektedir. Bazı düşüncelerin birbirini tamamladığı ya da tekrarlandığını görmekteyiz.[533]

Bu eserin Hacı Bektaş Veli'ye ait olup olmadığı tartışmalarını bir yana bırakırsak, eserde tasavvufi eğitim sürecinin önemli yer kapladığını görmekteyiz. Yine Bu eser de Allah ile ilgili bölümlerden ya da konu içerisinde gecen bazı yaklaşımlardan yola çıkarak eserin kendi yapısı içinde ki Allah yaklaşımını değerlendirmeye çalışacağız.

Bu eserde de diğer eserler de olduğu gibi ilk sayfasında yazıya Besmele ile başladığını görüyoruz. Hemen ardından, Hamt alemlerin rabbine dua ve selam Muhammed'e, o'nun evlatlarına ve tüm sahabelerine aittir diyerek devam etmektedir[534]. Hacı Bektaş Veli, bu eserinde Allah'a ulaşmak isteyen kişiye üç yol göstermektedir. Birincisi; hayvansal davranışlardan kurtulmak, o nefsi arındırmaktır. İkincisi; Yüce Allah'tan başkalarından kopmaktır o da kalbi temizlemektir. Ve üçüncüsü; (Maddi) sıfatlardan kurtulmaktır, o da ruhu yüceltmektir. Buna göre talibin yani Hakk'a ulaşmak isteyen kişinin nefsini arındırması, kalbini temizlemesi ve ruhunu yüceltmesi şarttır[535]. Yine takiben kişini yani talip veya dervişin Hakka varması için O'ndan başka hiçbir nesneyi kendinde bırakmamalı. Bur da Vahdet-i Vücudu anımsatan yaklaşımları görmekteyiz. Yani cümle vücut, vahdet birlik olmuş o bir ise Allah'tır. Mesela Hacı Bektaş Veli eserinde buna atıf yapmaktadır ve şöyle demektedir:

Derviş; yüce Allah'ın sıfatlarında baki kalabilmek için kendi sıfatlarından arınmalı, kendi kişiliğinde (zat) ve bütün görüntülerinde Allah'ın görüntülerini gözlemleyebilmek için benlik ağacını kökünden sökmelidir.

Her şey de O'nun tek olduğunu kanıtlayan bir işaret vardır.

Nazım;

"O halde her şeyde O'nun tek olduğunu gösteren bir işaret vardır"

Hacı Bektaş Veli yazısının devamında Allah'ın zatı ve sıfatları ve Esma-ül Hüsnasın'ı işaret eden söylemleriyle karşılaşmaktayız ve bunu da Kur'an'da ayetlerle işler:

---

[532] Hacı Bektaş Veli, *Külliyat*, s. 335.
[533] Hacı Bektaş Veli, *Külliyat*, s. X.
[534] Hacı Bektaş Veli, *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Haz. Gıyasettin Aytaş, Hacı Yılmaz, Ankara 2004, s. 1, 1a.
[535] Hacı Bektaş Veli, *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*, age, s. 2, 1b 437-Hadid, 57/3.

Nitekim Yüce Allah " *O, her şeyden öncedir; kendisinden sonra hiçbir şeyin kalmayacağı sondur; varlığı aşikardır; gerçek mahiyeti insan için gizlidir*"[536] buyuruyor. Bütün varlıklar yok olduktan sonra baki kalacak olan O'dur. O'nun sonsuzluğunun sonu yoktur. Varlığını kanıtlayan kanıtların çoğunluğu ve açıklığı sebebiyle her akıllı O'nun zat-ı hakikatini düşünemez. Yani ilk benim ki, seni yoktan ben yarattım yine son benim senin dönüşün bana olacaktır. Zahir benim ki, senin yüzünü en güzel şekilde bezedim. Batıl da benim ki senin gönlüne hakikatlerin sırrını emanet bıraktım.

Nazım:

İlk ve son sensin, ortaya çıkan kim ola?

Zahir ve batın sensin var ve yok kim ola?[537]

Hacı Bektaş Veli, aynı konuya devam edip Allah'ın tevhidi ilkesine geçiş yaptığını görmekteyiz. Tevhit ilkesini Hacı Bektaş Veli'nin incelemiş olduğumuz eserlerin hepsinde ister bu eserde olduğu gibi doğrudan isterse dolaylı bir şekilde değindiğini görmekteyiz. Ve yine Kur'an'dan ayetlerle düşüncesini temellendirmektedir.

Nitekim Yüce Allah; "*Allah, O'ndan başka Tanrı olmadığına şahitlik etmiştir*"[538] buyuruyor. Yine o, İlahi düşüncelere dalmalı; sevgi meyvelerini dermeli; ruhunu birlik içinde tutmalı; İlahi sırlara ulaşmaya gayret etmeli; başına ihlas tacı koymalı; huzura çıkma kemeri kuşanmalı; ibadet bineğine binmeli, teklik makamına erebilmek için kulluk kırbacını eline almalı, gayret atını birlik meydanında koşturmalıdır. Nitekim Yüce Allah "*De ki, O Allah bir tektir*"[539] buyurmaktadır.

Kul hüvellah onun temiz ismidir

Bu akıl sözüdür gerisi boştur.

Derviş gönlünü teklik (tevhit) suyu ile beslemeli.[540] Hacı Bektaş Veli tevhit ilkesini açıklarken bir taraftan yaran ve yaratılan ayrımına kesin çizgilerle değinirken, bir taraftan da insan odaklı bir vahdet yaklaşımıyla karşılaşmaktayız, Bunu da ayet ve hadis ile temellendirmektedir. Hadis-i kudside şöyle buyurmaktadır: "*İnsanoğlunun gövdesinde bir et parçası vardır; et parçasında bir kalp, kalpte bir gönül, gönül de bir işaret, işarette bir nur, nur da bir sır ve sırda da biz varız.*"

---

536 İhlas 112/1.
537 Hacı Bektaş Veli, Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye, age, s. 3, 2a.
538 Âlû İmrân 3/18.
539 Hacı Bektaş Veli, *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*, s. 4, 2b
540 Hacı Bektaş Veli, *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*, s. 5, 3a

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Nereye dönerseniz Allah'ın yönü orasıdır. Doğrusu Allah, her yeri kaplar ve her şeyi bilir*."[541]

"*Nerede olursanız olun O, sizinle beraberdir Allah yaptıklarınızı görür*."[542]

"*Vücutta Allah'tan başka özne yoktur*."[543]

Bu konu da Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Biz ona şah damarından daha yakınız*"[544] Buna da hemen açıklama getiren Hacı Bektaş Veli şöyle devam etmektedir; Allah genelde ilmi ve kudretiyle, özelde lütuf ve rahmetiyle sizinledir. Yani nerede olursanız olun Allah'ın ilmi ve kudreti sizden ayrılmaz. Talibin meramı ve şikayeti Allah'tan başkasına olmamalıdır. Çünkü Allah'ın göründüğü ve baktığı yerdedir. Oraya ondan başkası için yol yoktur.[545]

Hacı Bektaş Veli, eserin de varlığı dört çeşit olarak ele alır bunlar;

Vacibü'l-Vücud, Yüce Allah'tır. Çünkü O'nun başlangıcı ve sonu yoktur. O her zaman vardır.

Caizü'l-Vücut, gözle görülen bütün varlıklara denir. Çünkü bunlar ilimle bilinir.

Mümteniü'l-Vücud, Allah'ın ortağı bulunmayışına denir. Olamaz, Olması düşünülemez.

Mümkinü'ül vücud, var olabileceği gibi yok da olabilen, varlığı başka bir varlığa muhtaç olandır.[546]

Eser de tevhit olgusu birçok yer de işlendiğini görüyoruz; Derviş, "La ilahe illallah" kelimesine kendi varlığından geçerek gark olmalıdır.[547]

Hacı Bektaş Veli eserinde Haberi sıfatlara da değinmektedir bunu yine ayette dayandırmaktadır;

Yüce Allah "*Allah'ın eli onların elleri üstündedir*"[548] buyurmaktadır. Burada Allah'ın eli, peygamberlerinden daha üstedir. Burada el, üstünlük anlamındadır.[549] Yüce Allah yine buyuruyor ki; "*Ademin tabiatını kırk sabah kudret elimle yoğurdum ve kendi ruhumdan ona üfledim*"(hadis-i kutsi).[550]

---

[541] Hadid, 57/4.
[542] Kaf, 50/16.
[543] Hacı Bektaş Veli, *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*, s. 7, 4a.
[544] Hacı Bektaş Veli, *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*, s. 11, 12, 6a, 6b.
[545] Hacı Bektaş Veli, *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*, s. 15, 8a.
[546] Fetih, 48/10.
[547] Hacı Bektaş Veli, *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*, age, s. 33, 17a.
[548] Hacı Bektaş Veli, *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*, age, s. 36, 18b.
[549] Hacı Bektaş Veli, *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*, age, s. 46, 23b.
[550] Hacı Bektaş Veli, *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*, age, s. 53, 27a, 27b.

Hacı Bektaş Veli esrinde Allah ve tevhit dolaylı olarak da Vahdet-i Vücud görüşünü aralıklı da olsa dervişin, talibin Hakka ermesin de temel kural olarak işlemiştir. O bu ilkeyi "Allah'a yine Allah demek birlik alemidir"[551] şeklinde ifade etmektedir.

Yüce Allah'ı bulmak ve tanımak, Allah'ın velilerini tanımak ve bulmaktan daha kolaydır. Çünkü Yüce Allah, güneşten daha açıktır. Bu konu da peygamberler sultanı "Hak, güneşten daha açıktır" buyuruyor. Çünkü herkesi yaptığının hüneri ile tanırlar ve onunla nasıl bir kişi olduğunu anlarlar. O halde alem Yüce Allah'ın sanatı olduğuna göre, o nasıl gizli olabilir.[552]

7.4. Besmele Tefsiri

Besmele Tefsirinin Hacı Bektaş Veli'ye ait olduğu konusunda çeşitli tereddütler olmakla birlikte bu eser Türk- İslam hayatı için önemlidir. Eserin Makalat'la birlikte istinsah edilmiş olması ve onun üslubuna benzemesi, bu şerhin Hacı Bektaş'a ait olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.[553]

Manisa kütüphanesinde 3536 sayıda kayıtlı olan **Kitab-ı Tefsir-i Besmele ma'a Makalat-ı Hacı Bektaş Rahmetullah** başlığını taşıyan, harekeli ta'lik kırması ve oldukça zor okunan bir yazı ile yazılmış bir eser bulunmaktadır. Her sayfasında on birer satır bulunan, 57 sayfadan meydana gelen bu eserin 58. Sayfasında, bu nüshayı 827H (1422 M.) yılında Hasan oğlu Cafer'in yazdığını bildiren bir kayıt vardır. Yazmanın yer yer Türkçe vermektedir.[554]

Eser, Rüştü Şardağ tarafından 1985 yılında tercüme edilmek suretiyle yayınlanmıştır. Besmele okumanın faziletlerinin anlatıldığı Besmele Tefsirinde Hz. Peygamberin miraçta yaşadığı ruhani hayattan bölümler vardır. İşlediği konular gereği konuşmalar, Hz. Peygamber ile Allah arasında geçmektedir. Allah'ın lütfu, ihsanı, bağışlayıcılığı, cömertliği gibi konuların işlendiği bu eser, insanlar arasında ki ilişkileri de aynı tema üzerine oturtmaktadır. Bu eser de diğer bütün tasavvufi eserlerde de olduğu gibi insanlara bu dünya da ve diğer dünyada da mutlu olmanın yollarını çeşitli kavram ve küçük hikayelerle anlatan kıymetli bir eserdir.[555]

---

[551] Hacı Bektaş Veli, *Külliyat*, s. 205.
[552] Noyan, age, c. 1, s. 94.
[553] Hacı Bektaş Veli, *Besmele Tefsiri*, Haz. Hamiye Duran, Tdv, Ankara, Mayıs 2009, s. 31-35.
[554] Hacı Bektaş Veli, age, s. 41, 1b.
[555] Hacı Bektaş Veli, age, s. 42, 2a.

Eser ismine uygun olarak Besmele ile başlamış ve Allaha hamd ve Resulüne salat ve selamla devam eder.[556] Hacı Bektaş Veli bu eserin de Besmelede yer alan Allah, Rahman ve Rahim isimlerinin manalarını yine Allah'ın zatı sıfatlarına da vurgu yapacak şekil de açıklayarak devam eder bunu da Hz. Peygamberin Miraç gecesinden bölümlerle anlatmış;

Allah hu Teala Miraç gecesinde Muhammed Mustafa'ya "Eğer her işte yardımımın seninle olmasını istiyorsan, keremimi, lütfumu ve ism-i azamımı bildiren adım her an dilin de olsun" diye hitap etti,

Resul, "İlahi ism-i azamın hangisidir? Lütfunu bildiren hangisidir? Hiçbir zaman onlardan ayrılmam için bana bildir" dedi.

Tanrı Teala " Ey Muhammed, ism-i azamım Allah'tır. Keremimi bildiren adım Rahmandır. Lütfumu bildiren adım Rahimdir. Eğer bu durum da "Bismi'llahi'r-rahmani'r-rahim" dersen ben keremim ve lütfum ile senin bekçin olurum" dedi.[557]

Aynı eserde, Kelime-i Tevhit birçok yer de geçmektedir ve yine aynı eser de Allah isinin önemine değinen açıklamaları bulunmaktadır. "Lailahe illallah Muhammedun Resullah."[558]

Tanrı Teala " Ey Muhammed benim ism-i azamım Allah'tır. Allah'tan başka ne kadar adım varsa hepsi sıfattır. Nitekim mü'minler içinde Halik denilince yaratıcılığım bilinir. Rahim denilince mü'minler hakkında ki şefkatimin çokluğu bilinir. Allah deyince Tanrılığım bilinir.[559]

Hacı Bektaş Veli'nin eserlerinde tevhit olgusu önemli yer tutmuştur. Bu eserinde de Allah'ın varlığı, birliği ve eşi benzeri olmayacağına yani tevhit olgusuna Kur'an'dan ayetler vererek hassasiyetle yanaştığını görmekteyiz.

"*Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, bundan başka dilediği kimse için bağışlar*."[560] Gönlümde kendimi aradım, Allah'ın birliğini sağlamlaşmış buldum.[561]

Besmele Tefsiri, Hacı Bektaş Veli'nin önemli eserlerindendir. Bur da Besmelede gecen Allah'ın isimleri ve bu çerçevede yapılan şerhtir. Allah'ın isimleri ve zatı, sıfatı konusunu besmele ile özetleyen Hacı Bektaş Veli bunları belirli olaylar dizgisinde

---

[556] Hacı Bektaş Veli, age, s. 45, 2b; s. 65, 7b; s. 133, 24b.
[557] Hacı Bektaş Veli, *Besmele Tefsiri*, s. 48, 49, 3a, 3b.
[558] En-nisa, 4/48-116.
[559] Hacı Bektaş Veli, age, s. 77, 10B.
[560] Noyan, Bedri, age, c. 1, s. 94.
[561] Hacı Bektaş Veli, *Külliyat*, age, s. 171.

anlaşılır bir anlatımla insanlara sunmaya çalışmış. Bu eserde de olguların Tevhit etrafında gerçekleşmesi bu eseri yazan Hacı Bektaş Veli'ni düşünce dünyasın da Tevhidin ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu görüyoruz**.**

7.5. Fatiha Suresi Tefsiri

Fatiha suresi Tefsiri hakkında ilk bilgiyi Baha Said Bey vermektedir. Manisa Valide Camiii kitaplığında, 1315 yılında Derviş Ali-yyül Mevlevi-yyül- Bektaşi tarafından rık'a ile yazılı bir defterden söz etmektedir. Bu yazma, Tire'de Hacı Necip Paşa kitaplığında bulunan ve Hazret-i Pir Hacı Bektaş Veli eseri olan Tefsir-i Fatiha'nın bir kopyasıdır.[562]

Hacı Bektaş Veli'nin eserleri arasında bahis edilmekle birlikte, yakın zamana kadar neşri yapılmamıştır. Çok küçük hacimli bu eserin iki nüshası bulunmaktadır. Nüshalardan biri İngiltere, British Library, Asia, Pacific and African Collections Bölümünde, Oriental Manuscriptslerde; diğeri ise Süleymaniye Kütüphanesinde yer almaktaır.[563] Fatiha suresi Tefsiri, Hacı Bektaş Veli'nin tefsir tarzındaki bir başka eseri olan Besmele Tefsiri ile bazı ortaklıklar taşımaktadır. Bu eserde Besmele Tefsiri gibi yine Hacı Bektaş Veli'nin bir diğer eseri Makatla birlikte arka arkaya istinsah edilmiştir. Besmele Tefsiri ile diğer bir benzerlik eserin girişinde Mi'rac hadisesine telmih yapılmasıdır.[564]

Tasavvuf geleneğinde Fatiha, Kur'ân'ın özeti kabul edilir. Bu nedenle de Fatiha Suresinin önemi büyüktür. Hz. Peygamberin "Bütün Kur'an Fatiha da toplanmıştır. Fatiha da Besmelede toplanmıştır." Hz. Ali'nin, "Besmele'deki bilgiler de başındaki *be*de toplanmıştır" dedikleri bildirilir. Yöredeki sözlü geleneğe göre Hacı Bektaş Veli'nin Fatiha Tesfiri'ni duyan bir tefsirci Veli'ye Kur'an'ın tamamını neden tefsir etmediğini sorar. Hacı Bektaş, "Anahtar olmayınca bedestan'a girilmez, kutnu kumaş kesilmez" cevabını verir.

"Fatiha" kelimesi, açmak, açıklığa kavuşturmak, açılacak şeylerin başı, başlamak anlamında ki "feth" kökünden türetilmiş bir isimdir. Bir şeyin "girişi, başlangıcı, baş tarafı" anlamlarında kullanılır. Bu Sure Mekke'de nazil olmuştur. Fatiha Suresinin çeşitli kaynaklarda zikredilen yirmi beş adına da rastlanmaktadır.[565] Fatiha suresi, kısaca Kur'an'da ki bütün bilgileri toplayarak özetleyip veren manadadır. Hacı

---

562 Hacı Bektaş Veli, *Fatiha Tefsiri*, Haz. Hüseyin Özcan, Horasan Yay., İstanbul 2008, s. 44.
563 Hacı Bektaş Veli, *Fatiha Tefsiri*, Haz. Hüseyin Özcan, Horasan Yay., İstanbul 2008, s. 47.
564 Hacı Bektaş Veli, *Külliyat,* age, s. 171.
565 Hacı Bektaş Veli, *Külliyat,* age, s. 172.

Bektaş Veli, Kur'an'ın özünün "Fatiha" olduğunu bildiği için o dönem göçer aşiretlere bu sureyi onların anlayacağı sade bir dille açıklayıp anlatmıştır.[566]

Fatiha da ki yedi ayet yazılırken içinde hangi harflerin bulunmadığı, bu bulunmayan harflerin ne anlama geldiğini, tasavvuf kitapların da pek bulunmayan hoş bir üslup içinde anlatılmaktadır.[567]

Hacı Bektaş Veli yine Besmele ile başlamış ardından Allaha hamt ve Resulüne, ailesine, sevenlerine, dostlarına, soyuna salat ve selam ederek devam eder.[568] Eserde kişi Tanrı ya, onun zatı ve sıfatlarına övgü yaparak ve bunlara bağlanarak şükreder aynı zamanda da nasıl bir Tanrı anlayışına yani Tanrının varlığına yaklaşımını yine Kur'an'dan Fatiha suresini oluşturan kelimelerden yararlanarak anlatır;

… Yine Elhamdülillah deyip başlayınca yani kul, "şükür Tanrı'ya, şükür olsun" deyince Hak sorar:

-Nasıl bir Tanrıya şükredeceksin?

Kul:

Rabbil Alemin; Alemlerin Rabbi olan alemleri yaratan ve besleyen Tanrıya şükrederim.

Diye cevap verir ve devam eder:

"Errahmanirrahim" yani ey Rabbim bana yardım et beni bağışla…

Eser, Fatiha suresinin faziletlerini ve Fatiha okumanın hikmetlerini mucizevî bir dille anlatarak devam eder.

7.6. Velâyetname

Tasavvuf geleneğinde esasını, salih kişilere Allah tarafından olağan üstü haller gösterebilme kudreti olarak bahşedilen kerametlerin teşkil ettiği veli menkıbelerinin yer aldığı eserlere "menakıpname/velâyetname" adı verilir.[569] Bu tür eserlerde, Velilerin yaşamlarının yanı sıra değerli sözleri, insan ilişkileri, dini ve sosyal hayata bakış açıları, tarihi bazı olaylar, geleneklerin uygulanış biçimi ve kerametleri konu almaktadır.[570]

Lügat manası Arapça "bir zatın fazl ve meziyetine delalet eden fıkra ve bundan bahis eden makale ve risale-i medhiyye" olan "menkıbe" mühim tarihi şahsiyetler, Hz. Peygamberin ashabı, mezhep imamları, bir zümre veya kabilenin meziyetlerinden,

---

[566] Hacı Bektaş Veli, *Fatiha Tefsiri*, a. g. e s. 65, 1b, 2a.
[567]Hacı Bektaşı Veli, *Velâyetname*, Haz. Hamiye Duran, Tdv, Ankara, Kasım 2007, s. 13.
[568] Hacı Bektaşı Veli, *Velayetname*, Haz. Hamiye Duran-Dursun Gümüşoğlu, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010, s. 17.
[569] Hacı Bektaşı Veli, Velayetname, s. 13.
[570] Hacı Bektaşı Veli, Velayetname, s. 13.

övülecek yönlerinden bahis eden eserlere başlık olarak verilir. XI. yüzyıldan başlayarak önce Arapça ve daha sonra da Farsça ve Türkçe menkıbelerin toplandığı eserlerle zengin bir menkıbe edebiyatı gelişmiş, bu edebiyatın mahsulleri “menakıpname” veya “velâyetname” olarak adlandırılmıştır.[571]

Velayet”, Arapçada “ velilik, evliyaullahdan olan zatın hal ve sıfatı” manasına gelen bir isimdir. Bu kelimenin kökü “”’Hak tealaya vasıl ve kurbiyyet-i ilahiyyeye nail olan zat, aziz” manasındaki Arapçada “veli” sıfatı ile “vela” veya “veliyye”(yaklaşmak yakın olamak) fiiline dayanmaktadır.[572] XI-XII. Yüzyıllarda Türklerin yaşadıkları coğrafyalarda halka tarikat kurallarını öğretmek üzere tarikat pirlerinin hayatları ve kerametleri etrafında ortaya çıkmaya başlayan bu eserler, aynı zamanda kültür tarihimizin karanlık noktalarını aydınlatma da ve tarihi bir takım tespitlere ulaşmada kaynak niteliği taşıyan eserler olarak karşımıza çıkar.[573]

Velâyetnamelerde velilerin, Kur’an ve hadis temeline dayanılarak anlatılan kerametleri ile birlikte, İslam öncesi devirlerin yadigârı bazı efsane ve mit motifleri de eklenerek zenginleştirilmiştir.[574]

Hacı Bektaş Veli Velâyetname’si, Bektaşiler arasında çok değer verilir. Bu eseri Süfli Derviş namıyla tanınmış olan Ali oğlu Musa adında bir Bektaşi yazmıştır.[575] Bu konu da farklı görüşler bulunmaktadır. Kimilerine göre ki bu görüş yaygın kanaate göre kabul edilen görüştür, Hacı Bektaş Veli Velâyetname’sinin müstensihinin kimliği hususunda “Firdevsi-i Rumi” ve “Firdevsi-i Tavil” lakabıyla tanınan Bursalı İlyas bin Hızır olduğu yolundadır.[576] Velâyetname’nin çeşitli tarihlerde el yazısıyla kopyalanmış Türkiye kütüphanelerin de pek çok yazması vardır. Bu yazmalar üzerin de ilk çalışmayı Sefer Aytekin ve Abdulbaki Gölpınarlı’nın 1034 tarihli velâyetname yazısını esas alarak yaptılar. Daha sonra Erich Gross tarafından Almanca yapılan tercümesi ve Bedri Noyanın manzum nüsha yayını da yapıldı.[577]

Hacı Bektaş Veli Velâyetname adlı eserinde başlı başına bir konun işlenmediğini görüyoruz. Birçok mucize, keramet hikâyeni bir anlatımla yazılmış. Esere başlarken

---

[571] Hacı Bektaşı Veli, Hacı Bektaşı Veli, *Velayetname,* s. 17.
[572]Hacı Bektaşı Veli, *Velayetname,* s. 19 .
[573] Noyan, Bedri, *Hacı Bektaşı Veli Manzum Vilayetnamesi*, Can Yay., 2. Baskı, Temmuz 1996, s. 13.
[574] Hacı Bektaşı Veli, *Velayetname,* s. 21.
[575] Hacı Bektaşı Veli, *Velayetname,* s. 22.
[576] Noyan, age, s. 107.
[577] Hacı Bektaşi Veli, *Velayetname*, Karaca Ahmet Sultan Dergah Yay., 1. Baskı, İstanbul Nisan 2001, s. 113, 114

Besmele ile başlaması,[578] Hacı Bektaş Veli düşünce dünyasında Besmelenin yeri ve önemini belirtmesi açısından önem arz etmektedir. Velâyetname'de kerametler öyle yoğun işlenmiş ki Tanrısal bazı özellikler Veliyle özdeşleştirilmiş görülse de yine Tanrıya yakarma ve ondan dileme Onun inayetiyle gerçekleştirilmesi; ulu, kadir, yoktan var eden bir tek Tanrı varlığıyla karşılaşmaktayız. En ilginç örnek ise Hacı Bektaş Veli'nin ölüyü diriltmesi olayıdır. Bu olay şöyle anlatılmaktadır:

Hünkâr bir gün Malatya da, Samsam dene gelen höyüğe çıkıp oturdu, dört tarafı setre koyuldu. Höyük dibinde biraz Tatar evleri vardı. Oralarda, büyüklerinden birinin oğluyla bir yoksulun oğlu oynamaktaydı. Büyük oğlana yoksulun oğlu, ceviz kadar bir taş attı. Taş, çocuğun, can alacak yerine dokundu, çocuk, tepesi üstü yıkıldı, hemencecik can verdi.

Oradaki büyüklerle küçükler, bunu gördüler, öldüren çocuğu tutmak için koştular. O da Hünkarın bulunduğu höyüğün üstüne çıktı, Hünkara sığındı, elimden bir hatadır çıktı, aman beni kurtar. Bu gelenlere verme öldürürler beni. Derken kan sahipleri de geldiler, gerçek er dediler, bu çocuk adam öldürdü, ver bize ne gerekse yapalım. Hünkâr, o ölen çocuğu getirin bana dedi, getirdiler. Hırkasının içine aldı. Elini kaldırıp dua etti, elini yüzüne sürdü, hırkasını açtı. Bir de ne görsünler? Çocuk dirilmiş. Hemencecik koştu, kendisini öldüren çocukla öpüştü, beraberce oynama başladılar.[579]

Eserde ilginç birçok kerametli olay anlatılmıştır. Bu olayları Hacı Bektaş Veli'ye ve o dönemdeki tarikat pirlerini anlatan edebi eserlerin çoğuna baktığımız zaman, eserlerin, hemen hemen aynı temalarla işlendiğini görmekteyiz. Bu eserler genellikle tarikat kurucularının ardılları tarafından yazılmıştır. Yine aynı eserlerde Peygamberlerin bile gösteremediği bazı mucizelerin Veliler tarafından keramet şeklinde gösterilmiş olması, büyük ihtimalle eseri yazan kişinin mensup olduğu tarikatı diğer tarikatlardan üstün ve önde gösterme kaygısı yatmaktadır.

8. Yedi Ulu Ozanda Tanrı Anlayışı

Ozan, Oğuzca bir sözcüktür. Yine ozan sözcüğünün "ozmak" kökünden geldiğini söyleyenlerde bulunmaktadır. Ozan genel anlam da şöyle tanımlanmıştır: saz eşliğinde şiirler okuyan (şairlerdir) kişilerdir. Türklerde ozanlık geleneği Oğuzlardan başlamış ve günümüze kadar sürüp gelmiştir. Ozan sözcüğü aynı zaman da Mısırda, Orta Asya da ve Anadolu da yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu bölgelerde kimi

---

[578] Zaman, Süleyman, *Alevi Bektaşi Edebiyatında Yedi Ulu Ozan*, Can Yay., Nisan 2009, s. 31.
[579] Üzüm, İlyas, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İsam Yay., İstanbul, Eylül 2009, s. 17.

insanlar saz eşliğinde şiirler söyleyip, destanlar ve menkıbeler anlatmışlardır. Bu insanlar, toplumu ve doğayı iyi gözlemleyen kişilerdi. Bunlar kişilerin davranış biçimlerinin ve farklılıklarının neden ve niçinlerini sorgulayan ayrıcalıklı insanlardı. Ozan kişiler yaşadıkları çevrede meydana gelen olgu ve olaylara yorum getiren ve ortalama bilinç düzeyleri ve ezber yetileri diğerlerinden ileride olan kişi özelliğini taşıyorlardı. Bunlar çoğunlukla yaşadıkları toplumun önder kişileri konumundaydılar. Bu kişiler aynı zamanda doğaçlamaları ve bellekleri güçlü, söz dağarcıkları geniş ve sezgisel yetileri iyi olan kişilerdi.[580]

Aleviliğin inanç ve ibadet anlayışlarını ortaya koymak için başvurulması zaruri bir kaynak türüde ozanlar tarafından dile getirilmiş olan deyiş ve nefesler, başka bir ifade ile Alevi-Bektaşi edebiyatıdır. Her ne kadar bu edebiyat beşeri aşktan İlahi aşka, ahlaki kurallardan tabiat sevgisine kadar birçok farklı konular işlenmişse de inanç anlayışlarına dair çok önemli unsurlar da yer almaktadır Henüz yeteri seviyeye gelinmemiş olmakla beraber bu hususta azımsanmayacak neşriyatın gerçekleştirilmiş olması sevindiricidir. Ancak bu neşriyatta söz konusu edebiyat içeriği, inanç ve ibadet anlayışı bakımından derli toplu biçimde incelemeye tabi tutulmuş değildir.[581]

Bu bağlamda, Alevi inancında önemli bir yere sahip olan Yedi Ulu Ozan, Aleviliğin dokusunu ve felsefesinin özünü yansıtmışlar, Aleviliğin inanç temellerini oluşmasında da önemli birer etken olmuşlardır. Bu ozanların şiirlerinde Aleviliğin Tanrıya, evrene, dünyaya, insana ve varlığa bakışını bulmak olasıdır. Bu ozanların sözlerini Aleviler kutsal olarak kabul ederler. Bu ozanların hepsi son derece tasavvuf bilgileriyle donanmış, batıni değerleri özümsemiş ve ezoterik sembollerle gizlilik içinde gerçekleri açıklama özellikleri kazanmışlardır.[582] Bu ozanların derin bir donanıma sahip olması şiirlerininde konu itibariyle zengin bir oluşuma sahip olmasını sağlamıştır. Alevi öğretisinde ozanların sayısının neden yedi ile sınırlı tutulduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamakta ve yine bu listenin neye göre sıralandığı, bu listenin kimin yaptığı bilinmemektedir.[583]. Bu işlevin Batıni, Hurufi ve Ezoterik bir yanında bulunduğunu da belirtmek gerekir.[584] Yedi ulu ozanın sistematik bir hal almasının nedenini kesin bir

---

[580] Zaman, age, s. 81.
[581] Öztürk, *Önsüz Sonsuz Alevilik*, age, s. 247.
[582] Zaman, age, s. 86.
[583] Koç, Şinasi, *Allah İnsanlardan Ne İstiyor?*, Güven Matbaası, Ankara 1989 s. 109; Yalçın Hüseyin, Alevilikte Cem, Baltacı Matbaa, 15 Mart 2006, s. 32.
[584] Zaman, age, s. 97.

delille bilmemekle beraber, Alevilikte Yedi ulu ozan genel yaklaşıma göre şöyle sıralanmıştır:

1. Seyit Nesimi
2. Yemini
3. Hatayi
4. Pir Sultan Abdal
5. Kul Himmet
6. Fuzuli
7. Virani

Aleviliğin inanç yapısının dışa vurulmasında ve ibadet sahasının yaşam bulmasında bununla beraber Alevilerin günlük hayatına kadar giren bu ozanlar Alevilerin tarihsel seyrine de ışık tutmuşlardır. Aleviliğin tarihsel süreçteki diğer inanç ve düşünce akımlarından etkilenmesi, Aleviliğin bunları inançsal yapısının bir parçası haline getirişindeki devrenin anlaşılması bakımından da yedi ulu ozan, önemli bir yer sahiptir.

8.1. Seyyid Nesimi (D. ?-Ö. ?)

Seyyid Nesimi, Anadolu Aleviliğinin köşe taşları dediğimiz ve Aleviliğin inançsal yapısının anlaşılmasında da önemli bir yere sahip olan Yedi ulu ozan içerisinde yer alır. Anadolu Aleviliğinde Nesimi, düşünce yapısı ve ölüm şekliyle, Aleviliğin inançsal alanında ismiyle hayat bulmuş ve Dar-ı Nesimi[585] diye de adlandırılan Cem ibadetinin bir ritüeliyle de yaşatılmaya devam edilen ender bir ozandır.

Anadolu Alevi-Bektaşi edebiyatının yedi ulu ozanından biri olan Seyit Nesimi, hem Türk edebiyatı tarihinde ve hem de Alevi-Bektaşi felsefesinde çok önemli bir yere sahiptir. Nesimi, gerek yaşadığı dönemde ve gerekse kendisinden sonraki dönemlerde her zaman etkisini sürdürmüş güçlü bir ozan olmuştur. Nesimi, düşünsel ve felsefi boyutuyla da etkileyici ve yetkin bir konuma sahiptir.[586] Kaynaklarda onun Şeyh Şibli'nin dervişlerinden olduğu ve Sultan Murat zamanında Anadolu'ya geldiği belirtiliyor.[587]

Seyit Nesiminin hangi tarihte doğduğu ve öldüğü hakkında çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Asıl adı İmameddin olan ozanın doğum yılı, nerede ve nasıl yaşadığı

---

[585] Bozçalı, Mahmut, *Alevi Bektaşi Nefeslerinde Dini Muhteva*, Horasan Yay., 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 62.

[586] Zaman, age, s. 97.

[587] *Horasandan Anadolu'ya Alevi Bektaşilik,* age, s. 107.

tam olarak belli değildir. Nesimi'nin, 1369-70 yılların da doğduğu ve 1417-18 yıllarında öldüğü sanılmakla beraber[588] XIV. Yüzyılın ikinci yarısı ile XV. Yüzyılın başında yaşamış olduğu,[589] bunun birlikte en doğru ihtimalin 1370-1404 yılları arası yaşamış olduğunu ileri sürenler de vardır.[590] Azeri kaynaklardan yararlanan araştırmacılara göre; Seyit Nesiminin Azerbeycanlı olduğunu ve 1370 yılında Şirvan'ın başkenti Şemahı yakının da ki, aynı adda Şemahı köyünde doğduğunu ve Seyit Nesiminin aynı zamanda Fazullah'ın öğrencisi ve damadı olduğunu söylemektedirler.[591] Seyit İmameddin Nesiminin Bağdatlı olduğunu[592] kimilerin ise Nesiminin İran'ın Şiraz kentinde doğduğunu veya Tebriz'de doğduğunu söylemektedirler.[593] Bununla beraber Nesimi'ni, seyitlik unvanının, gerçek bir Seyitliğe mi yoksa Seyit görünmek istemeye mi dayandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Nesiminin şiiri, divan yazının en başarılı ve olgun ürünlerindendir.[594] Canlı ve müessir bir üsluba sahiptir. Farsçayı da, Türkçeyi de kolaylıkla kullanabilmiş, bu iki dilde de, edebi eser olarak çok güzel denilmeye hak kazanmış şiirler yazmıştır.[595]

Seyit Nesimi Batini bir ozandır. Şiirlerinde bunun etkisi hemen görülür. O görüntüye, biçime önem veren birisi değildir. Evrene, Tanrıya, insana ve yaşama ilişkin görüşleri olan bir ozandır. Seyit Nesimi, kendisinden önce yaşamış olan Yunus Emreden, Hallac-ı Mansur'dan çok etkilenmiş, Mevlana'yı okumuş ve onların görüş ve düşüncelerini şiirlerinde yansıtmıştır.[596] Seyit Nesimi'nin Fazullah'tan sonra en çok etkilendiği Halac-ı Mansur'dur. Hallacı Mansur'un Ene'l-Hak" görüşü Nesimi tarafından güçlü bir şekilde savunulmuş ve bu görüşünden dolayı sapkınlıkla, kafirlikle suçlanmış ve Halep'de Mısır Memluk Hükümdarı Şeyh el- Müeyyed'in verdiği fetvayla tutuklanmıştır. Tutukluk süresi boyunca da şiddetle görüşlerini savunan Nesimi Halep de, Halep Müftüsünün verdiği fetvayla Halep Kalesin'de derisi yüzülüp bedeni param parça edilerek öldürülür. Nesimi'nin günümüze biri Türkçe biri de Farsça olan iki divanı ulaşmıştır.[597]

---

[588] Bozçalı, age, s. 62.
[589] Zaman, age, s. 97.
[590] Özmen, İsmail, *Alevi Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, Soypa Yay., 1. Baskı, 1995, c. 1, s. 257.
[591] Zaman, age, s. 98.
[592] Özmen, age, c. 1, s. 264.
[593] Bozçalı, age, s. 62.
[594] Zaman, age, s. 99-101.
[595] Zaman, age, s. 120-122.
[596] Özmen, age, c. 1, s. 266.
[597] Zaman, age, s. 123.

Nesimi'nin, Alevi inancının da benimsemiş olduğu Varlık birliği inancının en önemli savunucularından biri olmasının en belirgin örneklerini yine kendi şiirlerinde görüyoruz:

Hak Teala Adem oğlu özüdür

Otuz iki Hak kelamı sözüdür

Cümle alem bil ki Allah özüdür

Adem ol candır ki güneş yüzüdür[598]

Nesimi'de vahdeti vücut inancını hemen hemen her şiirinde görmek mümkündür.

Ben sığar iki cihan ben bu cihana sığma zam

Cevher-i lâmekân benim kevn ü mekâna sığma zam[599]

Benim özüme iki dünya sığmış, ama ben bu dünyaya sığmıyorum. Mekânın var olanın dışında bile cevher olarak varım. Bu mekânı var eden öz benim. Ama ben bu dünyaya, bu mekâna sığmazam.[600]

Seyit Nesimi, kendi varlığında Hak varlığına işaret ederek Hakkın mekana sığmayacağını fakat iki cihan da Hakkın var olduğunu ve öncesiz-sonrasız ve mekansız, sınırsız oldğunu ifade ederken insanın özünden yani Tanrısal mayadan hareket ettiğini görüyoruz. Bu hem Vadeti Vücut hem de Enel Hak inancıyla örtüşen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımı birçok şiirinde görüyoruz:

Külli yer ü gök Hak oldu mutlak / Söyler def ü çenk ü ney " Ene-l Hak!"

(Yerle gök baştanbaşa mutlak olarak bütünüyle Hak oldu; bundan dolayıdır ki def, saz, ve ney – bir ağızdan- "Ene-l Hak"- Hak benim der.)

Ger açuh ise basiretün bah / Gör sen de Hakkı vü gitme irah!

(Ger gönül gözün açıksa, gönül körü değilsen bak da Hakkı kendinde gör; sakın ırağa gitme.)

Gör sen de seni ne cism ü cansen / Maksud-i Vücud-i " Kün fe- kan" sen

(Allah'ın " Yokken var ol" emriyle var olanların amacı, isteği sensin. Kendinde kendini.. gör nasıl bir cisim ve can kaynaşması olduğunu anla)

Nefsin tanıdı vü bildi Hakkı / Tevhit yolunda ekdi habbi.

(O şaraptan içip te kendinden geçen, "Nefsini tanıdı, Hakkı da bildi. "Birlik yolunda böylece dilek tohumunu umut tarlasına ekti[601].

---

[598] Zaman, age, s. 123.
[599] Özmen, age, c. 1, s. 269, 273, 276, 277.
[600] Zaman, age, s. 123, 124.

Nesimi, Tanrı'nın varlığının ispatı olarak yaratılanı göstermekte ve Tanrı'nın varlığını yine kendi varlığıyla ispat eylemiştir diyerek yaratanı yani Tanrı'yı bilmenin ancak şüphenin ortadan kalkmasıyla ve kişinin kendi benini bilmesiyle gerçekleşeceğine inanmaktadır. Bu görüşünü şu beyitleriyle dile getirmiştir:

Kev ü mekândır ayetim zata gider bidayetim

Sen bu nişan ile beni bil ki nişane sığmazam.

(Var olan var edenin delilidir. Bu delille gerçek hedefe varırsın. Ama ben bu gördüklerine sığmam, daha derinlerdedir varlığım. Bunun işareti var olanda mevcuttur.)

Kimse güman ü zan ile olmadı Hakkı ile biliş

Hakkı bilen bilir ki ben zan ü gümana sığma zam

(Kimse şüphe ile tahmin ile Hakkı bilemez. Hakkı bilen için şüphe aşılmıştır. Ben Hakkı bilen biri olarak şüphelere sığma zam.)

Genç-i nihan benim ben uş ayn-ı ayan benim ben uş

Bunca kumaş-ı raht ile ben bu dükkâna sığmazam

(Gizli olan benim, açığa çıkan ben: iş yapan ben, eylemde bulunan benim. Cevher benim, şeylerin ana kaynağı benim. Buna karşın ben denizlere nehirlere sığmıyorum.[602]

Nesimi, Allah'ı öven ve O'nun zatına, şanına övgüler dizen bazı gazelleriyle de karşılaşmaktayız;

Gördüm yüzünü ey sanem, el- minetü li- 'llah!

Farz oldu ki diyem: el- minetü li- 'llah!

(Ey tapılası güzel, minnet Allah'a çoktandır görmediğim yüzünü gördüm. Bunun için " Minnet Allah'a !" demek bana farz oldu.[603]

8.2. Yemini (15. YY_16. YY)

Alevilerin kabul ettiği yedi büyük ozandan birisi de Yemini'dir. Asıl adının Fazıl oğlu Mehmet Yemini olduğu bilinirse de bu konu da net bir bilgi bulunmamaktadır. Yeminin gerçek kişiliği ve doğum ve ölüm tarihleri ve eserleri hakkında yeterli bilgi ve belge bulunmamakla birlikte 16. yy. da yaşadığı sanılmaktadır. Yemini, Eğribozlu Hafız veya Tosun Baba adlı birinin oğludur.[604] Ozanın Faziletnameyi 1519 yılında yazdığına göre Yeminin 15. yüzyılın son çeyreği ile 16.

---

[601] Özmen, age, c. 1, s. 307.
[602] Zaman, age, s. 239; Özmen, age, c. 2, s. 43.
[603] Noyan, *Demir Baba Velayetnamesi*, Can Yay., Mayıs 1976, s. 72.
[604] Zaman, age, s. 240.

yüzyılın ilk yarısında yaşamış olabilir. Yeminin Kur'an'ı okuduğu ve Kur'an'ı ezbere bildiği, yani Hafız olduğu; Demir Baba Velâyetname'sinde geçen "Hafız Kelam Yemini" isminden anlaşılmaktadır.[605]

Faziletname, Hz. Ali'nin, yaşamını, erdemliliğini, yiğitliğini, savaşta gösterdiği kahramanlıklarını, kerametlerini, korkusuzluğunu, dürüstlüğünü vb. anlatır. Bu kitap ayrıca, tasavvuf, Batinilik, yol, erkân, ahlak vb. gibi Alevi- Bektaşi inanç ve ritüellerini konu alır.[606] Yemini Divan edebiyatına bağlıdır. Hurufiliğe yatkın bir eğilimi vardır. Şiirlerinde Fazullah Hurufi'nin izini sürdüğü ve onu görüş ve düşüncelerinden yararlandığını görmekteyiz.[607]

Yeminin, Fazilet namesi, Yeminin düşünce dünyasının anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Fazilet name ilk kez 1909 yılında Cihan basım evinde Ahmet Hızır ve Ali Haydar Beylerin çalışmasıyla yayınlanmıştır. Fazilet, bugün ki "erdem" anlamına gelmektedir. Erdem, akla, bilince, uygun davranmak, insan ilişkilerinde ölçülü olmak, iyilikten yana olmak, yapılan işlerden haz duymak, var olanın niteliklerine uyum göstermek, yapıcılıktan, dürüstlükten, onurdan, barıştan, paylaşımdan yana olmak; yiğit, cesur ve sözünde durmak, güven vermek gibi değerleri savunmak ve uygulamaktır.[608] Hz. Ali'nin faziletlerinin anlatıldığı Fazilet name, Hz. Ali'nin yüceltildiği Tanrısal roller üstlendiği kerametlerle doludur. Fakat bunu da ifade ettiğimiz gibi keramet olgusuyla değerlendirdiğimiz de Allah'a şirk barındırmanın ötesinde tevhit inancını desteklemektedir. Özellikle Nasıri Tusi'nin olayı hem eserin içeriği bakımından hem de Yemini inanç yapısı hakkında önemli bilgi vermektedir. Bu olay şöyle gerçekleşmiştir;

Söylence göre, Ali ile birlikte savaşa çıkan gurubun içerisinde Tusi'de vardır. Öğlen vakti susuzluktan bitkin düşünce, susuzluklarını gidermek için su aramaktadırlar. Ali, Allah'a yalvarmayı önermektedir. Nasır'a şu tarafa gitmesini su getirmesini söyler. Nasır, gösterilen yöne yürüdüğünde bir mağara ve o mağaranın içinde dupduru su akmaktadır. Suyun üstünde cevherden bir taht ve bu tahtta da Ali oturmaktadır. Ali'nin elinde maşraba vardır ve Nasır ondan su alıp içer. Ali, dışarıda arkadaşları ile birlikte oturmakta iken, hem de orada olması onu şaşırtmıştır. O, oradan suyu alır ve arkadaşlarına verir. Nasır bu işi aklıyla açıklayamayınca, Ali'nin Tanrı'nın kendisi olduğuna karar verir. Çünkü her yerde o hazır ve nereye bakarsa hep o vardır.

---

[605] Özmen, age, s. 44.
[606] Zaman, age, s. 241.
[607] Yemini, *Hz. Ali'nin Faziletnamesi*, Can Yay., 12. Baskı, Haziran 1998, s. 71-74.
[608] Yar, Erkan, *Alevi Bektaşi Teolojisi*, Elazığ 2007, s. 48.

İkinci olay ise, suyu taşkın Fırat'ı geçme sırasında gerçekleşir. Geçit yerini öğrenmek için Ali'nin söylemesi ile Cimcime diye bağıran Nasır, binlerce ses duymuş, doğru ismi çağırmasıyla geçidin yerini öğrenmiştir. Nasır, Ali'nin Tanrı olduğunu, yeri göğü yarattığını söyleyince, Ali kılıcı ile onu ikiye bölmüştür. Arkadaşlarının ricası üzerine Ali Tanrı'ya yalvarmış ve o tekrar dirilmiştir. O, dirilince Ali'nin Tanrı olduğunu bir daha söylemesi üzerine, Ali o'nu tekrar öldürmüştür. Ali'nin duasıyla o tekrar dirilmiştir. Ali, kalbinde bir duygu ile "sen onu öldürme, vadesi gelince biz onu öldürürüz. Cezasını o vakit çeksin" şeklinde bir ses işitmektedir. Nasır, Ali'nin yanından uzaklaşarak, halkın yanına giderek halkı kendisine inandırmıştır.[609] Bu anlatım da, her ne kadar Ali'nin Tanrılığı düşüncesini açıklayan Nasıri'yi öldürmekte ise de, Ali'ye bazı Tanrısal niteliklerin verildiği görülmektedir. Aynı anda iki mekanda bulunmanın imkansızlığı gibi aklın açık ilkelerine aykırı olarak onun iki ayrı mekanda bulunması, bakılan her yerde onun görülmesi gibi beşer üstü nitelikler ona verilmektedir. Fakat bu Tanrısal erki gerektiren olaylar, Ali'nin kendi fiilleri olarak değil de, o'nun kerametleri olarak kabul edilmektedir. Keramet fiilin sahibi de, olayın kendisin de gerçekleştiği Veli kul değil de Allah kabul edildiğinden, bunlar Tanrısal nitelikler olarak kabul edilmemiştir.[610]

Yemini, genellikle kendi inanç dünyasını Ali üzerinden anlatmıştır. Eserlerindeki Ali tarihsel süreçteki Ali'den çok mitsel boyutta simgeleşmiş Ali'dir. Allah'ın zatı ve Allah'a yaklaşımını Ali'nin olgusu üzerinden anlatması: Ali'ni beşer üstü bir boyutta değerlendirilmesi anlamına gelmemelidir. Nitekim Allah'ın bir ismi de "Ali" dir.

Hoş keramet madeni şahı velayettir Ali
Nur'u Ahmet'tir yakin, Şem'i hidayettir Ali

(Olağan üstü davranışlar gösteren, çok cevherlere sahip, ulu ve veli olan, en üst derecede bilgiye ulaşan Ali'dir. Işığı saçan, mum gibi aydınlatan doğruyu gösteren Ali'dir.[611]

Yemini'de Hurufilikten etkilenmiş ve hurufatla ilgili unsurları da eserlerinde etkileyici bir dille işlenmiştir. Buna birkaç örnek vermemiz gerekirsek;

Suretin nakşında gördüm Fazl-ı isim-i azamı /Zülf ü kaş u kirpiğindedir Süleyman hatemi

---

[609] Zaman, age, s. 258.
[610] Özmen, age, c. 2, s. 45-47.
[611] Zaman, age, s. 197.

LimeAllah'ın hayaalidir yüzün vech-i ilahi/ Gösterir mirat-ı mü'min on sekiz bin âlemi

Lam eliften arşa pervaz eyledim/ Kaf u nun'dan başıma taç eyledim

Nuh felek burcundan kurdum hameyi/ La mekân yurdunu taraç eyledim.[612]

8.3. Fuzuli (D. ?- Ö. 1556)

Alevilikte yedi ulu ozan arasında ve dünya klasikleri arasında yer alan Fuzuli, düşünce, duygu, iman, dil, kültür, sanat açılarından Divan edebiyatımızın devlerinden birisidir.

Gerçek adı Mehmet B. Süleyman'dır. Kimi kaynaklar Ker-belada; kimi kaynaklar da Musul'da doğduğunu belirtmektedir. Doğum yılı Kesin olarak bilinmiyorsa da kimi kaynaklara göre 1480; kimi kaynaklara göre ise 1504…vs gibi farklı tarihlerde doğduğu belirtilmiştir. Fuzuli, Ker-belada veba salgını sırasın da bu hastalığa yakalanmış ve 1556 yılında ölmüştür. Türbesi Ker-bela da Hz. Hüseyin'in türbesinin yakının da bir yere gömülmüştür.[613] Şiirde Fuzuli malasını, kendi şiirlerinin başaklarınkilerle, başkalarının şiirlerini de kendikileriyle karıştırılmaması için aldığını, böyle bir takma adı kimsenin beğenmeyeceğini düşündüğünden kullandığını, Farsça Divanın girişinde açıklar. Ama işe yaramaya, gereksiz gibi anlamlara gelen Fuzuli sözcüğünün başka bir anlamı da "Erdem"dir. Onun bu iki anlamdan yaralanmak amacını güttüğünü söylemek mümkündür. Fuzuli, eski bir Oğuz aşireti olan Bayat aşiretinin mensubudur. Hadikatü's–süeda ve Farsça Divanın ön sözünde ana dilinin Türkçe olduğunu açıkça söylemiştir.[614] Fuzuli, bir gönül eridir, duygusal ağırlığı vardır, evreni sevgiyle özlemden kurulu bir alan diye görür. Onun kullandığı kavramlarda İslam ülkelerinde şiirin ortak sözcükleridir, değişen yalnızca Fuzuli'nin konuyu işleyiş biçimidir. Fuzulinin çok duygulu, içli, ince buluşlu, yaratıcı bir ozan olduğu; şiirine sevgisinin bütün ayrıntılarıyla sindiği tartışma götürmez. Onda başlıca şiir özü duygusallıkla taşkınlığı, sürekli bir ses uyumu içerisinde uzlaştırmasıdır. Onun şiirlerinde ezginin ağırlığı sürekliliğinden doğmakta, okuyucuyu da derin bir iç çekişle karşı karşıya getirmektedir[615]. Fuzuli, Türkçe, Arapça, Farsça divanların da bulunan şiirleri, bu üç dili de çok iyi kullandığını, onların bütün inceliklerini kavradığını göstermektedir. Aynı zamanda Fuzuli'nin dili Azeri söyleyişidir. Zamanın geçerli bütün

[612] Kılıç, Filiz, *Alevi Bektaşilikte Yedi Ulu Ozan*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaşi Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara, Mayıs 2008, s. 43.
[613] Özmen, age, c. 2, s. 387.
[614] Kılıç, age, s. 45.
[615] Zaman, age, s. 200.

bilimlerini okumuş, bilgi sahibi olmuştur. Bu da onun iyi bir öğrenim görmüş, alim bir şair olduğunu göstermektedir.[616]

Fuzuli inanç bakımından, Şii mezhebine bağlıdır. On iki imama karşı derin bir sevgisi vardır. Fuzuli, şiirlerin genelinde Tasavvuf ve Batinilik konularını işlemiş. Ali sevgisi çok üst derecededir. Şiirlerinde Hz. Ali sevgisini ve kişiliğini işlemiştir. Fuzuli'ye göre; Ali, erdemli, bilgili, olgun, gönül gözü açık olan, sevgi dolu, yiğit ve yetkin bir insandır. Böylesi bir insana ancak sevgi ve saygı duyulur. Fuzuli de yaşamı boyunca bu ilkeleri savunmuştur.[617] Fuzuli anlayışına göre insan" seven bir varlıktır", bu sevgi Tanrı ile insan arasında ki bağın özünü oluşturur. Sevgi ayrıca insanın Tanrıya yaklaşmasını sağlar. Bu nedenle de yalnız insan sevebilir. Varlık türlerinin en yetkini, en olgunu olan insan Tanrının gören gözü, konuşan dili, duyan kulağıdır, İnsan bir gövde, öteki ruh olmak üzere iki ayrı özden kurulu bir varlıktır. Gövdenin toprak, yel(hava), od(ateş) ve su gibi dört oluşturucu öğesi vardır. Ruh ise Tanrısaldır. Gövdede, gene Tanrı buyruğuyla bir süre kaldıktan sonra, kaynağına, Tanrısal evrene dönecektir, bu nedenle de ölümsüzdür.[618] Fuzuli, Allah'ın nakil ve akil yoluyla bilinebileceğini söyler ve Kar'an'dan bazı ayetleri nakil örneği olarak zikreder. Akıl yolu ile ilgili çeşitli kelami ve felsefi ekolleri tartışarak delillerini değerlendiren şair, "Doğru olan, akıllı kişinin yaradılışı hususunu düşünmesi; varlığının mahiyetini araştırması; başlangıçtaki ve sonraki halini idrak etmesi" diyerek aklın önemini vurgulu bir üslupla ifade eder.[619]

Fuzuli'nin eserlerini, Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere üç başlık altında değerlendirmek mümkündür.[620] Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Fuzuli'nin Türkçe Divanında yer alan tevhid, türünün en güzel ve en ünlü örneklerinden birisidir. Fuzuli, Matla'u'l-İ'tikad adlı eserinde. "Mümkin varlıkları, yaradılma feyzi ile şereflendirirken; onları kendi varlığının vücübuna delil yapan; bu varlıklar arasında insanoğlunun din kural ve hükümlerini bilmesi ile mümtaz kılan; ruha Adem'e bütün isimleri öğrettiği gibi, onların gizli taraflarını ilham eden; Adem'i al-Mala, al-A'laya tabi kıldı gibi ruhu da bu uzuvlara metbu kılan Allah'a şükür" sözleriyle başlarken daha ilk cümlelerde bir tefekkür coşkusu içinde karşımıza çıkar.[621]

---

[616] Zaman, age, s. 205.
[617] Fuzuli, *Tevhid*, Haz. Mahmut Kaplan, Etkileşim Yay., Eylül 2010, s. 9.
[618] Kılıç, age, s. 46.
[619] Fuzuli, age, s. 8.
[620] Zaman, age, s. 217.
[621] Özmen, age, c. 2, s. 416.

Fuzuli'de aşk öncelikli temaların başında gelmektedir. Fuzuli ye göre aşk olmadan oluş olmaz. Çünkü aşk var edici olandır yani aşk varlığın meydana gelmesini sağlar. Aşk maddeyi ve oluşu harekete geçirendir. Aşkı bir bela olarak ifade etse de Aşk onun için var edenin sırrı ve ona varmanın yegâne yoludur.

Aşk imiş her ne var âlemde/İlm bir kıyl-ü kal imiş

Ya rab belayı aşk ile kıl aşina beni/ Bir dem bela-yı aşktan etme cüda

Az eyleme inayetini ehli dertten/ Yani birçok belaları kıl müptela beni

(Âlemde ne varsa aşktır. Ey Allah'ım aşk belasıyla içli dışlı kıl beni, hiçbir zaman ayırma aşk belasından beni. Yardımını dertlilerden esirgeme yani çok aşk belaları ver bana.[622]

Fuzuli, şiirlerinde Allah'a münacaat etmiş O'ndan yardım dilemiş. O'nun varlığına övgüler dizmiş ve ancak her derde O'nu derman vereceğini o her şeyin özü olduğunu aşkında ona varacağını ifade etmişi. Böylelikle de bir Uluhiyet ile Tanrı'ya yaklaşmış O'nun varlığını kabul edip aşk ile bağlanmıştır. Fuzuli konuları işlerken geniş bir kelime hazinesiyle işler ve şiirleri genelinde Hakikat aşkına değinir ve Hakk'ı aşkta arar. Bu da Fuzuli'nin Tanrı'ya varmayı beşeri alana indirerek her yerde onunla muhabbeti yani insan-Tanrı ilişkisine verdiği önemi gösterir.

Cismümi yandurma rahm et yaşuma ay bağrı daş

İhtiyat et yanmasun na-geh kuru yanında yaş

Pare pare gönlüme suz-u derunum tabı yoh

Göz yolunda katre katre kan olup çıksa idi kaş.[623]

Sabit Hak'ı gül-nar eder halkı ki yoktan var eder/ Bir kandan izhar bin turfa la'l-i hoş-nüma

Hat verdi reyhankim yakin bir Tanrı var ey ehl-idin/Avzu bil rabbi'l alemin estaizü mimma neba

Tutmuş Hak'a nergis yüzün açmış hakikat-bin gözün/kılmış nazar görmüş özün sırr-ı Huda

Feyz-i Hak etmiş arzu çıkmış şekayık sürh-ru/Kılmış bi emr-i Hak gülü Sadık'ı kılmış piş-va.[624]

Fuzuli bazı beyitlerini esma-i hüsna ile kurmuştur. Allah'ın ismini zikrederek O'nun ilim ve kudretinin bütün evreni kuşatmış olduğunu dile getirir. Bu isimlerin

---

[622] Kılıç, age, s. 48, 49.
[623] Fuzuli, age, s. 58.
[624] Fuzuli, age, s. 92.

tecellası olan kainat, okuyabilen için bir kitaptır. İlim inkişaf ettikçe yaratılışın sırları daha iyi anlaşılmaktadır. Fuzuli, dikkatleri bu isimlere çekerek insanları tefekküre teşvik eder. Bunu yaparken de ilhamı Kur'an'dan aldığını görüyoruz.

Allah, tükenmez güç ve kudret sahibi, güçlü, takdir edici, çok bilgili âlim; bilgisi ezeli ve ebedi olandır.[625]

Fuzuli, insanın kalbi, Allah'ın evidir. O'nun ev sahibini ağırlayabilmesi için sadece O'na tahsis edilmesi, O'nun dışındaki her şeyden arınması gerekir. Kalb ne kadar temiz ve saf olursa, o kadar nurlara mazhar olur. Buda Allah'ın lütuf ve ihsanına olan sağlam imanla olur. Bununla birlikte kâinatın yaratılış sebebi aşk olduğu gibi, Allah'a ulaşmak O'nu kalbde mihman edebilmekte ask'tan geçer.

İdrak aynası masiva (Allah'tan gayrı her şey)   Kirlerinden temizle; utan (hiç) kirli eve misafir gelir mi?[626]

Aşkının caddesinde, ona daima iyi karşılanma ve yerinde durma müyesser olsun.[627]

8.4. Şah Hatayi (Ö. 1524)

Yedi ulu ozandan biri olan Hatayi'nin asıl ismi İsmail'dir. Safevi tarikatı önderlerinden Şeyh Haydar'ın oğludur. Ana tarafından Uzun Hasan'ın torunu Bilk Aka'ını oğludur. Şah İsmail Safevi 1487 yılında Erdebil'de bir Türk Aileden doğdu. 1524'te Erdebil'de öldü. İsmail Safevi ismini büyük dedesi Safiyeddin'den aldı. Şeyh Safiyyeddin İran'ın doğu Azerbeycanında yer alan Erdebil kentinde 13. yüzyılda Safevi tarikatını kurdu. Babası şeyh Haydar, Safevi tarikatının önderlerindendir. Safeviler 1502-1736 yılları arasında İran'a egemen olmuş ve İran'da Şii bir devlet kurmuşlardır.[628] Safevi devletinin tarih sahnesine çıkışı Hacı Kemalüddin Arapşah'ladır.[629] Aslında Safevi devleti Şah İsmail devletidir. Şah İsmail'in çabalarıyla büyümüş ve güçlenmişti. Eski Türk – Oğuz inanışlarını, geleneklerini, İslam dinin kimi kuralları ile birleştiren, Halvetilik ile Kalenderiliğin birleşimi olarak ortaya çıkan Safevi tarıkatının ilkeleriyle de hayat bulan ve Hacı Bektaş Veliden sonra Anadolu da Alevilik üzerinde ciddi etkisi olan Şah Hatayi tarihsel süreçte çok yönlü kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır.[630] Şah İsmail'in, "Hatayi" mahlasını neden almıştır. Hatayi köken

---

[625] Fuzuli, age, s. 94.
[626] Zaman, age, s. 141.
[627] Kılıç, age, s. 23.
[628] Özmen, age, s. 144.
[629] Özmen, age, s. 150.
[630] Kılıç, age, s. 27.

itibariyle hatadan gelmektedir. Hata, “iyi düşünememekten, becerisizlikten vb kaynaklanan yanlış davranış, kusur, yapmak istediği bir işi yerine getirememe, yanlış yapma, yanlış olanı doğru sanma, yanılgı vs görüldüğü gibi hata, bir suçluluk duygusu, başarısızlıktan duyulan pişmanlık, affedilme duygusu, kişinin kendisiyle, toplumla iç hesaplaşması gibi değerleri ortaya koymak, açığa vurmaktır. Ozan da belki yaşamında yaptığı bazı olayları hata görerek, Hata’yi mahlasını kullanmış olabilir.[631] Bununla beraber bazı kerametli olaylar etrafında oluştuğuna inanılan yaklaşımlarda vardır.

Şah İsmail, Arapça ve Farsçayı iyi derece bildiği ve az da olsa aruz vezniyle şiirler yazmıştır.[632] Hatayi, hece vezniyle de manzumeler kaleme almayı ihmal etmemiş, sade ve tasannusuz nefeslerde vücuda getirmiştir. Onun halk zevkine uygun bir eda ile yazdığı bu nevi şiirler sanat düşüncesinden ziyade öğretici bir maksat takip ettiği ve Anadolu Türklerine İmamilik akidelerini aşılamak gayesini güttüğünü açıkça görülür.[633] Şiirlerinde kabına sığmayan, heyecanlı ve didaktik bir üslup dikkati çeker. Nesimi’nin büyük ölçüde etkisinde kaldığı bilinmektedir. Bunun sonucunda ise Hurufiliğin etkisi altında kaldığını görmekteyiz. Hatayi kendisinin saz şairi olması ve kaynağını halk kültüründen alan şiirler söylemesi sebebiyle saz şairlerine muhabbeti fazlaydı. Saz şairlerine özel ilgisinin bir diğer sebebi ise, savaşlarda ön saflarda askeri coşturmaları, okudukları şiirlerle askerleri kendilerini dava için feda edebilecek insanlar haline getirmeleriydi.[634]

Hatayi’nin Divan adlı eseri, lirik gazeller, dini görüşünü yansıtan nefesler ve rubailerin yer aldığı Türkçe ve az sayı da Farsça şiirlerden oluşmaktadır. Hece vezni ile yazılmış şiirlerin dili sadedir. Nasihatname adlı eseri, didaktik 168 beyitlik Türkçe mesnevidir. Dehname adlı eseri ise On Mektup anlamına gelen Azeri edebiyatının ilk mesnevilerindendir. Diğer adı Âşık ve Maşuktur.[635]

Hatayi eserlerinde Alevi inancında önemli yer alan Hz. Ali, Ehil Beyte, On İki imam’a dair, onları yücelten kutsallaştıran ve bunları öğretici bir dille anlatan şiirler yazmıştır. Şiirleri içerik olarak farklı konuları işlese de Genelde her şiirinde Allah’a yani Hakk’a dair bir cümlesiyle karşılaşmaktayız. Allah’ın Esmasından olan aynı zamanda da sıfatlarına vurgu yapan atıflarla karşılaşmaktayız. Bu da Hatay inin Allah’ı bilme ve öğretme konusunda ki yaklaşımı bakımından önemlidir.

---

[631] Bozçalı, age, s. 65.
[632] Kılıç, age, c. 2, s. 27.
[633] Kılıç, age, s. 28, 29.
[634] Özmen, age, c. 2, s. 155.
[635] Zaman, age, s. 159-164.

(a) Muhammed Ali’nin aldım elini

(b) Şah Hatayi’m Hak bil tutuğun eli

Hak deyip tutduğum elden ayrılmam Zahir de Batin de Hak gördü seni. On İki imamın tuttuğum yolunu Gerçek erenlerden aldım Haberi

Hak deyip tuttuğum yoldan ayrılmam(…)

Hak deyip tuttuğum yoldan ayrılmam.[636]

(a) Hak’a mazhar durur. Adem sücut it uya şeytana

Ki Adem donuna girmiş, Huda geldi Huda geldi.

(b) Hatayi hal çağında Hak gönül alçağında. Yüzbin Kâbe yapmaktır. Bir gönül al çağında.[637]

Hatayi’nin dizelerine baktığımız zaman tasavvufun en doruk noktasına varmış bir konumda kendi iç selliğini, gönül yoluyla ulaşmış olduğu coşkuyu ve bilincinin vardığı aşamayı anlatmaktadır. Hatayi, dizelerinde, İnsanın Hak’tan geldiğini, İnsanın da Tanrısal özelliklerle donatıldığını belirtiyor. İnsanın Tanrıya ibadet etmesini, içindeki şeytana uymamasını istiyor. Hatayi, Tanrının insanın donuna (bedenine) girerek, kendini açığa çıkardığını söylemektedir. Tanrı gizli durumdayken, kendi gerçekliğinin farkına vardı ve Hak oldu. Hak insanda kendini gösterdi.

Hatayi’nin bu yaklaşımıyla beraber yoğun ve açık bir şekilde Tevhit inancını da işlediğini görmekteyiz. Tevhit inancına yaklaşımını şiirlerinde çok güçlü bir şekilde sanatsal zenginlik ve etkileyici bir üslupla işlediğini görmekteyiz. Bu etkileyicilik öyle kuvvetli olmuş ki yüzyıllar sonra hala Alevilerin özellikle ibadetlerinde sıkla karşılaşmaktayız ve tevhit deyince akla ilk gelenlerin başındadır Hatayi.

Diz çöküben zikredelim
Canı dilden illallah
Yedi ceddim yarlıgasın
Anınca İllallah İllallah
La ilahe illallah/ Ali mürşit güzel şah
Eyvallah Şah Eyvallah

Şah Hatayım hepsine
İndik Şah’ın Tapısına
Sekiz Cennet kapısına
Anınca illallah illallah
La ilahe illallah/ Ali mürşit güzel şah
Eyvallah Şah Eyvallah[638]

Şu aleme bir nur doğdu
Muhammet doğduğu gece

Şah Hatayım ey kardeşler
Güzel olur hep bu işler

[636] Doğan, Gürani, Alevilikte Ön Bilgiler ve Cem, Zakirlik, Can Yay., İstanbul, Kasım 1998, s. 199, 200.
[637] Aslandoğan, Seyyid İsmail, Kaynakları ile Alevilik, Can Yay., Ocak 2009, s. 365, 366.
[638] Özmen, İsmail, age, c. 2, s. 167.

Yeşil kandilden nur indi Secdeye indi hep başlar
Muhammed doğduğu gece Muhammed doğduğu gece
Hak La ilahe İllallah.La İlahe İllallah. Hak La ilahe İllallah. La İlahe İllallah[639]

Evvel ol Allah ismi söylenür Tevhit ile bitmez işler bitmiştir.
Cümle ibadetin başıdır Tevhit Tevhit ile dünya karar tutmuştur.
Pirim şeyh Safi'den bize kalmıştır Tevhit ile talib Hakka yetmiştir
Sofi kardeşlerin kanıdır tevhit. Dermansız dertlerin dermenı tevhit[640]

Hatayi, şiirlerinde Hz. Ali'yi konu alan birçok şiir yazmıştır. Kimi şiirlerine Tanrısal nitelikler vermiş gibi görünür fakat buradaki durum Yemini'de de bahis ettiğimiz gibi Tanrının inayetiyle gerçekleşen kerametler ya da Ali isminin İslam dininde Esma-ül Hüsna olarak bilinen Allah'ın ismiyle benzerlik göstermesidir. Bununla Birlikte Ali düşüncesinin evveline vurgu da yapmaktadır. Buda İslam inancıyla aykırılık teşkil etmez. Çünkü Ali düşüncesine baktığımız da tek Allah inancı yani İslam'ın Tevhit anlayışı etrafında gerçekleşen bir düşünce yapısıyla karşılaşmaktayız.

Ben Ali'yi gördüm arşda durunca Hatayi bu yolda serdir.
Yerin güğün binasını kurunca. Serini verenlerde erdir.
Ali'nin sırrına kimse ermedi Ayda sırdır günde nurdur
Cebrail de bir kez sual sorunca Allah bir Muhammed Ali[641]

Hatayi güçlü bir şair olması onun siyasi kimliğinden önce gelmesini sağlamıştır. Sade Türkçe ile yazdığı şiirler ile halk tabanına rahatlıkla ine bilmiş ve kendi görüşlerini halkla buluştura bilmiştir. Şii unsurların ile birlikte tasavvuf öğretilerini harmanladığı eserlerinde birçok eski inancın materyallerini de barındırdığını görmekteyiz.

8.5. Virani (Ö. 16. YY-17. YY)

Alevilerde önemli yeri olan ozanlardan biri de Virani'dir. Yedi ulu ozan içerisindede inanış ve dünya görüşüyle farklı ve kendine özgü yapısıyla karşımıza çıkmaktadır.

16. yy. sonu 17. yy. başlarında yaşamış önemli Alevi ve Bektaşi şairlerindendir. Doğum ve Ölüm Tarihi belli değildir. Ancak şiirlerinde yansıttığı olaylardan ve kişiler

---

639 Özmen, İsmail, age, c. 2, s. 164.
640 Zaman, age, s. 265.
641 Kılıç, age, s. 91.

den hareket ederek Virani'nin yaşadığı dönem ortaya konulmaktadır. Buna göre tarihsel olarak Virani'nin 16. yy. sonu (?) ile 17. Yy (?) başlarında yaşadığı sanılmaktadır.[642]

Virani'nin, Bektaşiliğin önemli isimlerinden Balım Sultan'dan el aldığı, bir süre Necef'te Hz. Ali Türbesinde türbedarlık yaptığı, yine 1587-1618 yılları arasında İran'da saltanat süren Şah Abbas'la görüştüğü rivayet edilir. Anadolu'yu Balkanları dolaştığı, Necef dönüşü Razgrad ilçesinin Mumcular köyünde bulunan Demir Baba Tekkesini ziyaret ettiği, bu ziyarette Demir Baba'dan beklediği hürmeti görmediği ve kaderinin tecellisi olarak yine bu tekkede öldüğü ifade edilir.[643]

Virani baba şiirlerinde Hurufilik dilini, simgelerini, harf ve rakamlarını kullanır. Şiirlerinde Hurufilik simgelerine yer vermesine karşın, Alevi ve Bektaşi yanı daha ağır basmaktadır. Virani şiirlerinde aruz veznini kullanmıştır. Hece vezni ile yazılmış birkaç şiiri de vardır. Virani'nin amacı sanat yapmak, sanat adamı olmak değil, o inandıklarını yaymak, duyurmak, yandaşını çoğaltmak amacındadır. Şiir bu bakımından onun için bir araçtır. Böyle olmasına karşın, bir Fuzuli kadar olmasa bile, onlara göre ikinci düzeyde şiirde başarı göstermiş bir şairdir.[644] Virani, Arapçayı ve Farsçayı bilen iyi bir eğitim almış şairdir. Akıcı, duru bir Türkçe ile yazdığı şiirlerinin sayısı fazla değildir. Virani kelimelerin görünen anlamları dışında tasavvufi remiz ve rumuzları da ustalıkla kullanmıştır.[645]

Virani'nin şiirleri incelendiğinde, derin bir Ali sevgisi olduğu görülür. Virani'ye göre Ali, Tanrının görünen yüzüdür. Şiirlerinde On İki İmamlara da büyük övgüler bulunmaktadır. Virani, Ali'yi tapılacak bir ışık olarak görür. Virani, Hz. Ali'ye duyduğu sonsuz sevgiyi onun çocuklarına ve torunlarına da duyar. Virani, varlığın tüm özelliklerinin Hz. Ali'de toplandığına inanmıştır. Ona göre evrende ki her varlık Ali'nin sıfatlarını taşır. Çünkü Ali, Virani'nin bağlı olmuş olduğu tarikate yani Nusayriliğe göre Allah'tır.[646] Virani kendisinde, şiirlerinde Nusayri olduğunu da belirtiyor. Dünya görüşünü ve güttüğü yolu kendisi yine şiirlerinde de ifade ediyor[647]. Fakat Virani'ye ait olduğu söylenen İlm-i Cavidan adlı eserinde ise bambaşka bir Virani'yle karşılaşmaktayız. Virani bu eserinde İslam inancının bütün karakteristiklerini yansıtan

---

642 Atalay, Adil Ali, *Virani Divanı ve Risalesi (Buyruğu),* Can Yay., Ocak 1998, s. 9.
643 Kılıç, age, s. 92.
644 Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2008, s. 370.
645 Zaman, Süleyman, age, s. 270.
646 Virani Baba, *İlm-i Cavidan*, Haz. Osman Eğri, Tdv, Ankara, Temmuz 2008, s. 18.
647 Virani Baba, *İlm-i Cavidan*, age, s. 19-50.

âşık-veli tiplemesi ile karşılaşmaktayız.[648] Virani, ilm-i Cavidan adlı eserinde Bektaşi tarikatının adab ve erkânını etkili bir dil ve uslupla işlerken; şerat kapısında şart olan ibadetleri ve tarikat kapısında taliblere tavsiye edilen Allah'ı bilme, tanıma, sevme ve zikretme erkanıda beyitlerine taşıdığını görüyoruz[649]. Bu bakımdan da Virani Alevilerdeki yedi ulu ozan içerisinde de farklı bir yerde bulunmaktadır.

Viranin aruz vezniyle yazılmış şiirlerini bir araya getirdiği mürettep bir divanı vardır. Diğer taraftan, Viranin Alevi Bektaşiler için önemli başvuru kitapları kaynaklar arasında yer alan bir de Risalesi bulunmaktadır[650]. Virani yedi ulu ozan içinde çok farklı bir yere sahiptir. Şiirlerinde Ali ilahiliği diğer ozanların benimsemiş olduğu Vahdet-i Vücut ve Ene-l Hak anlayışından uzak bir yaklaşımdır. Bu da Onu diğer ozanlardan ayrı kılmaktadır.

Ali evvel Ali ahir Ali oldu bana didar/ Ali evvel Ali ahir Ali'den zat-ı Hak didar
Ali evvel Ali ahır Ali nur-ı tecelladır / Ali evvel Ali ahır Ali'dir şu'le-i envar
Ali evvel Ali ahır Ali zahir Ali batın/ Ali evvel Ali ahır içenler kaldılar huşyar
Ali evvel Ali ahır Ali şah-ı şefaattir/ Ali evvel Ali ahır Ali'dir nur-ı Hak Cebbar[651]

(a)	(b)	(c)
Nazar eyle eya talip	Ali nur-ı hakikattir	Ali'dir rahmet-i Rahman
Ali'dir cümle zatullah	Ali nur-ı nübüvvettir	Ali'dir bu devr ile devran
Ali şanında saddakna	Ali tac-ı saadettir	Ali'dir din ile iman
Ali nuruna eyvallah	Ali'dir ba-ı bismillah	Ali ayn-i kelamullah[652].

(a)	(b)
Alem Ali Adem Ali cümle	Ali'dir canımın cananı zahid
Aç gözünü gör ki ne var ortada	Ali'dir mülkümün sultanı
Kes temaı şehvet ile dünya da	Ali'dir ey Virani sende bünyad
Ta bilesin sen Ali'yi ey dede[653].	Ali'dir cismimin viranı zahid[654].

(c)

Evvel O'dur ahir O'dur

[648] Kılıç, age, s. 92, 93.
[649] Atalay, age, s. 251, 252.
[650] Atalay, Adil Ali, age, s. 65.
[651] Atalay, Adil Ali, age, s. 52.
[652] Atalay, Adil Ali, age, s. 88.
[653] Atalay, Adil Ali, age, s. 12.
[654] Atalay, Adil Ali, age, s. 97.

Batın O'dur zahir O'dur
Tayib O'dur tahir O'dur
Batin odur zahir O'dur[655].

(d) Ya Ali ya ilya Şah-ı Sultanım Ali/ Ya Ali ya ilya ya Bism-i Rahman –er-Rahim Ya Ali Ya İlya ya sırr-ı Sübhan'ım Ali /Ya Ali ya ilya ya Hayy'u Kayyu-m Kadim Ali[656].

Viranin şiirlerin tamamına yakının da Ali'yi ve Tanrısal Ali'yi görmek mümkündür. Şiirlerinde Ali İlahiliği onun vazgeçilmez konusudur. Buna rağmen bazı şiirlerinde ve İlm-i Cavidanın'da İslam dini temelinde ki ve Alevilik açısından hayati önem arz eden tevhit ilkesini işlediğini de görüyoruz.

(a)
Söyleyelim zikr-i Şahı
La ilahe illallah
Kudret-i Hak padişahı
La ilahe illallah

(b)
Evvel-ü ahırda Hu müdam
Zahir-ü batında hu
Tayyib-ü tahirde hu
La ilahe illallah

(c)
Allah Allah'dır
Bir efendi hep gulam
Gözde budur ve's-selam
La ilahe illallah.[657]

Virani, İlim-, Cavidan adlı eserinde, tasavvuftaki genel anlayışa paralel olarak, Hakk'ı bilmek, tanımak için "öz"e nazar eylemek gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre Hakk'ı bilmeyen, Allah'ı görme imkanına kavuşamayacaktır.[658] Talibin Allah karşısındaki konumunu şöyle değerlendirmektedir: " Derviş kendini, Hakkın yarattığı, taktir ettiği, emir alanı, baktığı yer olarak görmelidir. Allah'ın emrine razı ve hoşnut olmalıdır. Kendini Allah'ın rızasına, isteğine ve eşi olmayan Yaradan'ın iradesine teslim etmelidir. Çünkü Yaratanın yarattığına karşı iradesi çeşitlidir. Bazen sevinç, bazen de hüzün; bazen sağlık, bazen de hastalık; bazen darlık, bazen de ferahlık şeklinde taksim edilmiştir. Derviş hepsini Hak'tan bilmeli ve Hak'tan gelen her şeyi

[655] Atalay, Adil Ali, age, s. 64.
[656] Virani Baba, İlm-i Cavidan, age, s. 67, 1b.
[657] Virani Baba, *İlm-i Cavidan*, age, s. 51.
[658] Kaleli, Lütfi, *Tanrı İnsan,* Can Yay., Nisan 1996, s. 109.

can(u) gönülden kabullenmeli ve onunla yetinmelidir. Hatta onunla sevinip gülmelidir. Bu şekilde Allah ile beraberlik makamına ulaşır ve sabredenler meydanında at sürer.[659]

8.6. Pir Sultan Abdal

Pir Sultan Abdal yedi ulu ozandan biri olup Anadolu'da halk üzerinde en büyük etkisi olan ozanlardan biridir. Pir Sultan Abdal hakkında kesin bilgiler bulunmamakla beraber tarihte tek bir Pir Sultan Abdalla karşılaşmamaktayız. Tarihte aynı adı taşıyan altı tane Pir Sultan Abdalın olduğu tespit edilmiş bunlar; Pir Sultan, Pir Sultanım Haydar, Abdal Pir Sultan, Pir Sultan Abdal(I), Pir Sultan Abdal(2), Pir Sultan Abdal(3), Pir Sultan Abdal(4)[660] Acaba yedi ulu ozandan biri olan ve Sivas'ta asılan ünlü şair hangisidir? Biz bu tartışmalara konumuzun mahiyeti açısından girmeden genel kanının üzerinde durduğu Pir Sultan Abdal ve ona ait olduğu varsayılan şiirler üzerinde durmaya çalışacağız.

Hayatı hakkında pek az bilgiye sahip olduğumuz Pir Sultan Abdal 1514-1590 yılları arasında Sivas çevresinde yaşamıştır. Asıl adı Haydar olup Sivas'ın Yıldızeli ilçesi Banaz köyünde doğmuştur. Dedeleri Horasanın Hoy şehrinden gelmiştir. Şah İsmail oğlu Şah Tahmasp zamanın da ömür süren Pir Sultan Abdal hakkında kesin olarak bilinen şey onun Safeviler adına ve Osman oğulları aleyhine bir isyan tertip ederek mağlup olması ve Hızır Paşa adlı bir Osmanlı veziri tarafından Sivas'ta asılmasıdır.[661]

Pir Sultan Abdal, şiirlerinde ki muhteva, tasavvuf bilgisi ve kelime hazinesiyle ciddi bir medrese tahsili ve tekke eğitimi ve öğrenimi görmüş, iyi yetişmiş bir tarikat eridir. Sanatla ülküyü birleştirmesi, Alevi halkı üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Yalnız Alevi edebiyatında değil, bütün halk ve tekke edebiyatımızda birinci sınıf bir sanatçıdır. Dört yüz yıldan beri nefesleri bütün Anadolu ve Rumeli'nde beste ile ayin-i cemlerde okunmuştur. Yalnız hece ölçüsü ile söylemiş, nefesleri saf köylü dilini yansıtmıştır.[662]

Pir Sultanın şiirleri içerik yönünden; Alevi inancı ekseninde söylenmiş şiirler, genelde şah, özelde İran şahları ile ilgili şiirler, sevgi-aşk şiirleri, propaganda amaçlı

---

[659] Üzüm, İlyas, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, Horasan Yay., İstanbul 2004, s. 18; Kılıç, Filiz, age, s. 5.
[660] Bozçalı, age, s. 67-69.
[661] Kılıç, age, s. 59.
[662] Üzüm, age, s. 90, 91.

şiirler, yergi şiirleri, töre şiirleri, umut şiirleri, ölüm, ayrılık, özlem, doğa gibi konuların yer aldığı şiirler şeklinde sınıflandırılabilir.[663]

Pir Sultan'ın deyişleri incelediğinde şairin Tanrı'nın varlığını benimsediği, başka bir ifade ile kesin şekilde bir Tanrı fikrine sahip olduğunu görüyoruz. Her ne kadar o, doğrudan Tanrı'nın varlığını konu eden şiirler yazmamışsa da birçok deyişinde Tanrı'ya atıf yapmış, muhtelif vesileler ile onu anmış, başına gelen olayları O'nun takdiri ile ilişkilendirmiş; bu suretle bir Tanrı fikrine sahip bulunduğunu net olarak ortaya koymuştur. O, Tanrı'yı İslam' da ki özel adı olan Allah lafzı ile zikrettiği gibi Hak, Kadir Mevla, Hu da gibi isimlerle anmıştır. Pir Sultan Abdal Divanı'nda yer alan şiirler göz önüne alındığında şairin Tanrı'yı ifade etmek üzere kullandığı isimler ve bunların kullandığı sıklığı şöyle şekillenmektedir;

Hak; 198 Allah; 101 Kadir Mevla, 19, Hu da 9, Diğer 16 Görüldüğü gibi şair 343 yerde Tanrı'dan bahis etmektedir. O'nu en çok Hak ismiyle anmıştır.[664] Pir Sultanın ikinci sıklıkta Allah lafzı ise Tanrı'nın İslami nasslardaki adı olup "varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere layık olan zat"[665] şeklinde tanımlanmıştır. Şairin bu ismi kullanması, Allah'ın yokluğunun düşünülemeyeceği ve yetkinlik, aşkınlık ifade eden isim ve sıfatlarla nitelendiği anlatılmaktadır.[666]

(a)

Pir Sultanım Abdalım çile Allah'tan
Her ne ki gelirse Allah'tan
Kemliğe iyilik kula Allah'tan
Hamza'yı Battalı salsın ha n'olur[667]

(b)

Mümin olan Hakk'a tapar.
Münafıklar yoldan sapar.
Arka vermiş dağı çeker.
Ferhat şiirinden ötürü[668].

(c)

Pir Sultan'ım Hakka niyaz ederim.
Erenler rahına doğru giderim.
Külli-i varım Hakka teslim ederim.
Hakkın cemalini gördüm bu gece.[669]

---

[663] Özarslan, age, s. 14; Topaloğlu, age, s. 77.
[664] Üzüm, age, s. 92.
[665] Pir Sultan Abdal Divanı, Ant Yay., İstanbul, Ekim 1996, s. 37.
[666] Pir sultan Abdal Divanı, s. 88.
[667]Arslanoğlu, İbrahim, *Pir Sultan Abdallar*, Can Yay., 3. Baskı, Haziran 2000, s. 94 .
[668]Arslanoğlu, İbrahim, age, s. 252.
[669] Arslanoğlu, İbrahim, age, s. 300.

Pir Sultan, şiirlerinde yüce ve her şeye sahip bir yaratıcı inancına sahip olması ki bu inancı da İslam'a özgü bir tarz da sunmasını bir yansıması da dua ve beddua ile ilgili şiirleridir.

(d)
Allah anı bin bir bekayı ata
Kısmeti tükene vadesi yete
Yetmiş seksen sene yatakta yata
Yata da kalkmaya diyelim Allah[670]

(e)
Yetmiş iki buçuk milletin dileği
Yaradana yalvarır sabahtan
Ol demde seğrişir arşın meleği
Yaratana yalvarır sabahtan[671]

(f)
Deli gönül inil inleme
Kadir Mevla hasretine sal beni
Viranlıkta görsen baykuş sanırsın
Bir Hümkuşuyum sende bil beni[672]

(g)
Kadir Allah kula ihsan ederken
İner ibadetin eder sabahtan
Eğer nefse uyup yoldan çıkmazsa
Cennetten bir koku gelir sabahtan[673]

Pir Sultan Abdal şiirlerinde Tanrı'nın varlığının kesinliği bizi şairin şiirlerinde tevhit inancına götürür. Pir Sultan, tevhidi işlerken, nasıl bir tevhit anlayışını da işler. Özellikle Muhammed- Ali yolu diyerek İslam'a bağlılığını da dile getirir. Bu bağlam da diyebiliriz ki Pir Sultan İslam dinine uygun bir tevhit inancını işlemiştir.

(a)
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali
Gel Muhammed Ali yoluna gel
İsmin bu cihanla doludur dolu
Gel Muhammed Ali yoluna gel[674]

(b)
Hak dergâha varırım
Hüb didarını görürüm
Bir Allah'a yalvarırım
Şaha padişaha değil[675]

(c)
Ben gayrı nesne bilmezsem
Allah bir Muhammed Ali
Özümü gayra salmazam

(d)
Pir Sultanım bu bir sırdır
Sırrı saklayan erdir
Ayda sır günde sır

[670] Pir sultan Abdal Divanı, s. 64.
[671] Pir sultan Abdal Divanı, s. 98.
[672] Pir sultan Abdal Divanı, s. 70.
[673] Pir sultan Abdal Divanı, s. 160.
[674] Pir sultan Abdal Divanı, s. 198.
[675] Pir sultan Abdal Divanı, s. 199.

Allah bir Muhammed Ali[676]

Allah bir Muhammed Ali[677]

(e)
Eğnimize kırmızılar giyeriz
Halimizce her manadan duyarız
İmam Cafer mezhebine uyarız
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz[678]

(f)
Gül kokusu Muhammed'in teridir
Ah çektikçe karlı dağlar erir
Fatma ana on iki imam katarıdır
Onun katarından ayırma bizi[679]

Pir sultan abdal, şiirlerinde Tanrı'nın birçok niteliğini işlemiştir; yaratıcılık, kudret, ilim, görücülük, rahmet, gani(zengin, kimseye ihtiyacı olmayan), cömertlik, hidayet, konuşma, kitap gönderme gibi. Pir Sultan'ın şiirlerinde tamamen tevhit anlayışına uygun bir inanış vardır. Bazı Pir Sultana ait olduğu söylenen şiirlerde Tanrı tanımazlığa kadar götüren yaklaşımlar doğru olmayıp, yedi ulu ozan içerisinde ki Pir Sultanın düşünce ve inanç dünyasıyla bağdaşmamaktadır. Şair Hz Ali'yi işlediği şiirlerinde Tanrısal bir niteleme yatığı görülse de şiir'in ve şair'in inançsal bütünlüğü açısından bakıldığında, öyle olmadığı daha çok keramet olgusu, tasavvufi, batini manalar da bir yaklaşım söz konusudur.

(a) Nerede arasam hazır bulunur
Oku dört kitabı iyi bilinir
Bayram ayı gibi doğar dolunur
Seher yelleri ile esen Ali'dir[680]

(b) Gafil kaldır şu gönlünden gümanı
Bu mülkün sahibi Ali değil mi
Yaratmıştır on sekiz bin alemi
Rızkları veren Ali değil mi[681]

(c) Didarın vasliyçün her dem.
Temennamız Huda'dandır .
Ol Muhammed hürmeti için.
Ali'yyül Murt aza'dandır[682]

8.7. Kul Himmet

[676] Arslanoğlu, İbrahim, age, s. 186.
[677] Arslanoğlu, İbrahim, age, s. 274.
[678] Arslanoğlu, age, s. 163.
[679] Arslanoğlu, age, s. 267; Pir sultan Abdal Divanı, s. 201.
[680] Pir sultan Abdal Divanı, s. 233.
[681] Kılıç, age, s. 71, 72.
[682] Özmen, age, s. 319.

Alevi edebiyatında çok önemli bir yere sahip olan Kul Himmet, yedi ulu ozandan biridir. Ne yazık ki bu usta şair hakkında da kesin bilgiler bulunmamaktadır.

16. yy Alevi ve Bektaşi şiir geleneğinin en önemli şahsiyetlerindendir. Kul Himmet'in hayatı hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Ancak Tokat'ın Almus ilçesine bağlı eski adı Varzıl yeni adı Görümlü köyünden olduğu söylenir. Bugün anılan köyde bulunan türbede yattığına inanılır. Şiirlerinde Sivas, Tokat, Çorum, Yozgat, Kırşehir vb. bölgelerden bahsetmesi, bu iddiaları kuvvetlendirmektedir. Köylüleri onu, Bektaşi tarikatının Erdebil Tekkesi'ne bağlar. Kul Himmet, Pir Sultan Abdal'ın dervişlerindendir. Medrese eğitimi görmemesine karşın halk ve tekke kültürüne sahip bilinmektedir. Kul Himmet'in ölüm sebebi ile ilgili bir bilgiye de sahip değiliz. Tekke edebiyatında evliyalara ve ulu kişilere atıf edilen sır olmak tabiri onun içinde kullanılmıştır.[683]

Alevi- Bektaşi yazınıyla ilgili yazma bütün dergilerde, cönk defterlerinde, seçkilerde, araştırmalar da, şiirlerine rastlanan Kul Himmet, güçlü söyleyişi ile etkileyici bir üsluba sahiptir. Şiirlerinde inişler, çıkışlar birbirini izler, Kimi yerlerde alabildiğince derinleşir, kimi yerlerde ise sığ denebilecek şekilde yüzeyleşir.[684]

Kul Himmet, tasavvuf bilgisi, batini yorumu ve güçlü vurgulamalarıyla çok önemli bir ozandır. Alevilik öğretisini şiirlerinde yoğun bir şekilde işlemiştir. Alevilik öğretisi'nin Tanrı-insan anlayışına, şiirlerinde geniş bir yer vermiştir. Şiirleri yalnız tasavvuf üzerine oturtmamış ve farklı konularda da ürünler vermiştir. Bundan dolayı da birçok farklı kesim tarafından şiirleri dillendirilmiştir. Halk tarafından birçok şiirleri ağızdan ağza türkü formunda seslendirilmiştir. Kul Himmet'in şiirlerinde derin bir felsefi söylem olduğu da görülür. Kul Himmet'e göre Tanrı insan suretinde kendini açığa vurmuştur. Hz. Ali Tanrı'nın suretini taşıyan bir ulu insandır. Diğer bir anlamda ozana göre Tanrı, Hz. Ali'nin suretinde kendini açığa çıkarmıştır. Tanrı insandan ayrı değildir. Ozana göre, Tanrısal görüntü Hz. Ali'de açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Hz. Ali, en olgun, en yetkin kişidir. Bilgili, yiğit, paylaşımcı, adaletli ve dayanışmacı yanıyla Hz. Ali Tanrısal özellikleri yansıtan insandır. Kul Himmet, toplumda ve insan ilişkilerinde sevgi anlayışını öne çıkarmıştır. Sevgi insan olmanın en temel öğesidir. Sevgi aynı zamanda Tanrısal değer taşır.[685]

---

[683] Zaman, age, s. 362, 363.
[684] Kılıç, age, s. 74.
[685] Zaman, age, s. 364.

Kul Himmet devrinde ve daha sonra yazılan mecmua ve cönklerin hemen hepsinde Kul Himmet'e ait şiirlere rastlanır.[686]

Kul Himmet'in, şiirlerinde evrenin ilk yaratıldığı döneme, evrende, kâinatta bunca varlığın nasıl oluştuğunu hatta ondan önceki döneme kadar olan süreci sorgulayıcı anlatımla birlikte bir nedensellikle de karşılaşmaktayız.

a)

Yüz yirmi dört bin peygamber evveli
Kurulmadan şu dünyanın temeli
Ay, gün ayrılmadan evveli
Mağripten, Maşrık'a doğan nur ne idi?[687]

(b)

Bu varlığa sebep odu hep dilek.
Yerle gök, Arş, Ferş, İns, Melek.
On iki burçtur, dokuz çarh-ı felek.
Per garda dönüp oynayan neydi?[688]

Kul Himmet, şiirlerinde Tanrı'yı işlerken Ali donunda veya Ali kavramı üzerinden ifade eder. Bur da Ali, Allah'tır yaklaşımından çok manasal anlam da Ali, Allah'ın sıfatlarının toplandığı kâmil kişidir. Ali, kavramı tasavvuf edebiyatında çok kullanılmış ve bir şifre niyeti görmektedir. Kul Himmet'in şiirlerinin genel yapısı içerisinde incelendiğinde Ali Allah'tır, inancının daha çok Ali'nin ilmi, yiğitliği ve kahramanlığı etrafında toplanan kerametleri çerçevesinde yapılan sembolik yaklaşımlar olduğunu görmekteyiz. Aşağıda Kul Himmet ile ilgili şiirler bu görüşümüzü kuvvetlendirecektir.

(a)

Ali ismi Dört kitapta okunur
Lailahe illah dır yazılır
Zikredeni aza zilden sakınır
La İlahe İllallahtır yazılır[689].

(b)

Ezel meclisinde Kırklar ceminde
Muhammed nuruna bezendi Ali
Kırklar ile bile ayini cemde
Bu aşkın sırrına özendi Ali[690].

Dikkat edilirse Ali, ismi ile manaya vurgu yapan bir yaklaşım söz konusudur. Ali'nin isminin dört kitapta okunması ve devamında “La İlahe İllallah” demesi tamamen İslam'ı değer içerisindeki bir yaklaşımdır. Ali, bur da kendisiyle özleşen tevhit inancının (kendisine keremallhu veçhe, denilmiştir) bütün İlahi kitaplarda yazıldığını söylemektedir. Ali, ezelin bilgisine sahip olduğunu söyleyerek Ali'nin ilminin, Muhammed ile aynı nurdan yaratılması ise Alevi inancında ki tevhit inanışının bir başka

686 Zaman, age, s. 370.
687 Özmen, age, c. 2, s. 325.
688 Özmen, age, c. 2, s. 328.
689 Özmen, age, c. 2, s. 327.
690 Özmen, age, c. 2, s. 336.

yaklaşımının ifadesidir. Kul himmet'in diğer şiirlerine de baktığımız zaman tevhit anlayışının yoğun işlendiğini görüyoruz. Allah ve Hak isimlerini şiirlerinde sıkla kullanması İslam dinin tevhit ilkesini benimsediğinin bir başka ifadesidir.

(a)

Her sabah her seher ötüşür kuşlar
Allah bir Muhammed Ali diye
Bülbül gül için figana başlar
Allah bir Muhammed Ali diye[691].

(b)

"Elif" Allah ismi okur yazarım
"B" bir nokta ile "T"yi ne güzel
Bu alemi seyyah oldum gezerim
Muhabbet gönlünün bu'yu ne güzel[692].

(c)

Evvel Allah deyip yola gelenler
Dilinden mabudun koyma divane
Ayağın kayarsa bakana yapış
Sakın bir kardeşten bilme divane[693]

(d)

Bizi bu sevdaya salan
Kendi Cenabı Allah'tır
Bu sevdaya gönül veren
İşgücü eyvallah'tır[694]

(e)

Kul Himmet der, kulhüvellahu ahad
Cesedim de can kalmadı bu saat
Dün-ü gün virdim Al-i Muhammet
On iki imam, seher vakti gel yetiş[695]

(f)

Kim ne etse var Hak, Muhammed Ali
Onlardan gayrı kimim var benim
Sultan Hacı Bektaş Veli nur dahi
Onlardan gayrı kimim var benim[696]

Kul Himmet, Allah'ın varlığını zorunlu görerek yaratılma nazariyesine dikkat çeker. Bunu yaparken de Kur'an'dan ayetlere atıf yaparak temellendirir. Kul Himmetin, şiirlerinde aşkın varlık yani Tanrı'ya dair karşıt bir düşünce görülmez, O'nu kendi özünde görür. O, Tanrı'ya dua ve temennilerde bulunur ve bunu yaparken de ince, etkileyici, sanatlı güçlü bir dil kullanır. O, muhabbeti, Hak'ı anlama ve O'na varmada önemli bir yol olarak görür.

(a)

Muhabbetten geçen Hak'tan geçer
Muhabbet Muhabbetten hâsıldır

(b)

Benim günahım çok senin katında
Allah bir Muhammed Ali el aman

---

691 Özmen, age, c. 2, s. 338.
692 Özmen, age, c. 2, s. 350.
693 Özmen, age, c. 2, s. 340.
694 Özmen, age, c. 2, s. 341.
695 Özmen, age, c. 2, s. 340.
696 Özmen, age, c. 2, s. 337.

Arifler boyuna bir kaftan biçer
Neslin yitirmeyen yine asıldır[697]

Sen kerem kanisin zahir batinde
Allah bir Muhammed Ali el aman[698]

(c)

Kul Himmetim bu manadan almayan
Seri, başı dost yoluna vermeyen
Hakkı kendi özünde bilmeyen
Ha dolansın şu cihanı serseri[699]

9. Yy İle 20. Yy Bazı Alevi Ozanlarında Tanrı Anlayışına Dair Şiirler

Alevilikte önemli bir yere sahip olan yedi ulu ozanla beraber, bu ozanların kendinden sonra düşünce ve inanç yapısının özellikle son 19. ve 20. Yüzyıldaki yansımalarının boyutunu incelemek ve Alevi- Bektaşi edebiyatındaki Alevi inanç yapısını öğrenilmesi açısından da önem arz etmektedir. Alevi inanç ve düşüncelerinin oluşması, yorumlanıp geliştirilmesi ve nesillere aktarılmasında Alevi şairlerin şiirleri merkezi bir önem taşır. Bestelenenlere nefes, bestelenemeyenlere deyiş de denilen bu şiirler hem gelenekten beslenir, hem geleneği besler.[700] Alevi- Bektaşi edebiyatında dünya sevgisi, yaşayışa ve dünya nimetlerine bağlılık da önemli bir yer alır ve bu yüzden, bu edebiyatta realite, gerçekten de canlıdır. Kaynağı Yunus Emre'de bulunan Alevi- Bektaşi edebiyatı, XIV. yüzyılda, Kaygusuz Abdal'la kurulmuştur. Kaygusuz Abdal'da sonra XV. yüzyılda, "Hatayı" mahlasıyla ve daha çok heceyle şiirler yazan Şah İsmail bu edebiyatın en didaktik şairidir. Alevi- Bektaşi edebiyatın düzyazı bölümü; dergâhlarda, tekkelerde okunur, söylenir. Dili sade halk dilidir. Cümleler kısa kısa konuşma tarzındadır. Bu tür içinde en çok işlenen konu, Hz. Ali, onun yiğitliği, cengaverliğidir. Bir de evliya menkıbeleri vardır ki, ünlü tarikat kişilerinin yaşantısıyla birlikte olağan üstü serüvenleri anlatır. Alevi- Bektaşi edebiyatının bir bölümü de serbest söyleyişler diyebileceğimiz türdür. Bunlar kıvrak bir anlatımla alayımsı bir ifade ile gerçek dışı, doğaüstü söyleyişlerdir. Konuları, yoksul halkın özlemleri, bir takım günlük inançlarla alay, kötü ahlaklı kişileri kınamak, taşa tutmak, Tanrı ile senli benli konuşmak, dertleşmek gibi hem güldürü yaratan, hem de düşündüren şeylerdir. Bu türe

[697] Özmen, age, c. 2, s. 343.
[698] Üzüm, age, s. 86.
[699] Bozçalı, age, s. 55.
[700] *Ahmet Edip Harabi Divanı*, Haz. Şevki Koca-Dursun Gümüşoğlu, Can Yay., Nisan 2003, s. 5.

her ozan el atmamıştır.[701] Alevilikte önemli bir yere sahip olan yedi ulu ozanla beraber, bu ozanların kendinden sonra düşünce ve inanç yapısının özellikle son 19. ve 20. Yüzyıldaki yansımalarının boyutunu incelemek ve Alevi- Bektaşi edebiyatındaki Alevi inanç yapısını öğrenilmesi açısından da önemlidir.

10. 19. yüzyıl Ozanlarının Eserlerinden Örnekler

10.1. Harabı (1853-1915)

19. yüzyıl'ın en önemli şairlerinden Harabı'dır. Asıl adı Ahmet Ediptir. 1853 yılında İstanbul'da doğmuştur. Bahriye Brik kâtibi (levazım binbaşı) olarak görev yapmış. On yedi yaşın da Mehmet Ali Hilmi Baba'dan nasip alarak Bektaşi tarikatına girdiği şiirinin altına düştüğü nottan anlaşılmaktadır.[702] Harabi, aruzla ve heceyle gayet kolay şiir söylemiştir. Harabi'i yirmi sekiz sekiz kıtalık Vahdet namesi ile ünlüdür.[703]

Daha Allah ile cihan yok iken
Biz anı var edip ilan eyledik
Hakk'a hiçbir layık mekân yok iken
Hanemize aldık mihman eyledik

Aşikâr olunca zat-u sıfatı
Kün dedik var ettik bu semavatı
Birlikte var ettik hep kâinatı
Nam-u nişanını cihan eyledik

Kendisinin henüz ismi yok idi
İsmi şöyle dursun cismi yok iken
Hiçbir kıyafeti resmi yok idi
Şekil verip tıpkı insan eyledik

Yerli gökleri yaptık yedi kat
Altı günde tamam oldu kâinatı
Yarattık içinde bunca mahlûkat
Erzak'ını verdik ihsan eyledik

Allah ile işte bur da birleştik
Nokta-i ama'ya girdik yerleştik
Sırr-ı " Kunt-ü Kez-i" orda söyleştik
İsmi Şerifini Rahman eyledik

Hak Muhammed Ali ile birleştik
Hep beraber Kabe kavseyn'e gittik
Ol makamda pek çok muhabbet ettik
Leyle'tel'esra'yı seyran eyledik[704]

Harbi'nin şiirlerinde, yoğun bir şekilde Vahdet-i Vücut anlayışını işlediğini görüyoruz. Kendi varlığının farkına varmayan kişi Allah'tan habersizdir. Kendi özünün farkına varan kişi, kendini var edenle artık bir olmuştur. Buna da Vahdet şiir'inde uzun uzadıya işlemiştir.

10.2. Şah Sultan(Sultan Hatun)

---

[701] Bozçalı, age, s. 75.
[702] Ahmet Edip Harabi Divanı, . 96.
[703] Özmen, age, 4/45.
[704] Özmen, age, 4/49.

Şah Sultan 19. Yüzyılda yaşamış Alevi- Bektaşi kadın ozanlarından biridir. Derviş Muhammed'in yetiştirdiği bir ozandır. Şah Sultan Malatya'nın Arguvan ilçesine bağlı İsa köy'lüdür. Yoksul bir çitçi kızıdır. Şah Sultan'ın doğumu belli değildir. Asıl adı da bilinmiyor. İçten, coşkulu, yanık sesiyle Tanrı sevgisiyle dopdolu olan Şah Sultan akıcı, duru, öz Türkçe bir dille şiirlerini söylemiştir. Çevrede keramet sahibi bir insan olarak da tanınan Şah Sultan 19. yüzyılın önemli ozanlarındandır.[705] Şah Sultan, şiirlerinde Alevi-Bektaşi inancının ilkelerini, büyük bir ustalıkla işlemiştir.

Severim Allah'ı canı gönülden
Aşkına düşmüşüm deruni dilden
Vücudum evini zapt eden sultan
Hak mihmanımızdır dandık tanıştık

Peygamber Muhammed, Ali'dir Haydar
Hasan-Hüseyin'e indi bir çember
İmran dili söyler daima ezber
Zülfüne bent olduk toruna düştük[706]

10.3. Aşıki (19. yy)

19. yüzyıl yaşamış Alevi-Bektaşi ozanlarındandır. Asıl adı Ahmet'tir. Eserlerinde Allah'ın varlığı ile ilgili birçok eser şiir yazmıştır.[707]

Kadir Allah daha neler yaratır
Aşk üstüne yazılanlar karadır
Vücudumuz üçyüzaltmış hanedir
Dağılandan sonra tende nem kalır[708]

Hakk'ı gözet Hakk'a gel hatten aşma
Berk bas ayağını gafilen düşme
Sırat-el Müstakim yolundan şaşma
Bunda iniş- yokuş çoktur düze bak[709]

10.4. Genci (Genç Abdal)

Gerçek kimliği kesin olarak bilinmiyor ancak, Eskişehirli olduğu sanılan Genci, 19. Yüzyılda yaşamış bir ozandır. Coşkulu bir anlatım içinde varlık birliği felsefesinin tüm güzelliklerini yansıttığı şiirlerinin dili halk söyleyişi paralelinde, duru ve akıcıdır. Eserlerinde On iki imam sevgisi doruk noktada işlemiştir.[710]

Mümin isen bana etme cefayı
Allah bir Muhammed Ali aşkına
Aylıktan ol daim eyle vefayı
Allah bir Muhammed Ali aşkına[711]

Allah diyen pirler erenler
Erkan ile Hak yolunu sürenler
Hakk'ın cemalini ayan görenler
Güzel pirim, sultan pirim, şah pirim[712]

10.5. Perişan Baba

---

[705] Özmen, İsmail, age, 4/57.
[706] Özmen, age, 4/ 68.
[707] Özmen, age, 4/69.
[708] Özmen, age, 4/273.
[709] Özmen, age, 4/274.
[710] Özmen, age, 4/278.
[711] Özmen, age, 4/185.
[712] Özmen, age, 4/187.

Konya da doğdu. Yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi yok. 1875 yılında öldüğü ve mezarının Hacı Bek taş'ta olduğu söyleniyor. 19. yüzyılın sonlarında yaşamıştır. Bektaşilikte ulu olarak kabul edilir Asıl Adı Mehmet Ali'dir. Mahlası Perişandır.[713] Varlık birliği felsefesi içinde derin bir alanı kapsayacak içeriğe sahip olduğunu görüyoruz

İkrarım Enel Haktır	Perşan pes ol ebed kam
Bu ikrarım beli Haktır	Nefis bulsun bunda tamam
Cemali nur celil Haktır	Evvel ü ahır vesselam
Hak Muhammed Ali Haktır	Hak Muhammed Ali Haktır
Hacı Bektaş Veli Haktır[714]	Hacı Bektaş Veli Haktır[715]

10.6. Noksani Baba (19. yy)

19. yüzyılın önemli ozanlarından biride Noksani Babadır. Hayatı hakkında kesin bilgilerin olmadığı Noksani Baba, Rahmetli Sadettin Nüzhet Ergun'un ve Rahmetli Vasfi Mahir Kocatürk'ün üç dört şiirini yayınlayıp bilgi olarak da "19. yüzyıl ozanıdır" dedikleri Noksani Rahmetli Şinasi Koç'un 1943-1945 yılları arasında derleyip toparladığı ve yayınlanması için vermiş olduğu defterdeki bilgilere göre ise 18. yüzyıl ozanıdır. Erzurum'da doğmuş olan Noksani Baba'nın asıl adı İbrahim'dir. Dönemin koşullarına uyarak babası ona medrese öğrenimi yaptırmıştır.[716] Şiirlerinde Hurifiliğin etkisini görmüş olduğumuz Noksani Baba büyük bir Hz. Ali aşkıyla bizi karşılar. Akıcı bir dil kullanan Noksani Baba, Alevi İnancındaki İnsan-i Kamil öğretisini savunmuş ve bu öğreti doğrultusunda Hakkı İnsan-i Kamilde tecelli ettiğine; İnsan-i Kamilin gönlü ise O'nun sıfatlarına bürünen yani Hakk'ın Mekanıdır. Buda Alevi İnancında ki insanı merkeziyetçi inanç örgüsünün bir başka şekilde Noksani Baba'nın şiirlerinde yer bulduğunu görmekteyiz.

Elif Allah üç harftir noktası bir candadır.
Her biri neye işaret bilmeyen gümandadır
Be bir nokta iki harf ile dü cihana hüküm eder.
Hayy ü bakidir bilenler nokta-i be kandedir[717]
Hakk' görmek dilersen suret-i insana bak
Arayıp gezme bu halkı cismin içre cana bak

---

[713] Özmen, age, 4/188.
[714] Atalay, Adil Ali, *Erzurumlu Halk Ozanı Noksani Baba*, Can Yay., 3. Baskı, Mayıs 1996, s. 5.
[715] Atalay, age, s. 26.
[716] Atalay, age, s. 15.
[717] Atalay, age, s. 13.

Hakkı bul öz kalbin içre gel Noksani iş bu dem

Himmetlidir evliyanın ahd ile peymana bak[718]

Elif ezberim dilimde La feta illa Ali

B- Burhanımdır elimde La feta illa Ali[719]

Noksani de diğer ozanlar da gördüğümüz Hz. Ali etrafında simgeleşen inançsal yapı eserlerinin genel konusunu teşkil etmektedir.

Benlikten ırak et özün. Cemali Hakka aç gözün

Kabul et erenler sözün. Tevekkeltü Ali, Allah hü[720]

11. 20. Yüzyıl Bazı Ozanlarının Eserlerinden Örnekler

11.1. Veliyettin Çelebi(HÜRREMİ) 1867-1940

Feyzullah Çelebinin oğludur. Büyük kardeşi Cemallettin Çelebi'nin ölümü üzerine Hacı Bektaş Veli dergahı post inişine oturmuştur. Atatürk'ün Veliyettin Çelebi ile ilgili övücü sözleri vardır.[721]

Behey gafil Hakk'ı bulmak dilersen	Der Hürremi budur sözüm tamamı
İptida alem-el Kur'an' fark et	Arif olan bilir vaktin imamı
Cemale müşerref olmak dilersen	Hatmetmek istersen kudret kelamı
Varıp bir mürşide irfanı fark et	Men-aref'den seb'el mesani fark et[722]

11.2. Âşık Meluli

Çağdaş bir Bektaşi mistiği olan Meluli'nin aslı Malatya'nın Hekimhan ilçesine bağlı En güzel kasabasıdır. Asıl adı Karaca olan Meluli 1892 yılında doğdu ve 1989 yılında 97 yaşında öldü[723]

Tanrı bize bizden yakın	Hakkı Hakikati gören sevgidir
Gitme uzaklara sakın	İkilik zincirin kıran sevgidir
Onu görmek mi merakın	Canı dost yoluna veren sevgidir
Aç gözü insana bak[724]	Dünya düşman olsa olmaz pervası[725]

[718] Atalay, age, s. 125.
[719] Özmen, age, c. 5, s. 75.
[720] Özmen, age, c. 5, s. 76.
[721] Özmen, age, c. 5, s. 242.
[722] *Meluli Divanı ve Aleviliğin, Tasavvufun, Bektaşiliğin Tarihçesi*, Haz. Latife Öz Polat-Hamdullah Erbil, Demos Yay., İstanbul 2006, s. 84.
[723] Meluli Divanı, s. 130.
[724] Özmen, age, c. 5, s. 245.
[725] Özmen, age, c. 5, s. 245.

11.3. Aşık Veysel

Aşık Veysel, 1894 yılında Sivas'ın Sivri alan köyünde doğdu. 20. yüzyılın önemli ozanlarından olan Aşık Veysel, Yedi yaşında uğradığı çiçek hastalığı nedeniyle gözlerini kaybetti. 1973 yılında vefat etti.[726]

Hakikat ararsan açık bir nokta	Göz gezdirdim dört köşeyi aradım
Allah kula yakın kul da Allah'a	Ne sen var ne ben var bir tane Gaffar
Hakkın gizli hazinesi toprakta	İstersen dünyayı gez adım adım
Benim sadık yârim kara toraktır[727]	Ne sen var ne ben var bir tane Gaffar[728]

11.4. Mihri Dede

Mihri Dede'nin gerçek kimliği yaşam öyküsü, doğum-ölüm tarihleri ile doğduğu yer asıl adı, eserleri hakkında elimizde yeterli belğe bulunmamaktadır.[729]

İkilik kinini içinden atıp	Gör ki Mihri Dede şimdi neyleyim
Özde ben bir insan olmaya geldim	Gerçek aşkı her yönüyle şöyleyim
Taht kuralın ariflerin gönlüne	Her türlü sefaya veda eylerim
Sözde ben bir insan olmaya geldim	Sözde ben bir insan olmaya geldi
(serimi meydana koymaya geldim)[730]	

11.5. Başköylü Hasan Efendi(20. yy)

Alevi inancı içerisinde 20. yüzyılın önde gelen düşünürlerinden biri olan Baş Köylü Hasan Efendi düşünceleriyle ve sözleriyle önemli bir yere sahiptir. Ciddi bir medrese eğitimi alan Baş Köylü Hasan Efendi son yüzyılın İnsan-ı Kamil'i olarak değerlendirilmektedir. Sözlerinde Ene'l-Hak inancını yoğun bir şekilde işleyen Hasan Efendi, hala muhabbetlerde düşünceleriyle yaşatılmaktadır. Asıl adı Seyyid Hasan olan Baş Köylü Hasan Efendi 1891 yılında doğmuş, Aralık 1973'te ölmüştür.[731] Baş Köylü Hasan Efendi Kur'an'ın batini manasına vurgu yapan görüşleriyle tasavvufçu bir kimlikte sunar görüşlerini. Sivri bir dili olan Hasan Efendi, eleştirirken düşündürmeyi, iğneleyici hitaplarıyla Hakk'a olan aşkını bir naz halinde sunar.

Dünya da olan alimler gelsin
Kur'an, İncil'in manasını versinler.

---

[726] Özmen, age, c. 5, s. 248.
[727] Özmen, age, c. 5, s. 319.
[728] Özmen, age, c. 5, s. 319.
[729] Özcan, Pir Sultan, *Varlığın Doğuşu*, Beyan Eden Baş Köylü Hasan Efendi, Anadolu Matbaa, Eylül 1992, s. 6.
[730] Özcan, Pir Sultan, s. 211.
[731] Özcan, Pir Sultan, s. 250.

Hak verirler doğru sözüme
Asla leke bulaşmaz özüme
Hak olan hakk'ı bulur
Haksız olanlara düşman olur[732]

Baki kur'an'dır fani de furkan
Fani dünya için döküldü kan
Baki Hakk'ın emriyle mutlu Hasan
Hilafı yok doğrudur dediler.[733]

---

[732] Kaplan, Doğan, s. 103.
[733] Üzüm, age, s. 24.

SONUÇ

Tanrı inancı, insanlığın var oluş süreciyle yaşıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da insanın fıtratındaki inanma olgusundan kaynaklanmaktadır. Tanrı inancı, tarihin her devresinde farklı algılayışlarla da olsa kendi varlığını koruması ve süreçle Tanrı'nın insanlara elçi göndermesi; insanın onunla olan iletişimini artırmasına ve bunun sonucu olarak da karşımıza yeni bir dil, 'din dili'ni çıkarmıştır. Bu dille insanoğlu Tanrı ile olan iletişimini daha düzenli bir hale getirmeye çalışmış; fakat bu da kendisi ile birlikte bazı sorunları getirmiştir. Bu sorunları aşmak için özellikle tek Tanrılı dinlerde, Tanrı'ya bazı nitelikler nispet edilerek, bu sorunlar en alt seviyeye indirilmeye çalışılmıştır.

Tek Tanrılı dinlerin sonuncusu olan ve bugün dünya da çok büyük nüfusa sahip olan İslamiyet, Tanrı'yı tanımlarken ve O'nun mahiyetini dile getirirken, O'na bazı isim ve sıfatlar vererek hem Tanrı ile ilgili tarihsel sorunları hem de dilsel sorunları aşmaya çalışmıştır. Allah'ın zatı ve sıfatları dediğimiz bu isim ve sıfatlar İslam düşünce tarihinde de birçok farklı görüşün ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlahi sıfatlarla ilgili her ne kadar kesin hükümler verebileceğimiz bir görüş birliği olmasa da, tek Tanrı etrafında yani İslami bir deyim kullanmak gerekirse; Allah'ın tevhidi (birliği ve eşi benzeri olmayışı) etrafında zengin bir fikir alanı oluşmuştur.

Temel itibari ile kendini İslami bir temelde var eden Alevilik, kendi iç dinamiklerini yine bu çerçevede oluşturmuştur. Alevilik, bugün ki Anadolu sınırlarına gelirken, farklı inanç ve düşüncelerden etkilenerek, İslam inancı içerisinde kendine has bir yapısıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı tasavvufsal anlayışıyla kendini düzenler. Bu tasavvufsal anlayış yine Aleviliği var eden İslam dinin temel değerleriyle ortaya çıkar.

Aleviliğin kültürel kaynaklarında baktığımızda, bu kültürün önderleri ve mensuplarının kendileri din olarak İslam'ı, peygamber olarak Hz. Muhammedi, kitap olarak Kur'an'ı Kerimi seçtiklerini ve Ehl-i Beyt'te bağlı olduklarını ifade etmektedirler. Başkalarının iddia ettiğinin aksine Alevilik, İslam dışı olmayıp, doğrudan kendini İslam'a bağladığı görülmektedir.

Aynı zamanda Alevilikte, İslam'ın ruhuna uygun, yoğun bir Allah inancı olduğu da görülmektedir. Fakat bu Allah inancının mahiyetini anlayamayanlar; teolojik, tarihsel ve sosyolojik anlamda sakat iddialarda bulunarak Aleviliği, ilgisi olmayan felsefi akımlar ne ideolojik alanlara çekmektedirler. Dediğimiz gibi Aleviliğin inançsal

yapısının mahiyetini anlamayanlar, Alevilikteki sembolik kelimelerden veya figürlerden yola çıkarak Aleviliği hiç alakası olmayan mecralara çekmeye çalışmaktadırlar.

Alevilikte Allah, bir olgunlaşma süreci içinde olan insanın, aşk ile başlayıp, kamil insan ve Ene'l-Hak sürecini kapsayan tasavvufi bir süreçte kendini açıklamaktadır. Bu tasavvufi süreç İslam ve Kur'ani değerler etrafında toplanmıştır. Kişiyi tasavvufsal süreçle yaradılışına götüren ve orda tevhit eyleyen bir yaklaşımla Alevilik kendi iç dinamiklerini oluşturmuştur. Alevilikte kişinin Hak'la buluşması, Hak'a varması O'ndan başka her şeyi yok sayması, insanın yaratılmış fıtratı içinde kendisini aşıp gerçek varlıkla birleşmesi yoğun bir tevhit sürecini kapsar. Bu süreçte zirve olan İnsan-ı Kamil- Hz. Muhammet, Hz. Ali- etrafında formülsel bir dil üretilmiş olduğunu görüyoruz. Allah ve O'na varma, O'nda bütünleşme, her şeyin yaratıcısı ve tek olduğu, insanın özündeki ruh yani emanet, Hak'ın bir parçası olduğu bundan dolayı da insanın kutsal olduğu ve İnsanın bu kutsallığının farkında olup, kendi özünüyle bütünleşip O'na uygun yaşaması, O'dan başka her şeyden uzaklaşarak nefsini terbiye etmesi vs. gibi inançlar, Aleviliğin insanı merkeze alarak bir Yaratıcı; yani Allah inancı etrafında kendi içyapısını oluşturduğu görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmet Edip Harabi Divanı, Haz. Şevki Koca-Dursun Gümüşoğlu, Can Yay., Nisan 2003

Ahmet Yurt Dede, Hozat 1934 Doğumlu, Tunceli İli Hozat İlçe merkezinde oturmaktadır.

Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1979

Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Ankara 2000.

Alevilik Bektaşilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Ardıç Yay., Ankara 1996

Ana Hatlarıyla Horasandan Anadolu'ya Alevilik ve Bektaşilik (Erenler, Evliyalar, Ocaklar, Ritüeller ve Tarihi Süreç), Haz: Filiz Kılıç, Coşkun Kökel, Tuncay Bülbül, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008

Arslanoğlu, İbrahim, *Pir Sultan Abdallar*, Can Yay., 3. Baskı, Haziran 2000.

Aslan, Hıdır, Şeriat Kıskacında Alevilik, Günizi Yay., İstanbul Haziran 2002.

Aslandoğan, Seyyid İsmail, *Kaynakları ile Alevilik*, Can Yay., Ocak 2009.

Atalay, Adil Ali, *Erzurumlu Halk Ozanı Noksani Baba*, Can Yay., 3. Baskı, Mayıs 1996.

Atalay, Adil Ali, *İmam Caferi Sadık Buyruğu*, Can Yay., 15. Baskı, Temmuz 2009.

Atalay, Adil Ali, *Tam Hüsniye*, Can Yay., 9. Baskı, Mayıs 2002.

Atalay, Adil Ali, Virani Divanı ve Risalesi (Buyruğu), Can Yay., Ocak 1998.

Atalay, Hüseyin, *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1992.

Atmaca, Ali, *Ahmet Yesevi'nin İnanç ve Düşünce Dünyası* (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas-2008.

Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 11. Baskı, İzmir 2007

Aydınlı, Osman, İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci, Ankara Okulları Yay., Ankara, 2001.

Aytaç, Pakize, *Malum-ü Mechul Olan İnsan*, Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaşi Veli Araştırma Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 40, Ekim, Kasım, Aralık

Bayrak, Mehmet, *Orta Çağdan Modern Çağa Alevilik*, Özge Yay., Ankara 2004.

Bender, Cemşit, *Kürt Uygarlığında Alevilik*, Kaynak Yay., 2. Baskı, İstanbul 1993.

Beyaz, Zekeriya, *Alevi Dosyası* (Alevi-Sünni Sorunu ve Çözüm Yolları), Sancak Yay., Ocak 2003.

Bozçalı, Mahmut, *Alevi Bektaşi Nefeslerinde Dini Muhteva*, Horasan Yay., 2. Baskı, İstanbul 2006.

Bulut, Faik, *Alisiz Alevilik*, Derfin Yay., İstanbul 1998.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Gazeticilik 20. Cilt

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997.

Chittick, William, *Var Olmanın Boyutları*, Çev Turan Koç, İnsan Yay.

Doğan, Gürani, *Alevilikte Ön Bilgiler ve Cem*, Zakirlik, Can Yay., İstanbul, Kasım 1998.

Eğri, Osaman, *Yaygın Din Eğitimi Açısından Bektaşilik*, Horasan yay., İstanbul 2003.

Bektaşilikte Tasavvufi Eğitim, Horasan Yay., 2. Baskı, İstanbul 2003.

Eş'ari, Ebu'l-Hasan, *el-İbane ve Usulu Ehli's-Sünnet*, (Çev. Ramazan Biçer), Gelenek Yay., İstanbul 2010.

El-Hakim, Suad, *İbnü'l-Arabi Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), Kabalcı Yay., İstanbul 2004.

En-Nesefi, Ebu'l-Muin, Mâturîdî Akaidi (Bahrü'l Kelam Tercümesi), (Çev. Ramazan Biçer), Gelenek Yay., Şubat 2010.

Ergün, Mustafa, *Alevi-Bektaşi kaynaklarında Fıkhi Bilgiler*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensitütüsü, Temel İslam Bilmleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Elazığ 2010

Es-Sabuni, Nureddin, *Mâturîdîye Akaidi*, (Çev. Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2005.

Eş-Şehristani, Muhammed Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihal-İslam Mezhepleri-* (Çev. Mustafa Öz), Ensar Neşriyat Yay., İstanbul 2005.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikati İslam Mezhepleri*, Birleşik Yay., İstanbul 1999.

Günümüz İslam Mezhepleri, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir2008.

Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2006.

Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik'ten, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 40, Ekim-Kasım-Aralık 2006

Fuzuli, *Tevhid*, Haz. Mahmut Kaplan, Etkileşim Yay., Eylül 2010.

Gölcük, Şerafettin, *Kelam Tarihi*, Kitap Dünyası yay., 5. baskı, Mart 2009.

Gülçiçek, Ali Duran, *Her Yönüyle Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar*, Ethnoaphia Anatolica, Köln 2004, c. 1, C. 2, C. 3

Hacı Bektaş Veli, *Makalat,* Haz. Ömer Özkan-Malik Bankır, Hacı Bektaş Veli Külliyatı, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010.

Besmele Tefsiri, Haz. Hamiye Duran, Tdv, Ankara Mayıs 2005,

Besmele Tefsiri, Haz. Hamiye Duran, Tdv, Ankara, Mayıs 2009.

Fatiha Tefsiri, Haz. Hüseyin Özcan, Horasan Yay., İstanbul 2008.

Fevaid, Haz. Baki Yaşa Altınok, Hacı Bektaş Veli Külliyatı, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010.

Külliyat, Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Haz. Gıyasettin Aytaş, Ankara 2010.

Makalat, Haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, Tdv, Ankara Şubat 2007.

Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Haz. Gıyasettin Aytaş, Hacı Yılmaz, Ankara 2004.

Velayetname, Haz. Hamiye Duran-Dursun Gümüşoğlu, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010.

Velayetname, Haz. Hamiye Duran, Tdv, Ankara Kasım 2007.

Velayetname, Karaca Ahmet Sultan Dergah Yay., 1. Baskı, İstanbul Nisan 2001.

Hazreti Ali, *Nehc'ül Belaga*, Hz. Ali Buyruğu, Kur'an'ı Natık, Karaca Ahmet Sultan Dergahı Yay., İstanbul 2000

Hoca Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, Haz. Hayati Bice, Tdv, Ankara 2010.

http: //islamkutuphanesi. com/turkcekitap/online/sii_imamiyye_saduk/1_17_tev. htm

http: //www. caferilik. com/kutuphane/hadis/nehculbelaga/taniyalim. htm.

http: /www. hılafet. com/ Kitaplar/ İslam-Şahsiyeti/index. Htm.

http: /www. huham. com/index. Php.

http: /www. islam kütüphanesi. com/Türkçe kitap/online/beher4/o. htm; http: /İslam kütüphanesi. com/türkçe kitap/online/sii-imammiyye-saduk/2-24- Allah'ın Sıfatları. Htm.

Hz. Ali, Nec'ül Belaga (Hz. Ali Buyruğu), Karaca Ahmet Sultan Dergah Yay., İstanbul 2000.

İbn Arabi, Muhyiddin, *Fususu'l Hikem*, Ter. Abdulhalim Şener, Sufi Kitap Yay., 2. Baskı Ağustos 2008.

İmam Caferi Sadık Buyruğu, Şahkulu Külliyesi, Mehmet Ali Hilmi Dede Baba, Araştırma Eğitim Kültür Vakfı Yay., İstanbul, Eylül 2001.

Kaleli, Lütfi, *Kimliğini Haykıran Alevilik*, Can Yay., 2. Baskı, Ağustos 1993.

Tanrı İnsan, Can Yay., Nisan 1996.

Yesevi ve Hünkar ile Olduk Enel-Hak, Can Yay., Ocak 1998.

Kaplan, Doğan, *Yazılı Kaynaklarına göre Alevilik*, TDV, 2. baskı, Ankara Ağustos 2010.

Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul Mayıs 1985

Kaya, Ali, *Alevilikte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Can Yay., Ekim 2006.

Kaygusuz, İsmail, *Görmediğim Tanrıya Tapmam (Alevilik ve Meteryalizm)*, Su Yay., İstanbul 2009.

Keskin, Yahya Mustafa, *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Aleviliği(Elazığ-Sün Köyü örneği)*, Avras Yay., Nisan 2004.

Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul 2004

Kılıç, Filiz, *Alevi Bektaşilikte Yedi Ulu Ozan*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaşi Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara, Mayıs 2008.

Kılıç, Mustafa Cemil, *İslamsız Alevilik İddiası ve Kızılbaş Müslümanlık*, Nokta Kitap Yay., Mayıs 2009.

Koç, Şinasi, *Allah İnsanlardan Ne İstiyor?*, Güven Matbaası, Ankara 1989.

Koç, Turan, Din Dili, İz Yay., İstanbul 1995.

Korkmaz, Esat, *Buyruk*, Anadolu Kültür Yayınları, Ağustos 2002.

Dört Kapı Kırk Makam, Şahkulu Külliyesi, Mehmet Ali Hilmi Dede Baba, Araştırma Eğitim Kültür Vakfı Yay., 2. Baskı, İstanbul 1999.

Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi, Karaca Ahmet Sultan Dergahı Yay., Kasım 1997.

Köprülü, M. Fuat, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, yy., Ankara 1976.

Kutlu, sönmez, *Alevi-Bektaşi Yazıları*, Ankara okulu yay., Ankara 2008.

Mezhepler Tarihine Giriş, Dem Yay., Kasım 2008.

Massignon, Louis, *Hallac-ı Mansur*, Der. Niyazi Öktem, Ant Yay., İstanbul, Şubat 1994.

Meluli Divanı ve Aleviliğin, Tasavvufun, Bektaşiliğin Tarihçesi, Haz. Latife Öz Polat-Hamdullah Erbil, Demos Yay., İstanbul 2006.

Necip, Taylan, *Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi*, Ensar Neşriyat yay., İstanbul 2006.

Noyan, Bedri, *Bektaşilik- Alevilik Nedir?*, Doğuş Matbaası, Ankara 1985.

Noyan, Bedri, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, C. 1, C. 2, Ardıç yay., Haziran 1999.

Noyan, Bedri, *Demir Baba Velayetnamesi*, Can Yay., Mayıs 1976.

Noyan, Bedri, *Hacı Bektaşı Veli Manzum Vilayetnamesi*, Can Yay., 2. Baskı, Temmuz 1996.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, Dergah Yay., İstanbul 1996.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İstanbul 1996.

Öz, Baki, *Fevaid*, Can yayınları, İstanbul 1996, 2. Basım.

Özarslan, Selim, *Mâturîdî Kelamcısı İbn Hümam'ın Kelami Görüşleri*, Büro Basımevi, Ankara 2003.

Özcan, Pir Sultan, *Varlığın Doğuşu, Beyan Eden Baş Köylü Hasan Efendi*, Anadolu Matbaa, Eylül 1992.

Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhit*, Nur Yay., İstanbul 1995.

Özmen, İsmail, *Alevi Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, c. 1, c 2, c3, c4, c5, Soypa Yay., 1. Baskı, 1995.

Özmen, İsmail, *Simgeler Kenti Bektaşilik*, (Antropolojik, etnografik, ve felsefi bir inceleme), Matsa Basımevi, Ankara, Ağustos 2000

Öztoprak, Halil, *Kur'an'da Hikmet Tarihte Hakikat*, Kur'an'da Hikmet İncil'de Hakikat, Can Yay.,

Öztürk, Ünsal, *Damlanın içindeki Gerçek Alevilerin Büyük Sırrı*, Yurt kitap yay., Ankara, Kasım 2005.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'anı Anlamaya Doğru*, Yeni Boyut Yay., Ocak 1990.

Pehlivan, Battal, *Alevi Bektaşi Düşüncesine göre Allah*, Yaprak Yay, İstanbul, 1991.

Pir Sultan Abdal Divanı, Ant Yay., İstanbul Ekim 1996

Sarıkaya, Mehmet Saffet, *Fütüvvetname-i Cafer Sadık*, Horasan Yay,. İstanbul 2008.

Sarıkaya, Mehmet Saffet, İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler, Rağbet Yay., İstanbul 2009.

Sezgin, Abdulkerim, Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik, Sezgin Meşriyat, 3. Baskı, İstanbul 1999.

Subaşı, Necdet, *Alevi Modernleşmesi-Sırrı faş eylemek*, kitabiyat yay., Ankara 2005.

Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Elif Kitab evi, İstanbul 2006.

Şener, Cemal, *Alevilik Nedir*, Karaca Ahmet Sultan Dergah Yay., İstanbul Ekim 2007.

Şener, Cemal, *Alevilik Olayı*, Yön Yay., 2. Baskı, İstanbul 1989.

Şener, Cemal, *Benim Kabem İnsandır*, Ad yay., Mart 1996.

Topaloğlu, Bekir, *Allah İnancı*, İsam Yay., Ankara Ekim 2006.

Topaloğlu, Bekir, *İslam Kelamcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbat-ı Vacib)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 3. Baskı, Ankara 1987.

Türkçe Sözlük, Haz. Hasan Eren, Tdk, Ankara, 1988.

Uğurlu, Ali Rıza, *Aşk-ı Muhabbet*, Seçil Ofset, 4. Baskı, İstanbul 2009

Ünlü, İhsan, *Alevilik Müslümanlık mı*, Popüler Yay., Aralık 2005.

Üzüm, İlyas, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, Horasan yay., İsatanbul 2004.

Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik, İsam Yay., İstanbul 2007.

Varlık, Ali Ağa, *Alevi Bektaşi Dayanakları*, Can Yay., Eylül 1997.

Allah Hedef Can Nokta, Can Yay., 3. Baskı, İstanbul, Şubat 1997.

Virani Baba, *İlm-i Cavidan*, Haz. Osman Eğri, Tdv, Ankara, Temmuz 2008.

Yalçın Hüseyin, *Alevilikte Cem*, Baltacı Matbaa, 15 Mart 2006.

Yaman, Ali, *Alevilik Kızılbaşlık Tarihi*, Nokta Yay., İstanbul 2007.

Alevilikte Dedelik ve Ocaklar, Karaca Ahmet Sultan Dergah Yay., İstanbul 2004.

Yaman, Mehmet, *Alevilik (İnanç-Edep-Erkan)*, Ufuk Matbaacılık, İstanbul 2004

Erdebilli Şeyh Safi Buyruğu, Ufuk Matbası, İstanbul 1994.

Yar, Erkan, *Alevi-Bektaşi Teolojisi*, Elazığ Haziran 2007.

"Eş'arinin Teolojik Görüşleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 11: 1 (2006)

Ruh Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu, Ankara Okul Yay., Ankara 2000.

Yemini, *Hz. Ali'nin Faziletnamesi*, Can Yay., 12. Baskı, Haziran 1998.

Yılmaz, Hüseyin, *Alevi-Sunni Diyaloğu*, (Din Eğitimi Açısından Bir Değerlendirme) Asiton Yay., Sivas 2011.

Zaman, Süleyman, *Alevi Bektaşi Edebiyatında Yedi Ulu Ozan*, Can Yay., Nisan 2009.

Anadolu Aleviliğinin Kültürel Kökeni (Türk Aleviliği), Kripto Yay., 3. Baskı, Ankara 2010.

Zelyut, Rıza, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, Karaca Ahmet Sultan Dergah Yay., 10. Baskı, İstanbul Mayıs 2002